

แม่บำรุง แม่มะเนีย เพราะเมื่อมีเงินทุนค้าก็ยอมต้องการของมาก การตีรถปิกอัพไปค้าจึงเป็นตัว แทนให้เกิดเปลี่ยนแปลงทางการค้า และเงินทุนหมู่บ้านมีอัตราดอกเบี้ยต่ำ พ่อค้าชาวสวนจึงชอบ และลดต้นทุนดอกเบี้ยการค้า บางรายอยากเปลี่ยนรถบรรทุกปิกอัพใหม่ คาดว่าจะซื้อในเร็วๆ นี้ หากผลไม้ออกมาก นี่คือการหวังที่เศรษฐกิจ (เงินตรา) จะเติบโตต่อไป

มุมมองของคนในชุมชนต่อกองทุนหมู่บ้าน

ผู้นำหลายคนในชุมชนมองว่ากองทุนหมู่บ้านมีจุดแข็งที่เป็นเงินที่รัฐมอบให้ชุมชนดำเนินการตัดสินใจบริหารจัดการ กันเอง อำนาจที่จะให้ใครได้กู้เท่าไร พิจารณากันที่หมู่บ้าน ด้วยระบอบ เสี่ยงส่วนใหญ่ ที่จะตกลงมีมติร่วมกัน ข้อด้อยตรงที่จำนวนเงินอาจจะน้อยไปสำหรับกิจกรรมสร้าง งานสร้างอาชีพใหม่ เช่น ทำสวนมะปราง หรือการค้าส่งผลไม้ที่รถบรรทุก 4 ล้อเล็ก บรรทุกผลไม้ 1-2 ตัน ถ้ามะปรางกิโลกรัมละ 50 บาท เทียบหนึ่งต้องใช้เงินทุน 50000 บาท และการขายต้องมีต้นทุนค่าขนส่งและค่าจัดการค่าตลาด วงเงินจึงอาจไม่เหมาะกับกิจกรรมบางกิจกรรมที่มีต้นทุนสูง การส่งใช้เป็นก้อนครั้งเดียวอาจเป็นปัญหาสำหรับบางคนซึ่งผลผลิตเก็บเกี่ยวไม่ทัน หรือยังไม่ออก ผล ต้องหาวิธีการอื่นให้ได้เงินมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้านและไม่กล้าเปิดเผย ที่ตำบลคลองกระทังมี กองทุนออมทรัพย์ของวัดซึ่งคนที่เป็นสมาชิกออมทรัพย์อยู่สามารถกู้ไปใช้หนี้กองทุนหมู่บ้านได้นี้ เป็นทางออกที่ผู้นำชุมชนได้วางแผนช่วยเหลือล่วงหน้า ทำให้เกิดการรวมพลังเงินทุนในแนวนอน ระหว่างกองทุนต่างๆ ในชุมชน ส่วนคนจนมากจริงๆ มักไม่เข้าร่วมกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านเพราะรู้ ศักยภาพการสร้างรายได้ของตัวเองที่ไม่อาจหาเงินมาใช้คืนได้หรืออาจจะหาคนค้ำประกันได้ยาก แต่สำหรับบางรายอาจอ้างเหตุผลว่าไม่ต้องการเป็นหนี้ยากค่อยๆ ทำกินไปตามเดิม

กองทุนหมู่บ้านผลบนความหลากหลาย

ผลของกองทุนหมู่บ้าน อาจปรากฏผลเป็นเนื้อเดียวกันโดดๆ ของการผลิตการบริโภค หรือ การสร้างจ้างแรงงาน รวมทั้งมีผลกระจายหลากหลาย (heterogeneous) ไปในด้านการผลิตการ ปลูกพืชในสวนโบราณในโลกแรงงานสมัยใหม่ ที่คนรับจ้างสามารถแลกเปลี่ยนเชิงอำนาจกับ เจ้าของสวนได้มากขึ้น ด้วยการร่วมกันกำหนดผลตอบแทน เจ้าของสวนโบราณจะได้ส่วนมาก คน รับจ้างเก็บผลไม้จะได้อีกส่วนหนึ่งตามปริมาณการเก็บผลไม้และขายได้ และคนเก็บผลไม้บนต้น สามารถเลือกเก็บหรือยุติการเก็บได้ตามความชำนาญ อาจเก็บไปส่วนหนึ่งหรือแฉะหนึ่งแล้ว วัน ต่อๆ ไปจึงย้อนกลับมาเก็บผลไม้ให้อีก โดยกลับไปเก็บให้สวนอื่นที่ผลไม้น้อยกว่าได้ก่อน เพราะจะ ได้ส่วนแบ่งมากขึ้น โดยที่ผลไม้สวนเดิมที่ตกลงไว้แล้วเบาบางลงเก็บได้เข้าได้น้อย จะย้อนกลับมา เก็บให้ในวันถัดๆ ไป

การบริโภค กองทุนหมู่บ้านได้ส่งผลแบบหลากหลาย ทั้งการบริโภคสินค้าและบริการ ได้ปรับทิศทางไปสู่การบริโภคสำเร็จรูปและบริการด้วยจังหวะเวลาที่รวดเร็วขึ้น ในช่วงผลไม้เก็บเกี่ยวคนกู้เงินทำข้าวแกง หรือ ผัดกับข้าวขายจะขายได้ดีมาก เจ้าของสวนกับคนเก็บผลไม้ไม่มีเวลาเข้าครัวเตรียมอาหารเอง เพราะต้องแข่งกับเวลาเก็บผลไม้ลงมาก่อนจะสุกทั้งคาคัน กองทุนหมู่บ้านทำให้กิจกรรมสวนโบราณคึกคักอีกครั้งหนึ่ง ผลของกองทุนหมู่บ้านต่อทุนทางกายภาพ ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคม จึงมีแนวโน้มจะไปด้วยกันได้ กล่าวคือ ทุนทางกายภาพจำพวกสวนโบราณ ดิน น้ำ พืชชนิดต่าง ๆ เมื่อมีทุนเงินตราจากกองทุนหมู่บ้านคนจะพยายามใช้ความรู้ที่มีอยู่เดิมและความรู้ใหม่ พยายามสร้างผลผลิตใหม่หรือถือโอกาสปรับปรุงสวนจากภาวะน้ำท่วม ด้วยการลงมือปลูกพันธุ์พืชใหม่ ๆ ในการถามว่าใช้เงินไปทำอะไรบ้าง คนจะตอบว่าปรับปรุงสวน ซื้อพันธุ์พืชใหม่ ๆ มาปลูก ทุนทางวัฒนธรรมแม้คนจะมีความเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ในทัศนะการมองโลก รวมทั้งคงรากเหง้าวัฒนธรรมเก่าแก่ไว้ได้ การเปลี่ยนแปลงที่พบเห็น อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงเทียม ลวงตา ในประเด็นวัฒนธรรมกองทุนหมู่บ้านได้ช่วยให้คนอนุรักษ์วัฒนธรรมได้ อาทิ การมีความเอื้ออาทรต่อกัน แบ่งปัน ช่วยเหลือ บางครั้งคนรุ่นพ่อ แม่ ไม่ต้องการเงินใช้ทำทุนโดยตรง แต่อาสาทำให้แก่ลูก ๆ ไปทำทุนอีกต่อหนึ่ง จะเป็นเรื่องภายในครัวเรือนที่ร่วมกันทำสวนโบราณ หรือสามีภริยาช่วยกันค้าขายทำมาหากิน ทุนทางสังคมเดิมชาวสวนได้มีระบบของความสัมพันธ์เกาะเกี่ยวกันภายในหมู่บ้านด้วยพลังการผลิตใช้แรงคน แรงสัตว์ ความเจริญเข้ามาคนมีแนวโน้มพึ่งเทคโนโลยีมากขึ้น การมีประวัติศาสตร์ร่วมกันตั้งแต่การร่วมกันทำมาหากิน พลิกพื้นดิน สร้างสวน ร่วมกันต่อสู้ภัยธรรมชาติน้ำท่วม น้ำแล้ง จนสามารถมีโครงการ “คลองลอย” คือ สูบน้ำด้วยพลังไฟฟ้าจากแหล่งน้ำในแม่น้ำยม ส่งไปตามสวนโบราณในฤดูแล้ง แล้วตั้งคณะกรรมการดำเนินการบริหารจัดการกันตั้งแต่การสำรวจ วางท่อน้ำไปตามสวน 2 เส้นทาง การเฉลี่ยเวลาเปิดปิดน้ำ การจัดการทรัพยากรน้ำ โดยที่คนไม่แย่งน้ำกันระหว่างสวนต่าง ๆ และดำเนินการมาได้ยาวนานแล้ว นั้น แสดงให้เห็นทุนทางสังคมที่คนรู้จักสร้างความรู้ในการจัดการทรัพยากรน้ำ อย่างเหมาะสมกับการผลิตแบบแผนสวนโบราณ ซึ่งการวางท่อแก๊สการวางท่อน้ำทิ้ง ในสังคมอื่นมักจะมีการต่อสู้ตกลงกันไม่ได้ในเชิงผลประโยชน์สิ่งแวดล้อม กองทุนหมู่บ้านแม้ลงในสวนโบราณหรือสวนผลิตพืชอื่นๆ ด้วยสิ่งแวดล้อม (milieu) เหมือนกันก็สามารถตีความและอธิบายในทางตรงข้ามกันได้ ไม่มีความจริงที่จะต้องเสาะแสวงหาหรือเข้าไปวัดว่าเงินกองทุนหมู่บ้านทำให้คนดีขึ้นอย่างไร แต่เผยให้เห็นว่า คนในหมู่บ้านอยู่ร่วม หรือเรียนรู้กับกองทุนหมู่บ้านอย่างไร มีการสร้างชุดความรู้ต่างๆ ที่จะบริหารกองทุนการใช้เงินกองทุนเป็นไปอย่างไรมากกว่า และโดยเจตจำนงของคนที่มีต่อเงินกองทุนหมู่บ้านแล้ว คนเห็นว่ามีแนวโน้มเป็นประโยชน์แต่ในระยะเวลานั้นๆ 1-2 ปี อาจยังไม่ปรากฏผลชัดเจน เพราะเป็นปีที่ประสบอุทกภัย และสภาวะอากาศหนาวเย็น ยาวนานกว่าทุกปี ผลกระทบของอากาศทำให้มะพร้าวออกช่อช้ากว่าทุกปี สำหรับฤดูการเก็บเกี่ยวไม้ผลปี 2545/2546 ตัวเงิน

ทุนได้เข้าไปจุนเจือการผลิตด้านปุ๋ย ยา อุปกรณ์การผลิต สวนโบราณได้ระดับหนึ่ง อันเป็นเจตจำนงที่คนใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการเริ่มต้นการผลิตในวิถีการผลิตแบบสวนโบราณ การขยายเครือข่ายการค้าผลไม้ อันเนื่องจากการมีทุนซื้อผลไม้ ไปตอไปค้าตามตลาดต่างท้องถิ่นได้มากขึ้น รวมทั้งมีโอกาสร่วมสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับพ่อค้า แม่ค้า ปุ๋ย ยา ฮอริโมน อันเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ในปัจจัยการผลิตแบบสวนโบราณ ผลของกองทุนหมู่บ้านบนความหลากหลายของสรรพสิ่งไม่อาจวัดได้ว่าวิถีชีวิตคนจะดีหรือหลุดพ้นไปจากความยากจนได้ทันที แต่จะมีผลค่อย ๆ เป็นไปในทิศทางที่ค่อนข้างที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชาวสวนโบราณ

บทที่ 6

สรุป

หมู่บ้านสวนโบราณไทยเลื่องในลุ่มน้ำคลองกระทง ภาพจากปัจจุบันเป็นหมู่บ้านที่ถูกปะทะประสานทางด้านความรู้สมัยใหม่ โดยภาคปฏิบัติการพัฒนาหมู่บ้านทั้งทางบริการโครงสร้างพื้นฐาน ถนนไฟฟ้า ประปา และสถาบันทางสังคมสมัยใหม่ เฉพาะอย่างยิ่งระบบตลาด ระบบความรู้ทางศาสตร์ด้านเกษตรกรรม ความสัมพันธ์แบบแผนใหม่ของคนในหมู่บ้านผ่านตัวกลางที่เป็น "ตลาด" และ "สถาบันทันสมัยทางสังคม" มากกว่า การเรียนรู้ของคนในยุคก่อนพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ที่คนพึ่งพาสัมพันธ์กันในแบบ "ญาติ" และ "ชุมชนสวนโบราณไทยเลื่อง" เพราะคนนิยามว่า "คลองกระทง" เป็นบ้าน แต่กระแสการพัฒนาได้เสริมความเจริญและลดทอนความรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนโบราณลง พุดกลับกันวาทกรรมประวัติศาสตร์การพัฒนาได้ช่วยให้หมู่บ้านมีความเจริญความต่อเนื่องทางด้านความรู้สมัยใหม่เป็นเส้นพัฒนาการ พุ่งตรงไปเบื้องสูง ทางด้านความมั่งคั่งทางโภคทรัพย์ กระทั่งคนคุ้นชินกับความทันสมัยกับความรู้ และวิธีคิดที่ราวกับว่าเป็นศาสนาใหม่ของคนยุคพัฒนา คนที่วิ่งไปสู่ฐานะและเงิน มากกว่าคนที่วิ่งไปสู่ธรรมชาติและความสุข ความพออยู่พอกิน แทบจะพูดได้ว่ามุ่งสู่ความเจริญทางวัตถุ แต่ความโชคดีของชาวไทยเลื่องที่มีมรดก มีทุนชุมชนทางด้านกายภาพสิ่งแวดล้อม ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ช่วยชะลอการกัดเซาะและฤทธิ์ของความทันสมัย ให้ลดลงได้บ้าง บางสาขาวิชาการยังพอมีที่โล่งให้กับสวนโบราณและความรู้ในวิถีชีวิตที่ไร้ที่ปรึกษามืออาชีพทางความรู้เศรษฐกิจทันสมัย กระทั่งมีระบบกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่ชุมชนที่รัฐมองว่าเป็นมอเตอร์ตัวหนึ่งที่จะส่งพลังจุดเศรษฐกิจจากหมู่บ้านให้มีชีวิตชีวาโลดแล่นในระบบตลาดตำแหน่งแห่งที่การวางมอเตอร์ลงไปในส่วนโบราณ การเริ่มปล่อยเงินกู้ให้คนไปทำทุน ผู้มีส่วนได้ผู้เกี่ยวข้องรับรู้ หวังพึ่งพาได้เพียงใด จึงขึ้นอยู่กับชุดการสร้างความรู้ กองทุนหมู่บ้านเป็นโอกาสแห่งการเรียนรู้และตีความใหม่ ต่อระบบการทำอยู่ทำกิน ที่คนควรพึ่งพาตัวเอง ควรพึ่งพาเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องภายในชุมชนได้ แนวนที่ชาวไทยเลื่องใช้มองกองทุนหมู่บ้าน ใช้ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ และมองโลกได้แก่แว่นความรู้ชาวสวนโบราณเป็นหลัก โดยพอจะเผยภาพของกองทุนและความรู้ของยุคสมัย ดังนี้

ประการแรก ความรู้ ความจริง และความเชื่อชาวสวนโบราณไทยเลื่อง มีกระบวนการสร้าง การใช้ การถ่ายทอด และพอกพูน มาแต่วิถีชีวิตชาวสวน ความรู้ มีความหลากหลาย และมีเป้าหมาย เพื่อการดำรงอยู่ และเป็นมิตรกับธรรมชาติอย่างยิ่ง ชุดความรู้ว่าด้วยการทำสวน การปลูกต้นไม้ใช้ไม้โตเร็วช่วยไม้โตช้า ทางด้านการให้ร่มเงา การให้ความชุ่มชื้น เรื่องเล่าของชาวสวน

สิ่งที่คนใน ยุคสมัยพูด เข้าใจ รับรู้ในความหมายร่วมกันได้สร้างชุดความจริงขึ้นมา ถ้าคนชนทำ อยู่ทำกิน ผู้ปกครองก็จะเห็นและให้รางวัลการทำงานจริงจะบันดาลความสุขให้แก่หมู่บ้าน ในด้าน ความเชื่อคนค่อนข้างเชื่อในอำนาจ ธรรมชาติ เทื่อ ดิน น้ำ ลม ไฟ ดินให้น้ำได้น้ำบ่อทราย ลมพอ เหมาะช่วยในการปลูกใบตองกล้วยตานี ไฟจากพระอาทิตย์ช่วยอบตากใบตองอ่อนให้แห้ง ช่วย ถนอมอาหารความเชื่อเกิดจากการได้สัมผัสกับอาณาภาพของอำนาจ และเมื่อได้ใช้ธรรมชาติ คนจึง เห็นคุณค่า

ประการที่สอง ข้อเสนอเชิงทฤษฎี จากการศึกษา มรดกทางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้ง ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นทุนชุมชน และชาวสวนโบราณไทยเลื่องได้มีโอกาสรับมรดกจากคนรุ่น ก่อนในความรู้ด้านสวนโบราณ และทำอยู่ทำกินแบบพออยู่พอกินไม่ขัดรีดธรรมชาติ คนเป็นมิตร กับธรรมชาติ

การพัฒนาของรัฐในสมัยใหม่ คนคุ้นชินกับความเจริญ คิดหาและใช้บริการโครงสร้างพื้น ฐาน ถนน ไฟฟ้า ประปา มีความโน้มเอียงที่จะยึดวัตถุ และบริโภคในแบบบริโภคนิยม เห็นความ สำคัญของเงินตราในฐานะตัวกลางการแลกเปลี่ยน

สิ่งหล่อเลี้ยงทุนทางสังคม วัฒนธรรม เป็นการสร้างโอกาส คนมีจิตร่วมกันทำงาน ทาง ด้านสวนตลอดถึงการรวมกลุ่มแม่บ้านในยุคสมัยใหม่ เปิดพื้นที่ให้คนได้กลับมาใช้ความเอื้ออาทร ทำอยู่ทำกินด้วยพลังของความรู้หลายชุด ชุดความรู้การแปรรูปผลไม้ มีการล้อเล่นกับสาขาวิชา การแนวศาสตร์ และมีแนวโน้มจะค่อย ๆ เกิดการกลายเป็นเศรษฐกิจศาสตร์ชีวิต (dominated by economic) ด้วยกลไกตลาด กฎเกณฑ์ของรัฐ และการค้าแบบทันสมัย

มโนทัศน์ทุนทำอยู่ทำกินของไทยเลื่องก่อรูปขึ้นบนพื้นฐานของวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ การ อาศัยแรงงานในการผลิต และอาศัยธรรมชาติ ต่อมาในยุคสมัยอาศัยเครื่องมือเทคโนโลยีสมัยใหม่ และชุดความรู้ทางศาสตร์ในการปรับปรุงสวนโบราณ การปักชำ การตอน การเสริมราก นัยยะเพื่อ เร่งเวลา และปริมาณการผลิตสนองตลาดมากขึ้น

ประการที่สาม ความสามารถที่จะรับรู้ ปรากฏการณ์กองทุนหมู่บ้าน และความสัมพันธ์ ของชาวสวนกับเงินทุนจากกองทุนหมู่บ้าน คนรับรู้ว่าเป็นเงินทุนหมุนเวียน มีเป้าหมายเพื่อการทำ อยู่ทำกิน ชาวสวนที่กู้เงินใช้เงินในฐานะ "ทุน" และ "เครื่องบรรเทาความเดือดร้อน" คนที่ได้กู้มี แนวโน้มจะสร้างงานและเพิ่มมูลค่าของในสวนขึ้นมาได้ในฤดูกาลผลิตปีที่สองสำหรับปีระยะสั้น และปีที่สามสำหรับปีระยะยาว คนที่ไปค้าขายย่อยยหมุนเงินทุนได้หลายรอบ และหลายกิจกรรม กว่าชาวบ้านที่กู้ปรับปรุงสวน คนทำงานรับจ้างยังอยู่นอกเงินทุน คนไม่ได้กู้ คนไม่เป็นสมาชิก

เกินครึ่งยังมองภาพกองทุนหมู่บ้านไม่กระจ่างชัด ยังตั้งคำถามต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน ทำที่ในการจัดการนำเงินไปลงทุนในครอบครัวทำงานเป็นหมู่คณะ ความรู้ในการทำงานเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน ระบบการจัดการทุนเป็นระบบทันสมัยแต่ทำด้วยแบบแผนที่ยายและเหมาะกับชุมชน และกองทุนหมู่บ้านค่อย ๆ กลายเป็นองค์กรในหมู่บ้าน เป็นข่าวดีด้านเสริมสร้างอำนาจแก่คนเล็กคนน้อย

ความรู้การทำสวนโบราณดั้งเดิมต้นทุนต่ำ แต่ด้วยภาวะการตลาดเปลี่ยนไป คนบริโภคตามรสชาติของสมัยนิยม ความรู้การทำสวนจึงต้องปรับปรุงการผลิตตามใจตลาด ความสัมพันธ์ของชาวสวนกับทุนจึงเริ่มเกิดขึ้น และครั้งแรกๆ ใช้ทุนชุมชน ขอพันธุ์ไม้จากบ้านจากสวนและท้องถิ่นใกล้เคียงพึ่งพากัน ต่อมาพึ่งพากันทางความรู้ คนบุกเบิกทำสวนแบบทันสมัย ผักทักชะตอน ทาบกิ่ง เสริมราก ต้นไม้ถ่ายทอดวิชาต่อ ๆ กัน แต่วัตถุดิบ จำพวก ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ฮอริโมนจากภายนอกผลิต ต้องใช้เงินทุนไปซื้อ ชาวสวนกับกองทุนหมู่บ้านจึงได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่ได้ทุนมาปรับปรุงสวน เมื่อคนขอพันธุ์ไม้จะมีการสำนึกในบุญคุณต่อเจ้าของเดิมของต้นพันธุ์ เมื่อชาวสวนก็จะตระหนักในหน้าที่จะต้องใช้คืนเงินทุน และเห็นชอบร่วมกันที่จะให้ดอกเบี้ยยดอกผลกองทุนให้อยู่ระดับต่ำ ๆ เพื่อให้มีโอกาสใช้ระยะเวลาตั้งต้น ตั้งทำการผลิตดอกเบี้ยยดินต้นไม้เจริญ ชาวสวนพอขี้ออก ดอกเบี้ยยแพงชาวสวนจะต้องแบกภาระดอกเบี้ยนั้น

การค้าประกัน เป็นมาตรการทางสังคม ให้คนหันหน้ามาพิจารณาชุดสังขะที่จะต้องมีการปฏิบัติการณ์ผ่าน "ใจ" สวนดั้งเดิมถูกค้าประกันจากตัวเอง ถ้าขยันปลูก ในระยะยาวต้องได้ผลมากน้อย ตามลีลาความชำนาญ ความรู้ แต่เมื่อกู้เงินจึงต้องอาศัยคนอื่นค้าประกัน คักดีศรีหน้าตา ถูกนำมาใช้ประโยชน์อันเป็นการถอนทุนที่ฝากไว้ในวัฒนธรรมชุมชนออกมาใช้ การค้าประกันให้กัน คือการพึ่งพากันให้ร่วมเงาแก่กันและกัน คนนอกหมู่บ้านมาซื้อผลไม้ยังไม่เข้าใจ คนในกันเอง หมู่บ้านเดียวกันยังมี "ความไว้วางใจ" และฝึกให้ลูกหลานเห็น "ความมีสำนึก" ของคนกู้เงินทำสวนในรุ่นพ่อแม่ ตรงนี้คือดอกผลที่คืนให้แก่วัฒนธรรม การค้าประกัน เป็นการถักทอข่ายใยแห่งความสัมพันธ์ที่เป็นรูปธรรมที่สุด การค้าประกันเป็นการฝึกคนออกจากการคุมขังของกฎเกณฑ์ที่คิดว่า คนเป็นองค์กรประธานกระทำการ เพราะการค้าประกันเป็นการเดินทางไปล่วงหน้าในอนาคตถึงวันที่จะต้องใช้คืนเงินกองทุนหมู่บ้าน เวลาเปลี่ยนและบริบทเปลี่ยน แต่จิตใจไปอยู่ตรงนั้นก่อนคิดว่าคน "ไม่โกงกัน" ฝึกให้คนข้ามเวลาและสถานที่ มากกว่าติดยึดอยู่ในกรอบประวัติศาสตร์แห่งประสบการณ์การพัฒนาที่ไม่เคยเชื่อว่าเงินตกถึงมือชาวบ้านชาวสวน มักไม่มีประโยชน์เท่าเงินทุนอยู่ในมือนายทุนใหญ่ ที่ผลิตสินค้าได้คราวละมาก ๆ จำรงแรงงานได้มาก และนำภาษีเข้ารัฐได้มาก

ประการที่สี่ การปรับตัว คนพยายามปรับความรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนโบราณมาสู่ความรู้ในศาสตร์การผลิตพืชเพื่อการค้า ในสมัยโบราณถ้าอะไรเป็นเผด เป็นสาม เป็นสี่ที่คล้าย ๆ กัน จะถือเป็นเรื่องเหนือธรรมชาติ แปลกประหลาด แต่การเสริมรากต้นไม้ ต้นมะปรางเป็นสองราก สามราก คนเริ่มยอมรับได้ว่าต้นไม้ถ้าจะให้ลูกตก ต้องหาธาตุอาหารในดินให้ได้มาก การเพิ่มศักยภาพของต้นไม้ การเร่ง การราดสารเคมี แม้คนจะยังลังเลแต่ก็พยายามหาความรู้ ความรู้ชาวสวนไทยเลื่องมาถึงยุคทันสมัย จึงถูกปรับให้เข้ากันได้กับชุดความรู้สมัยใหม่ แต่พยายามตอบได้ ความรู้สมัยใหม่ในบางชุดความรู้ ใช้ปุ๋ยเคมีแต่ก็ใช้มูลสัตว์ควบคู่กันไป แรงเหวี่ยงของความรู้ทันสมัยแม้จะมากแต่การต้านก็มาก ด้านโดยธรรมชาติที่ต้นไม้โตล่วงหน้าไปแล้ว ด้านโดยคนที่ตั้งคำถาม ตั้งข้อสงสัยในความรู้ใหม่ การปรับตัวทางด้านความรู้ยังไม่พบนพมแดนความรู้สวนโบราณ แต่วิถีการผลิตบางคนเริ่มแสวงหาแนวทางสร้างอาชีพใหม่เพิ่มเติม อันเป็นการต้องหาความรู้ใหม่ด้วย จากเคยขายของที่ปากสวนได้ราคาต่ำมาก อาจต้องหารถไปคอปไปขายเองที่ต่างจังหวัด หรือกรุงเทพมหานคร อันเป็นการขยับจากคนผลิตด้านการตลาด ลงไปทำการตลาดด้วย นับเป็นภาพที่ซับซ้อนภาพใหม่

ภาพการปรับตัวของชุมชนต่อการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ภายใต้อาณัติความรู้สวนโบราณ ได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กับการรวมกลุ่มแปรรูปผลไม้ โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้ต่อยอดมาจากภูมิปัญญาดั้งเดิม อาทิ การทำขนมไทย การทำกระแฉ่งผสมผลไม้ ในการแปรรูปครั้งแรกในสมัยดั้งเดิมเป็นการแปรรูปเฉพาะครั้งคราว เมื่อได้ผลไม้มาก ๆ เมื่อได้ปลามาก ๆ แปรรูปแล้วเก็บไว้บริโภคของภายในครัวเรือน หรือกระแฉ่งแปรรูปจากผลไม้ ผสมไปเพื่องานบุญ งานประเพณี ในหมู่ญาติ เพื่อนบ้านในคราวมีงานบวช แต่งงาน ตาย บุญต่าง ๆ เป็นการแปรรูปเฉพาะครั้งคราว ต่อมาเมื่อผลไม้มากและราคาตกต่ำ ประกอบกับได้ลองทำเคยทำด้วยความรู้ชุดเก่าดั้งเดิม กลุ่มแปรรูปผลไม้ของแม่บ้านชาวสวน จึงเกิดขึ้นเพื่อหารายได้เพิ่มเติม หมายความว่าแปรรูปผลไม้เป็นขนมเป็นไวน์ผลไม้เพื่อขายทำเงินตราเข้าชุมชน ผลได้ได้แก่การที่คนมาร่วมกัน ลงหุ้นเงินและแรงสติปัญญาร่วมกัน ทำให้เสริมสร้างความเข้มแข็งขึ้นได้ บรรยาการในการรวมกลุ่มได้สร้างบรรยาการให้แต่ละคนได้มีโอกาสรู้และเลือกอุดมการณ์ตามถนัด และสามารถพัฒนาสมรรถนะด้านต่าง ๆ คนบางกลุ่มชอบหาผลไม้จะออกไปเก็บรวบรวมผลไม้ อาทิ มะกอก ชมพู่ มาขายให้ทางกลุ่มแม่บ้าน บางคนถนัดการตลาดจะได้ไปออกงาน ออกร้านตามต่างจังหวัดที่จัดโดยภาคราชการ หรือภาคเอกชน บางคนถนัดผลิต จะอยู่ในโรงเรือนที่ผลิตขนม ไวน์ผลไม้ เมื่อพักกลางวันได้พูดคุยปรึกษาหารือกัน เป็นภาพที่ไม่ค่อยเห็นในยุคใหม่ เพราะถือว่าถ้าเงินพุดแล้วทุกอย่างต้องสำเร็จตามตกลง ทำให้คนลำบากในการปฏิบัติตามตัวอักษร และถูกจับจ้องในผลงานให้

คุ่มค่าแรง สุดท้ายนำไปสู่การกอบโกย เพื่อกลุ่มคนเพียงเล็กน้อยของสังคม แต่กลุ่มแม่บ้านไม่เป็นเช่นนั้น อีกทั้งยังถูกทำให้เป็น สหกรณ์การเกษตร แม่บ้านคลองกระทงจำกัด แสดงให้เห็นความมีสมรรถนะที่จะรับผิดชอบชุมชนที่กลุ่มแม่บ้านอยู่ในฐานะแม่ของชุมชนอย่างเต็มภาคภูมิ ทางรัฐก็ได้ภาษีจากการแปรรูป ภาษีนี้คือภาษีจากแรงงานของสตรีแม่บ้าน นี่คือการปรับตัวที่เด่นชัดมาก

ประการที่ห้า ตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนหมู่บ้านที่จัดวางลงไปในความรู้ในวิถีชีวิตสวนโบราณ ที่มีการผลิตเป็นปกติอยู่แล้ว วิถีชีวิตของสวนโบราณมิได้มีความเป็นกลาง หรือภววิสัย แต่เป็นความรู้ที่มีเจตจำนง ผู้การดำรงอยู่ของชาวไทยเลื่อง ที่ต้องคอยตอบโต้ หาทางออกให้กับการดำรงอยู่ตลอดยุคสมัยที่อยู่ในสังคม จุดเปลี่ยนโฉมหน้าของหมู่บ้านได้แก่ การเปลี่ยนเส้นทางคมนาคมจากทางน้ำมาเป็นทางบก การเปลี่ยนไร่มาเป็นสวน การเปลี่ยนการผลิตเพื่อกินอยู่พอเพียงมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ชาวไทยเลื่องล้วนเคยผ่านจุดเปลี่ยนเหล่านี้มาแล้ว ผลที่ตามมาได้แก่ความมียูมีกินในรุ่นลูกหลาน บางคนปรับตัวไม่ได้ จะตกไปอยู่ในสถานะของคนรับจ้างในรุ่นลูกหลาน

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา หากวางลงไปในส่วนโบราณ คนจะนำเงินไปลงทุนผลิตอย่างเต็มที่เพราะมีฐานความรู้ดั้งเดิม แต่คนที่ไม่ได้รู้ คนกลุ่มนี้มักเป็นคนที่ถูกทำให้เป็นคนจนทางกองทุนก็มีกฎเกณฑ์ คำอธิบายชุดหนึ่งกำกับอยู่เสมอว่า เป็น"คนจน" ดังนั้นตั้งแต่ ธกส. ธนาคารรัฐ ธนาคารเอกชน ก็มักไม่ได้รู้มาทำทุน ด้วยคำอธิบายชุดเดียวกันนี้ คนจนจึงถูกมาจากการความจนครอบงำ สุดท้ายไปออกที่ความต่ำต้อยน้อยใจของคนไม่ได้รู้ แม้จะไม่ถึงกับพูดว่าถูกเลือกปฏิบัติ แต่ก็มีเสียงเงิบจากท้ายสวนว่าอยากกู้ ซึ่งคณะกรรมการกองทุนได้ทำถึงที่สุดแล้ว แต่ตัววินัยของการเงินสากลบังคับอยู่ว่าคุณลักษณะเช่นนี้ไม่น่ากู้ได้ ยิ่งไม่มีคนค้ำประกันยิ่งไม่น่าให้กู้

ทางออกของคนไม่มีคนค้ำ หรือ "คนยากจน" รัฐควร "ให้กำลังใจ" แม้จะยังไม่ให้กู้เงินกองทุนในทันที เสมือนคนเริ่มหัดตั้งไข่ล้มลงแล้วคนเข้มแข็งกว่า ยืมให้กำลังใจ วิธีการอาจเป็นการผนวกรวมคนเหล่านี้เข้ามาร่วมในกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน หรือสหกรณ์ โดยการออกกฎหมายให้องค์การชุมชนไม่ว่าจะเป็นสหกรณ์การเกษตร ธกส. ได้ให้ออกาสคนจนมาทำงานในองค์กรทันที ทุกครั้งที่มีการขอจดทะเบียนสหกรณ์อาจต้องแนบรายชื่อผู้มีรายได้ต่ำ เข้าร่วมกิจกรรมอย่างน้อย 3-5 ชื่อเสมอ อาจจะเป็นแนวทางของระบบเพื่อนช่วยเพื่อน คนเข้มแข็งกว่าช่วยคนอ่อนแอกว่า ในที่สุดส่วนรวมอาจดีขึ้น หรืออีกทางหนึ่งดูว่าคนเหล่านี้มีความรู้อะไรก็ให้ดำเนินการผลิตตามความรู้นั้น โดยเขียนโครงการใช้ความรู้ดั้งเดิมนั้นมาขอู้เงินกองทุนหมู่บ้านได้โดยไม่ต้องมีคนค้ำประกัน อาจให้ทดลองกู้เป็นงวด ๆ ไปเพื่อติดตามผลงานการผลิต ในระบบทุนนิยม ผู้มีความชำนาญเฉพาะทางสูง ๆ อาทิ แพทย์ นักบิน นักวิทยาศาสตร์ มักจะมีเงินประจำตำแหน่ง อาจถึง

เวลาต้องคิดเงินประจำตำแหน่งให้กับคนที่มิมีปัญหาสวนโบราณ เพราะภูมิปัญญาสวนโบราณ นับเป็นความรู้อย่างหนึ่ง เพียงแต่ขาดเงินทุน และบางครั้งถูกมองว่าจนทุกอย่างเลยย่ำรอยเดิมตลอดการ

ประการที่หก มุมมองของชาวสวนโบราณต่อระบบการเกษตรแบบการค้า ภายใต้ระบบการตลาดชาวสวนโบราณมองในฐานะการปะทะขัดแย้ง ช่งชิง ประสพการณ์พ่อค้ามีความรู้เรื่องการตลาดให้เหลี่ยมการค้า การติดต่อธุรกิจซึ่งมีอำนาจเหนือกว่าชาวสวน แทนที่จะตั้งโจทย์ว่าการขายผลไม้ของชาวสวนไม่เป็นไปตามระบบตลาดสมัยใหม่ ควรจะถามว่าใครสร้างระบบการตลาดมากกว่า เพราะกลุ่มนั้นจะครองอำนาจทำให้ชาวสวนขายผลไม้ไม่เป็นไปตามที่ต้องการ

การสร้างความรู้ด้านการตลาดสำหรับชาวสวนไทยเลื่องเป็นหนทางไปสู่การช่งชิงแข่งขันบนเวทีตลาดผลไม้ ขณะนี้มีการสร้างสมความรู้ แต่ขาดการจัดการความรู้การตลาด คนถูกกำหนดโดยเส้นทางคมนาคม ฟังทิศทางภูมิศาสตร์ แต่ทิศทางการตลาดมีความซับซ้อนและเป็นตลาดเสมือนจริง ตลาดล่องหน้ามากขึ้น โลกทัศน์ชาวสวนเดิมเคยคิดถึงทิศในทางศาสนาพุทธได้เห็นแล้วว่ามีทิศถึงหกทิศ ดีความได้ ปฏิบัติการไปตามนั้นได้ หากเชื่อว่ารัฐสร้างตลาดผลไม้ได้ “อำนาจ” ที่ช่วยเสริมสร้าง หาดตลาดควรเป็นไปในแนวราบให้มากขึ้น เพื่อให้การค้าของคนขายผลไม้ชาวสวนรายเล็กมีช่องทางตอบโต้ ล้อเล่น แก่งการตลาดได้ ชาวสวนไม่มีอำนาจขนาดสร้างนโยบาย Gunboat Policy นโยบายเรือปืนไฟแบบเดียวกับเหล่าประเทศผู้ล่าอาณานิคม การกำหนดแบบแผนการตลาด บุกเบิกตลาด จึงเป็นโอกาสของกองทุนหมู่บ้าน จะใช้วิธีการสร้างเครือข่ายติดต่อกองทุนหมู่บ้าน หรือองค์กรทันสมัย อาทิ การเสนอขายผลไม้สดเพื่อโครงการอาหารกลางวันในโรงเรียน ในโรงอาหารโรงพยาบาลชุมชน เมื่อมีการรวมกลุ่มได้มากการต่อรองการขายผลไม้จะขยายตัวขึ้น แข่งขันคุณภาพกันมากขึ้น การช่งชิงแนวราบคนสวนรายเล็ก ๆ จะมีโอกาสมากขึ้น เป็นไปยากที่จะเกิดประชาสังคม การตลาดมีความขัดแย้งตลอดเวลา ชาวสวนโบราณสะสมประสบการณ์ได้มากขึ้น คนได้ใช้เทคโนโลยีการมีส่วนร่วม(Technology of participation)มากขึ้น ให้เกิดการระดมความคิดและการช่งชิงตลาดเป็นไปโดยสันติ ขยายโอกาสการขายผลไม้ตลอดบริบทสังคมและฤดูกาล รวมทั้งชาวสวนได้สร้างความหมายซับซ้อน (Multiple meaning) เท่าทันวาทกรรมบริโภคนิยมใหม่ สร้างรูปแบบ แปรรูปผลไม้ บรรจุภัณฑ์ สะท้อนอัตลักษณ์สวนโบราณ การมีแผนการตลาดในยุคสังคมบริโภคนิยมค่อนข้างจะสุดโต่งดังปัจจุบัน สร้างสายป่านการค้าการตลาดชนิด Complex relationships จะเป็นทางออกหนึ่งด้านการตลาด เราคงไม่อาจใช้การตลาดแบบอ่อนหวานให้ซื้อ หรือตลาดผลไม้สงเคราะห์ได้ตลอดไป

และประเด็นนี้เป็นรหัสที่จักช่วยคุ้มครองชุมชนได้ สร้างให้กองทุนหมู่บ้านยั่งยืนแบบมีชีวิตชีวาได้ต่อไป

ประการสุดท้าย ข้อเสนอเชิงนโยบายสู่การดำรงอยู่ของกองทุนหมู่บ้าน ตามที่ได้ดำเนินการมาแล้วอย่างน้อยระยะรอบปี อาจต้องมีการปรับปรุงกฎเกณฑ์หลักการที่ไม่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ให้ระเบียบกองทุนมีความยืดหยุ่นตัวได้พอสมควร ในกรณีคนยากจนแต่ตั้งใจอยากทำกิน ควรหาทางเปิดโอกาสให้คนเหล่านี้บ้างในกรณีชุมชนผจญกับภัยธรรมชาติน้ำท่วม แห้งแล้ง หรือแม้แต่ภัยสงครามเศรษฐกิจ

การเปิดโอกาสให้มีการบูรณาการหรือติดต่อเกี่ยวเนื่องระหว่างกองทุนหมู่บ้านด้วยกันได้ หรือกรณีมีโครงการร่วมกันอาจนำเงินทุนมาปล่อยกู้ข้ามหมู่บ้านได้

ด้านความรู้ควรให้โอกาสสร้างความรู้ เชี่ยวเลียบในการทำงานระดับหมู่บ้านให้แก่เจ้าหน้าที่ของกองทุน คณะกรรมการหมู่บ้านต่าง ๆ ได้ประชุมพบปะแลกเปลี่ยนความรู้ ศึกษาระหว่างหมู่บ้านสวนโบราณ ได้ผลิตสร้างความรู้อยู่กับหมู่บ้านคลองกระทัง กองทุนหมู่บ้านอาจจัดสรรเงินบำรุงสวนโบราณให้แก่เจ้าของสวนโบราณบ้าง เพราะกิจกรรมที่ไปกันได้สำหรับสวนโบราณกับกองทุนหมู่บ้านได้แก่กิจกรรมทางด้านการปรับปรุงบำรุงสวน และหาพื้นที่ให้แก่ความรู้สวนโบราณ ได้มีโอกาสผลิตสร้างดอกผลให้แก่สังคมต่อไป นั่นคือกองทุนหมู่บ้านกำลังส่งเสริมชุมชนยั่งยืน

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 7**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2531.

โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำใต้ดินสุโขทัย. **สถิติน้ำฝนอำเภอสวรรคโลก**. สุโขทัย

โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำใต้ดินสุโขทัย, 2545 (ถ่ายเอกสาร)

นภาพร หะวานนท์. **เอกสารคำสอนสาขาพัฒนศึกษาศาสตร์**. กรุงเทพฯ : บัณฑิต

วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2544. (ถ่ายเอกสาร)

_____. **“พลวัตชุมชนไทย : การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัว” พลวัตชุมชนไทยในสมัย**

โลกาภิวัตน์. บรรณาธิการโดย อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชน

ท้องถิ่นพัฒนา, 2544.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว. **ศาสตร์แห่งการวิจัย**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2529.

วิญญู วิจิตรวาทการ. **การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ**. พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2511.

เสริมพงษ์ รัตน์ะ. “รายงานผลการดำเนินงานตามนโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง”.

วารสารพัฒนาชุมชน. 41 (1) : กุมภาพันธ์ 2545.

Drucker, Peter F. **Post-capitalist Society**. Oxford : Butterworth-Heinemann, 1993.

Foucault, Michel. **The Order of Thing : An Archaeology of The Human Science**.

London : Tavistock Publication, 1970.

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ
พลิกพื้นที่ดงธรรม์พื้นบ้านเพื่อสืบสานชุมชน
ดร. เกตุมณี มากมี

สารบัญ

	หน้า
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ก
บทที่ 1 บทนำ	1
ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
การเตรียมตัวเข้าสู่ชุมชน	3
การวิเคราะห์ข้อมูล	6
บทที่ 2 ทุณชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	7
ทุนทรัพยากรธรรมชาติ	8
ทุนทางสังคม	9
ทุนภูมิปัญญา	13
บทที่ 3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	18
ความพยายามของรัฐกับกระแสการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน	18
การผสานกันของความรู้ชุดใหม่กับความรู้ชุดเดิม	20
พลังผลักดันกับการปรับตัวของวิถีการผลิตแนวใหม่ของชุมชน	21
ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงต่อคุณภาพชีวิต	24
บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน	26
พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	26
การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านไทยอง	30
ข้อเสนอแนะจากมุมมองของสมาชิก	33
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	34
บทสรุป	35
หนังสืออ้างอิง	36

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

“กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” เป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐ การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนที่มีต่อ “ทุนเงินตรา” โดยผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุนว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดคล้องประสานระหว่าง“ทุนความรู้เดิม”ที่สะสมกันมานานร้อยๆปี กับ“ความรู้ชุดใหม่”ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

1. กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้
2. กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ “ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม
3. กระบวนการบริหารจัดการ“กองทุนหมู่บ้าน”กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ลักษณะชุมชนที่ศึกษา

หมู่บ้านไทยอง เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่ไม่ไกลนักจากตัวอำเภอที่ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคเหนือที่ลือชื่อว่าเป็นดินแดนแห่งสาวงาม สภาพหมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำที่จะใช้เพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมพอเพียงตลอดปีจากน้ำฝน น้ำคลอง และ บ่อเจาะ สำหรับการติดต่อกับภายนอกชุมชน การคมนาคมสะดวกตลอดปีเพราะเป็นถนนลาดยางตลอด ระยะห่างจากหมู่บ้านถึงตำบล 4 กิโลเมตร จากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 8 กิโลเมตร และจากหมู่บ้านถึงตัวจังหวัด ประมาณ 12 กิโลเมตร อาชีพหลักของคนในชุมชนส่วนใหญ่คือเกษตรกรรมได้แก่ การทำนา ทำสวน และมีอาชีพรองที่เป็นแหล่งรายได้เสริมอีกมากมาย อาทิ การเลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ค้าขาย รับจ้าง ฯลฯ แต่อาชีพรองที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชนใน

ลักษณะผลิตภัณฑ์ดีเด่นที่คนในชุมชนนี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษนับร้อยๆปีมาแล้ว คือ การทอผ้า

ข้อค้นพบจากการศึกษา

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนไทยของครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนไทยของโดยนำยุทธศาสตร์วิถีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ “งานหัตถกรรม” ได้แก่การทอผ้า มาเป็นสินค้าสำหรับการผลิตเพื่อขายนั้นมิใช่เป็นเพียงการดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัย กลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ “เชิงอุปถัมภ์” (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการหาตลาดในการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับ ชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกันทำให้ชุมชนไทยองมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ(empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญในการผลิต เป็นประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต ซึ่งเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชนเดิม

ผลการดำเนินงานโครงการกองทุนแม้จะเป็นในระยะสั้น แต่กระบวนการที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ในการบริหารจัดการแหล่งทุนใหม่ ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างฐานการผลิตของครอบครัวให้ มั่นคงยิ่งขึ้น สิ่งที่เห็นเป็นที่ประจักษ์ คือ “สำนึกของความเป็นเจ้าของร่วมกัน” จากการรับรู้ของ ชาวบ้านได้ให้ความหมายต่อกองทุนนี้ว่า เป็นปัจจัยที่รัฐมอบให้เป็นสมบัติของหมู่บ้าน ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะรักษาแหล่งทุนนี้ให้ทุกคนได้รับประโยชน์อย่างทั่วถึง กระบวนการดำเนินงานของกองทุนนี้ได้เสริมสร้าง “ความรับผิดชอบ” ให้แก่สมาชิก จากประสบการณ์ของการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐในทุนลักษณะนี้มาก่อน ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ว่า การบริหารจัดการเงินกองทุนเป็นสิ่งสำคัญ สิ่งที่สมาชิกเกิดการเรียนรู้คือการกระจาย

ความรับผิดชอบร่วมกัน โดยชุมชนนี้จัดแบ่งตามหมวดบ้าน การบริหารจัดการที่สมาชิกได้เรียนรู้ คือการให้ทุกคนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ ตั้งแต่การคัดเลือกกรรมการ การร่างระเบียบปฏิบัติ การพิจารณาการให้เงินกู้ ตลอดจนการให้สมาชิกได้รับรู้ข้อมูลความเคลื่อนไหวโดยการจัดประชุม การประชาสัมพันธ์ ในทางปฏิบัติที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอน ทำให้โอกาสที่กองทุนนี้ จะเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกของชุมชนมีความเป็นไปได้สูง เพราะ คณะกรรมการ ตลอดจนสมาชิกทุกคนมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน จึงสามารถพิจารณาให้ความช่วยเหลือได้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพจริง

การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจระดับครัวเรือน ถึงแม้ชุมชนแห่งนี้จะมีแหล่งเงินทุนที่สามารถช่วยเหลือสมาชิกในแต่ละกลุ่มย่อยอยู่แล้ว การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านที่ส่งผลกระทบต่อระบบการเงินของกลุ่มเหล่านี้บางกลุ่ม ในแง่ของอัตราดอกเบี้ย เพราะต้องลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกลุ่มลง เพื่อให้สอดคล้องกับเงินกองทุนหมู่บ้าน ภาวะการณ์เช่นนี้ทำให้สมาชิกได้รับผลประโยชน์ นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มทุนให้กับผู้ผลิตรายย่อยให้สามารถขยายกิจการออกไปทำให้เพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของสมาชิก

การขยายเครือข่ายกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน

ในช่วงการดำเนินงานกองทุนในระยะเวลา 1 ปีที่ผ่านมา ชุมชนไทยองได้เกิดการเรียนรู้ จากหมู่บ้านอื่นในการดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้านเหมือนกัน จากการเปรียบเทียบหมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งมีจำนวนประชากรน้อยกว่าหมู่บ้านไทยอง เกือบครึ่งหนึ่ง แต่ก็ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐ เท่าเทียมกัน ดังนั้นหมู่บ้านดังกล่าวก็เกิดกรณีเงินเหลือไม่มีผู้กู้ จำเป็นต้องเอาไปฝากธนาคาร ซึ่งได้ดอกเบี้ยน้อยกว่าที่หมู่บ้านบริหารจัดการกันเอง ในขณะที่หมู่บ้านไทยองปริมาณเงินที่สมาชิกต้องการมีมากกว่า ข้อเสนอในประเด็นนี้ คือ การพัฒนาระบบ "เครือข่าย" ระหว่างกลุ่มกองทุนหมู่บ้านด้วยตนเอง อาจเป็นระบบตำบล อำเภอ จังหวัด หรือภูมิภาค เพื่อขยายฐาน "การพึ่งพากัน"(reciprocal) ให้กว้างออกไป

การให้อิสระในการบริหารเงินกองทุน

การบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านนี้ แม้จะให้แต่ละหมู่บ้านบริหารกันเอง แต่ในต้องอยู่ภายใต้กฎ ระเบียบ ที่รัฐกำหนดมาให้ ข้อเสนอแนะในประเด็นนี้คือ รัฐควรให้อิสระแก่ชุมชน ในการ

จัดการ เงินกองทุนหมู่บ้าน เช่น อาจจะยึดกำหนดวันชำระเงินออกไป ในการลงทุนบางกรณี เช่น สมาชิกกลุ่มเลี้ยงวัว ซึ่งวัวยังไม่ได้ออกลูก ชาวบ้านก็ไม่สามารถขายวัว เอาเงินมาชำระให้กองทุนได้ หรืออาชีพบางประเภท อาจสามารถชำระก่อนเป็นช่วงๆได้ เช่น การค้าขาย ดังนั้น การกำหนดว่าสิ้นปีสมาชิกต้องคืนเงินทุกคน จึงเป็นกฎที่ค่อนข้างตายตัวและยุ่งยากต่อสมาชิกที่จะต้อง ชำระเงิน แม้ว่ากิจการยังไม่บรรลุผลตามวัตถุประสงค์

การพัฒนาบุคลากร

ในทัศนะของชุมชนการบริหารเงินกองทุนจำนวน 1 ล้านบาทนั้นคณะกรรมการดำเนินการยังไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ดังนั้น รัฐควรจัดสรรงบประมาณในการพัฒนาบุคลากร ที่ทำหน้าที่เป็นกรรมการอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มีความรู้ในการบริหารเงินกองทุนนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การพิจารณาความสำเร็จของโครงการเงินกองทุนหมู่บ้าน ในแง่มุมด้านการบริหารการเงินของชุมชนแต่เพียงด้านเดียว เช่นการคงเหลือของเงินต้น (1 ล้านบาท) หรือ การส่งเงินได้ครบตามกำหนด หรือ การมีดอกผลของ เงินทุน เพิ่มขึ้น จากดอกเบี้ย ของสมาชิก จะได้ภาพสะท้อนที่ไม่ครอบคลุมคุณภาพทั้งหมดของความสำเร็จของเงินกองทุน อีกทั้งอาจก่อให้เกิดปัญหาของการเพิ่มหนี้สินในลักษณะ ฐกินหาง เพราะต้องหาแหล่งเงินกู้จากแหล่งอื่นมาชดเชยเงินก้อนนี้ แล้วต้องหาอีกแหล่งมาชดเชยเงินที่กู้มาใหม่ จะเป็นวงจรหนี้สินอย่างนี้เรื่อยไป แต่ควรอย่างยิ่งที่จะคำนึงถึงตัวชี้วัดอื่นๆประกอบด้วย เช่น การเพิ่มรายได้แก่ครอบครัวและชุมชน โดยเกิดการสร้างงานขึ้นใหม่ เกิดการขยายกิจการ เพิ่มทุนทางสังคมให้แก่ชุมชนที่จากเดิมคนนิยมออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน แต่กลับมารวมตัวกันทำงานในหมู่บ้านของตน ฯลฯ การปรับมิติภาพความสำเร็จของเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นภารกิจที่รัฐจะต้องดำเนินการเป็นอันดับต้นๆ เพื่อใช้เป็นแนวในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนต่อไป

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา

อาณาจักรที่เก่าแก่ในล้านนาประเทศ ในอดีตเป็นแคว้นสำคัญที่ถือเป็นศูนย์กลางของความเจริญในลักษณะของสังคมที่เป็นบ้านเมือง(urban society)¹ ปัจจุบันกลับเป็นจังหวัดเล็กๆ ในภาคเหนือตอนบน ซึ่งรัฐบาลมีนโยบายที่จะพัฒนาให้เป็นเมืองแฝดคู่กับ จังหวัดนพบุรี ที่เป็นศูนย์กลางของความทันสมัยจนถือว่าเป็นเมืองหลวงของภาคเหนือตอนบน โดยสนับสนุนให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรม จนกระทั่งสามารถจัดตั้งเป็นนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ มีการจูงใจให้มีการลงทุนในการผลิตภาคอุตสาหกรรม จนมีโรงงานมากมายในนิคมอุตสาหกรรมแห่งนี้ ซึ่งทำให้สภาพความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายของชาวบ้านเปลี่ยนไป คนหนุ่มสาวนิยมที่จะทำงานในโรงงานมากกว่าทำงานเกษตรกรรมในหมู่บ้าน...เด็กเดี๋ยวนี้พอจบม.3ก็เข้าสู่โรงงานแล้ว ไม่ค่อยอยู่ในหมู่บ้านไม่เหมือนเมื่อก่อน... เหลือแต่ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านที่ระดับการศึกษาไม่เอื้อต่อการทำงานในโรงงาน ความผูกพันของตนในชุมชนกับหมู่บ้านจึงเป็นไปในลักษณะที่อยู่อาศัย มากกว่าเป็นแหล่งทำมาหากินเช่นแต่ก่อน ท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่เข้ามาสู่ทุกหมู่บ้าน เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรงชีวิตอย่างมากของคนในชุมชนในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา แต่หมู่บ้านไทยของซึ่งเป็นหมู่บ้านขนาดกลางประชากร 1,749 คน มี 493 ครัวเรือน เกือบทุกครัวเรือนยังสามารถรักษาอาชีพดั้งเดิมในชุมชนที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ถ่ายทอดกันมานับร้อยๆปีมาแล้ว คือ “การทอผ้า” ไว้ได้อย่างเหนียวแน่น จนถือเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ดังคำขวัญของหมู่บ้านที่ว่า “ผ้าทอหัตถกรรม งามล้ำประเพณี ของดีกระเทียมลำไย ถิ่นใหญ่ไผ่ของ แผ่นดินทองของเรา”

มูลเหตุจูงใจที่ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาหมู่บ้านนี้ คือความสนใจที่จะศึกษาของ “ทุนชุมชน” ในหมู่บ้านนี้ว่า การสะสมทุนที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน เป็น “ต้นทุน” ที่ชุมชนใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดท่ามกลางความเจริญของวิทยาการความรู้แบบสมัยใหม่ที่เรียกว่า “ความทันสมัย”(modernization) แต่ยังคงความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองอยู่

¹ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน “ล้านนาประเทศ” โดย ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม

อย่างภาคภูมิใจ และเมื่อมีทุนรูปแบบใหม่เข้ามาในรูปของ “ทุนเงินตรา” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” ซึ่งเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐนั้น กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนนี้ต่อ “ทุนเงินตรา” จะเป็นอย่างไร โดยศึกษาผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุน ว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดคล้องประสานระหว่าง “ทุนความรู้เดิม” ที่สะสมกันมานับร้อยปี กับ “ความรู้ชุดใหม่” ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด กระบวนการศึกษาจึงต้องอาศัยวิธีวิทยา(methodology) ที่ต้องสืบค้นจากประสบการณ์จริงของคนในหมู่บ้านแล้วจึงสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ จากจุดยืนและมุมมองของสมาชิกในชุมชน มากกว่าจะเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของทฤษฎีที่มีอยู่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

1. กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้
2. กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ “ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม
3. กระบวนการบริหารจัดการ “กองทุนหมู่บ้าน” กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ชุมชนที่ศึกษาและการเข้าสู่ชุมชน

ลักษณะชุมชน

หมู่บ้านไทยอง เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่ไม่ไกลนักจากตัวอำเภอที่ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคเหนือที่ลือชื่อว่าเป็นดินแดนแห่งสาวงาม สภาพหมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำที่จะใช้เพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมพอเพียงตลอดปีจากน้ำฝน น้ำคลอง และ บ่อเจาะ สำหรับการติดต่อกับภายนอกชุมชน การคมนาคมสะดวกตลอดปีเพราะเป็นถนนลาดยางตลอด ระยะห่างจากหมู่บ้านถึงตำบล 4 กิโลเมตร จากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 8 กิโลเมตร และจากหมู่บ้านถึงตัวจังหวัด ประมาณ 12 กิโลเมตร อาชีพหลักของคนในชุมชนส่วนใหญ่คือเกษตรกรรมได้แก่ การทำนา ทำสวน และมีอาชีพรองที่เป็นแหล่งรายได้เสริมอีกมาก

มาย อาทิ การเลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ค้าขาย รับจ้าง ฯลฯ แต่อาชีพรองที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชนในลักษณะผลิตภัณฑ์ดีเด่นที่คนในชุมชนนี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษนับร้อยๆ ปีมาแล้ว คือ การทอผ้า “...เกิดมาก็เห็น นุททอผ้าแล้ว...”

การเตรียมตัวก่อนเข้าสู่ชุมชน

ภายหลังจากการสำรวจและเลือกพื้นที่ที่จะศึกษาแล้ว ผู้วิจัยได้เตรียมแนวคำถามที่จะใช้ในการสืบค้นข้อมูลตามพื้นฐานเดิมของชุมชน(เน้นในเรื่องหัตถกรรม) อนึ่งเนื่องจากชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ในต่างจังหวัด(ผู้วิจัยอยู่อีกจังหวัดหนึ่ง) ผู้วิจัยจึงต้องหาผู้ช่วยนักวิจัยซึ่งเป็นคนในพื้นที่จากการติดต่อประสานงานได้ผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นข้าราชการครูซึ่งมีถิ่นกำเนิดในหมู่บ้านแห่งนี้และปัจจุบันก็อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน เป็นผู้ช่วยนักวิจัยในพื้นที่แห่งนี้ จำนวน 2 ท่าน เนื่องจากหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านขนาดกลางค่อนข้างใหญ่ ผู้วิจัย จึงต้องอาศัยนักวิจัยภาคสนามจำนวนหนึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการเตรียมนักวิจัยภาคสนามเหล่านี้โดยแบ่งฝึกเป็น 2 กิจกรรม ได้แก่ การอบรมให้ความรู้ โดยฝึกซ้อมความเข้าใจในความรู้รอบยอด(concept)ในการสัมภาษณ์ระดับลึก(indepth interview) ความเข้าใจในประเด็นคำถาม(guide line) การใช้คำพูด การทะล่อมถาม(probe)ในรายละเอียด ตลอดจนการเคารพและให้เกียรติผู้ให้ข้อมูล(key informants) กรณีที่ผู้ให้ข้อมูลอาจไม่สบายใจในการบันทึกเทปในเนื้อหาหรือประเด็นที่ละเอียดอ่อนต่อความรู้สึก ตลอดจนให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการสังเกต ทั้งผู้ช่วยนักวิจัยและนักวิจัยภาคสนาม สำหรับกิจกรรมที่สอง คือการทดลองฝึกปฏิบัติจริง(try out)ในพื้นที่ และนำกลับมาวิพากษ์ในลักษณะของความครบถ้วนของเนื้อหา จากนั้นจึงเตรียมตัวปฏิบัติงานในภาคสนามจริง

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

การเข้าสู่ชุมชนแห่งนี้ ผู้ช่วยนักวิจัยเป็นข้าราชการครูที่มีภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้แต่กำเนิด ทำให้ได้รับความสะดวกสบายในการจะได้รับความร่วมมืออย่างดี จากผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดในระยะแรกผู้ช่วยนักวิจัยได้พาคณะนักวิจัยทั้งหมดไปแนะนำให้รู้จักกับผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าอาวาส ซึ่งถือเป็นผู้นำในชุมชน จากนั้นทั้งผู้ใหญ่บ้านและเจ้าอาวาส ได้ประชาสัมพันธ์ให้บุคลากรในชุมชนทราบวัตถุประสงค์ของการมาเก็บรวบรวมข้อมูลของคณะนักวิจัย ในวันสำคัญทางศาสนาและการประกาศเสียงตามสายให้ชาวบ้านให้ความร่วมมือกับคณะนักวิจัย ในช่วงแรกของการเก็บข้อมูลเป็นช่วงที่ชาวบ้านกำลังเก็บผลผลิตลำไย ทำให้คณะนักวิจัยต้องหาเวลานัดหมายกับผู้ให้ข้อมูล บางครั้งก็เป็นช่วงเย็นที่ชาวบ้านเสร็จภารกิจแล้ว หรือการสัมภาษณ์ใน

ช่วงที่ผู้ให้ข้อมูลกำลังปฏิบัติภารกิจอื่นอยู่ เช่น ประธานกองทุนหมู่บ้านติดภารกิจในการประชุมอบรมในจังหวัดใกล้เคียง เป็นต้น

เทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ใช้การสัมภาษณ์ระดับลึกเป็นหลัก ดังนั้นจึงต้องอาศัยคนในพื้นที่ที่สามารถสื่อสารภาษาถิ่นได้ โดยเฉพาะในชุมชนแห่งนี้ใช้ภาษา “ยอง” ซึ่งเป็นภาษาแม่ และ “คำเมือง” ซึ่งเป็นภาษาถิ่นล้านนา ทั้งนี้ได้ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ร่วมกับการสังเกต และการร่วมกิจกรรมของชุมชน ในการสัมภาษณ์แต่ละครั้งมิได้กำหนดเวลาตายตัว ขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้ให้ข้อมูล ว่ามีความรอบรู้ในประเด็นที่ถามมากน้อยแค่ไหน ส่วนใหญ่ประเด็นที่ผู้ให้ข้อมูลจะมีความลึกซึ้งละเอียดอ่อนต่อข้อมูลมาก เมื่อให้เล่าภูมิหลังของหมู่บ้าน และความเป็นมาในอดีต ทั้งนี้ผู้วิจัยและคณะได้ใช้การบันทึกเทปการสัมภาษณ์โดยได้ขออนุญาตจากผู้ให้ข้อมูลทุกครั้ง และจะยกเว้นการบันทึกเทปเมื่อผู้ให้ข้อมูลเห็นว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและไม่อยากให้มีหลักฐานปรากฏในลักษณะเทปบันทึก ผู้วิจัยจะใช้วิธีการจดบันทึกงานภาคสนามแทน

รายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหมู่บ้านไทยอง

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวข้องกับ กองทุนหมู่บ้าน
1	ข้าราชการครูบ้านนาญ	ชาย	69	ประธานกองทุนหมู่บ้าน
2	อดีตประธานกลุ่มทอผ้า	หญิง	58	สมาชิก (กู้)
3	ประธานกลุ่มผู้สูงอายุ	ชาย	80	ไม่เป็นสมาชิก
4	เจ้าอาวาสหนองเจือก	ชาย	78	ไม่เป็นสมาชิก
5	ค้าขาย	ชาย	50	ไม่เป็นสมาชิก
6	สมาชิกกลุ่มเลี้ยงวัว	ชาย	65	สมาชิก (กู้)
7	ผู้นำกลุ่มทอผ้า	หญิง	42	สมาชิก (กู้)
8	ประธาน อ.ส.ม	ชาย	38	สมาชิก (ไม่กู้)
9	ไวยาวัจกรณ	ชาย	56	ไม่เป็นสมาชิก
10	ค้าขาย	ชาย	32	สมาชิก (กู้)
11	ทำนา สวนลำไย	ชาย	51	สมาชิก(กู้)

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวข้องกับ กองทุนหมู่บ้าน
12	สมาชิกกลุ่มทอผ้า	หญิง	37	สมาชิก (กู้)
13	รับจ้างทั่วไป	หญิง	65	ไม่เป็นสมาชิก
14	เลขานุการชมรมครู	ชาย	52	ไม่เป็นสมาชิก
15	ทำนา ปลูกผัก	หญิง	46	สมาชิก (กู้)
16	อดีตประธานชมรมครู	ชาย	52	ไม่เป็นสมาชิก
17	ทอผ้า แม่บ้าน	หญิง	68	สมาชิก(กู้)
18	ผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	52	สมาชิก (ไม่กู้)
19	อาจารย์โรงเรียนประถมศึกษา	หญิง	48	ไม่เป็นสมาชิก
20	ประธานชมรมครู	ชาย	70	สมาชิก(ไม่กู้)
21	รับจ้างทั่วไป	ชาย	45	ไม่เป็นสมาชิก
22	ทำสวน รับจ้าง	ชาย	37	สมาชิก(กู้)
23	ทำสวน ทอผ้า	หญิง	32	สมาชิก (กู้)
24	ทำนา ทอผ้า	หญิง	44	สมาชิก (ไม่กู้)
25	ทำสวนลำไย ทอผ้า	หญิง	51	สมาชิก (ไม่กู้)
26	ทำสวนลำไย	ชาย	36	สมาชิก (กู้)
27	ทำสวน แกะสลัก	ชาย	47	สมาชิก (กู้)
28	แกะสลัก	ชาย	39	สมาชิก (กู้)
29	ทำนา ทำสวน	ชาย	33	สมาชิก (ไม่กู้)
30	ทำสวน ทำผ้าเช็ดเท้า	หญิง	32	ไม่เป็นสมาชิก
31	ค้าขาย (ข้าวมันไก่)	หญิง	39	สมาชิก (กู้)
32	ทำสวนลำไย	หญิง	36	สมาชิก (ไม่กู้)
33	ทำสวนผักกางมุ้ง	ชาย	46	สมาชิก (กู้)
34	ทำนา ทำสวน	ชาย	47	สมาชิก(กู้)

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมมีสองแบบได้แก่ จากการสัมภาษณ์ระดับลึกได้นำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ และข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึกผลการสังเกตในภาคสนาม(field note) หลังจากนั้นได้นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) โดยใช้โปรแกรม ATLAS/IT ซึ่งเป็นซอฟต์แวร์ที่ช่วยในการจัดหมวดหมู่ข้อมูลด้วยระบบคอมพิวเตอร์ มาใช้ในการจัดระบบข้อมูลให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยในรายงานฉบับนี้เน้นการบรรยายที่ให้รายละเอียด(thick description) ของมิติชุมชนตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตที่ปรากฏทั้งในอดีตและปัจจุบัน ตามการรับรู้ของชุมชน โดยนำเสนอเรียงตามลำดับดังนี้

บทที่1 บทนำ กล่าวถึงลักษณะชุมชนที่เลือกศึกษาและวิธีการศึกษา วัตถุประสงค์ของการวิจัย การเข้าสู่ชุมชน กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่2 ทูนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย นำเสนอในประเด็นของกระบวนการสะสมทุนชุมชนในยุคก่อนการพัฒนา ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนภูมิปัญญาของชุมชน

บทที่3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยมีจุดเน้นในประเด็นของกระบวนการปรับตัวโดยใช้ “ความรู้ชุดเดิม” รวมกับ “ความรู้ชุดใหม่” เพื่อการอยู่รอดของชุมชน

บทที่4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ของกระบวนการบริหารจัดการ“ทุนเงินตรา” ของชุมชน ที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

หนังสืออ้างอิง

แสงว มาละแซม . ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คนของย้ายแผ่นดิน. กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ .2540.

ศรีศักดิ์ วลลิโกดม . ล้านนาประเทศ . กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิชเนศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์

จำกัด. 2545.

บทที่ 2

ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การศึกษามิติของชุมชนในบทนี้จะเน้นการศึกษาย้อนอดีตตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต ในช่วงก่อนที่ชุมชนจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนากระแสหลักคือระบบทุนนิยม วิธีการผลิตของชุมชนยุคนั้นที่ยังเป็นแบบเรียบง่าย ในลักษณะของเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในทุกๆ ขั้นตอน (natural economic) การยังชีพที่ต้องอาศัยกฎเกณฑ์จากธรรมชาติล้วนๆ นั้น ชุมชนต้องมีระบบความเชื่อ ความคิด ที่สั่งสมกันมานาน เพื่อให้การดำรงชีวิตเป็นไปอย่างสงบสุข สิ่งเหล่านี้รวมเรียกว่า “ทุนชุมชน” ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในทุกรูปแบบที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน ชาวบ้าน มีกระบวนการสะสมทุนของตนเองเพื่อความคงอยู่ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในการศึกษาครั้งนี้จะนำเสนอกระบวนการสะสมทุนของชุมชนไทยในมิติต่างๆ ดังนี้

มิติที่ 1 ทุนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการสะท้อนภาพของทุนพื้นฐานของชุมชนแห่งนี้ ทั้งในด้านของสภาพภูมิศาสตร์ โครงสร้างพื้นฐาน และทรัพยากรในท้องถิ่น ที่ส่งต่อการผลิตและบริโภคของคนในชุมชน ให้สามารถดำรงชีวิตสืบทอดกันมายาวนาน

มิติที่ 2 ทุนทางสังคม เป็นการศึกษาเจาะลึกถึง วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ที่เป็นสายใยในการสร้างระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชน ตลอดจนระบบการช่วยเหลือกันในเชิงเศรษฐกิจที่ฝังรากลึกมานานในระบบของการแลกเปลี่ยน แบ่งปัน ผลประโยชน์

มิติที่ 3 ทุนภูมิปัญญา เป็นการศึกษาถึงอัตลักษณ์ของชุมชน ในด้านภูมิความรู้ดั้งเดิมที่สะสมกันมา ที่แสดงให้เห็นกระบวนการสืบทอดองค์ความรู้ที่จำเป็นในการดำรงชีพของคนในชุมชน ทั้งในด้าน การทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ การเลือกคู่ครอง ตลอดจนการสืบทอดสิ่งเหล่านี้แก่ชนรุ่นหลัง

มิติที่ 1 ทนทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชน

สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนบ้านไทยอง ค่อนข้างเอื้อต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพราะตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ที่ผุดมาจากใต้ดินตลอดปี ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ตาน้ำ” “...มันจะมีน้ำที่ไหลออกมาจากตาน้ำนั้นครับ ที่เขาเรียกว่าหนอง...” ในอดีตที่ป่าไม้ยังอุดมสมบูรณ์ในฤดูฝนจะมีน้ำผุดขึ้นมาบนพื้นดินให้เห็นอยู่เสมอ ดังนั้นจึงเอื้อต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ เป็นหลัก ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงอาศัยการทำนาเป็นหลักเมื่อหมดฤดูทำนา ก็ ทำสวน ปลูกหอม กระเทียม “...สมัยก่อนไม่ต้องมีหροกเครื่องสูบน้ำ เราใช้ “กระโจ้”²นี้แหละวิดน้ำขึ้นใส่หอม...” ผลผลิตของหมู่บ้านนี้ที่นอกจากจะใช้บริโภคแล้วยังใช้แลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านอื่นด้วย “...ส่วนใหญ่เราปลูกเอง มีที่อื่นมาแลกเปลี่ยนหอมกระเทียม ของเราจะเป็นต้นตำรับ...” ทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับเกษตรกรคือที่ดิน ซึ่งเป็นแหล่งทุนที่มีความหมายต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนที่นี่มาก ในยุคที่เงินทองไม่ใช่ปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต ชาวบ้านจะปลูกข้าวไว้เพื่อกินโดยเก็บไว้ในยุ้งฉาง เพื่อใช้บริโภคตลอดปี การปลูกข้าวในยุคนี้ได้ผลผลิตค่อนข้างน้อยแม้จะใช้ที่ดินในการปลูกค่อนข้างมาก เพราะไม่ใช่สารเคมีแต่อาศัยกระบวนการปลูกแบบธรรมชาติ “...สมัยก่อนปลูกนาหลายเป็นสิบกว่าไร่แต่ได้ข้าวชนิดเดียว เพราะสมัยก่อนไม่รู้จักหροกปุ๋ยยูเรีย ยูเรีย เราใส่แต่ขี้วัวเพราะเลี้ยงวัวกันเยอะ เอาขี้วัวไปทำปุ๋ย ใส่ไร่ละลำ 2 ลำ ข้าวจะงามดี...” ส่วนอาหารประจำวันประเภทพืชผักสามารถปลูกรับประทานเอง หรือหาได้จากริมรั้วที่พืชผักเหล่านั้นขึ้นเองตามธรรมชาติ สำหรับอาหารประเภทเนื้อสัตว์ ที่ไม่ใหญ่โตมาก เช่น สัตว์น้ำ ได้แก่ กุ้ง หอย ปู ปลา สามารถหาจับได้ตามลำน้ำสาธารณะ หรือการจับกบ เขียด ตามทุ่งนา นอกจากนั้นก็เลี้ยงไว้รับประทานเช่น เลี้ยงไก่ ไก่กินไข่ และกินเนื้อ (การเลี้ยงสัตว์แบ่งเป็นสองประเภทคือเลี้ยงไว้ใช้งาน กับเลี้ยงไว้เป็นอาหาร) สำหรับสัตว์ใหญ่ประเภทเนื้อหมู เนื้อวัว นั้น ในยุคนั้นจะได้รับประทานโดยเฉลี่ยปีหนึ่งประมาณ 3 ครั้ง ได้แก่ ช่วงวันสงกรานต์² วันเข้าพรรษา และออกพรรษา โดยแต่ละครอบครัวจะมาร่วมกันรับผิดชอบในลักษณะของการแบ่งเนื้อสัตว์เป็นหุ้นส่วนให้แต่ละครอบครัวเรียกลักษณะ

² ถือว่าเป็นปีใหม่ของชาวล้านนา เรียกประเพณีนี้ว่า “ปีใหม่เมือง”

นี้ว่า “ ตกปุ่น”³ ดังนั้นในแต่ละวันชาวบ้านเกือบจะไม่มีค่าใช้จ่ายอะไรเลยก็ว่าได้ อันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนนั่นเอง

ถาม : แล้วพวก เนื้อหมู เนื้อวัว ละคะ

ตอบ :เนื้อหมูวัว เนื้อวัวไม่ค่อยมีหรอก ปีหนึ่งๆกว่าจะได้กินพวกเนื้อสัตว์ นี่ก็

ต้อง เป็นช่วง ปีใหม่เมือง(วันสงกรานต์) วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ปี

ไหนจะได้ กินแค่ 3 ครั้ง เท่านั้นแหละ โดยทั่วๆไป

ถาม: เอาที่ไหนมากินกันคะ

ตอบ :ต้อง “ตกปุ่น” กัน ใครจะเอา 5 บาท 10 บาท แล้วก็ซื้อเป็นๆ มาฆ่า

แบ่งกัน

มิติที่ 2 ทูตทางสังคม

ทุนสังคมของชุมชนในอดีตมีรูปแบบการยึดเหนี่ยวทางสังคมที่อาศัยการจัดระเบียบทางสังคม โดยมีบรรทัดฐาน เงื่อนไข และกระบวนการ ซึ่งมีตัวขับเคลื่อนที่สำคัญคือความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน(reciprocity) ค่อนข้างมาก ทุนสังคมของชุมชนไทยของที่จะนำเสนอต่อไปนี้เป็นฉายภาพการสะสมทุนของชุมชนแห่งนี้ผ่านวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน นั่นคือวัฒนธรรมของชนเผ่าไทยอง และคติ ความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากชนชาวล้านนา ทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม”ไทยอง”กับวัฒนธรรมของ “คนเมือง”⁴

แหล่งกำเนิดของชุมชน “ไทยอง” ถิ่นฐานบ้านเกิดของชาวยองในชุมชนแห่งนี้เดิมอาศัยอยู่ในเมืองยอง แคว้น สิบสองปันนา ประเทศจีนตอนเหนือ ในปีพ.ศ.2348 ยุคของพระเจ้ากาวิละเจ้าเมืองเชียงใหม่ ได้รวบรวมผู้คนมาเพื่อสร้างเมืองใหม่ตามกุศโลบายที่ว่า“เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”ในครั้งนั้นได้กวาดต้อนผู้คนจากเมืองยองแบบเทครัว⁵ โดยเจ้าบุญमान้องของเจ้ากาวิละได้นำชาวยองส่วนหนึ่งมาไว้ที่ตำบลเวียงยอง จังหวัดลำพูน สำหรับชุมชนไทยองแห่งนี้เกิดจากกลุ่มคนยอง จำนวน 5ครอบครัว ได้อพยพมาอยู่ ณ หมู่บ้านแห่งนี้ เจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้าน ซึ่งมีอายุกว่า 70 ปีได้เล่าว่า “...ยุคบรรพบุรุษเรา200 -300 กว่าปีมาแล้ว มาจากเมือง

³ แบ่งเป็นกองๆละเท่าๆกัน

⁴ คนเมือง หมายถึง ชาวไทยที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือตอนบนใช้ภาษาถิ่นที่เรียกว่า”คำเมือง”

⁵ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมจาก “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คนยองย้ายแผ่นดิน” ของแสง มาละแซม

ของ นุ่น จากประเทศจีน เจ้ากาวิละ ได้ให้น้องท่าน เจ้าบุญมา กวาดต้อนผู้คนมาสร้างบ้านแปงเมือง ก็เอาชาวยอง มาไว้ที่ หมู่บ้านเวียงยอง(ตำบลเวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน : ผู้วิจัย) ปัจจุบันนี้ ต่อมาเราก็อพยพมาอยู่บ้านนี้ 5 ครอบครัว เป็น คนยองหมด...” ชาวยองมีภาษาพูดที่เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง มีสำเนียงแตกต่างไปจากภาษาของคนเมือง ชาวยองมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายรักสงบ

การศึกษาการสะสมทุนทางสังคมของชุมชนแห่งนี้ คงเริ่มต้นตั้งแต่กระบวนการของการอยู่ร่วมกันที่ธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนต้องแสวงหาสิ่งที่เรียกว่าปัจจัยการผลิตเพื่อการดำรงชีวิตที่มั่นคง ในช่วงของการผลิตเพื่อยังชีพนั้น ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคงหนีไม่พ้น “ที่ดิน” ซึ่งทุกครอบครัวต้องแสวงหามาเพื่อเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ทุนสังคมอย่างหนึ่งในยุคที่ยังไม่มีระเบียบกฎหมาย ในการครอบครองทรัพย์สิน สิ่งที่ชุมชนมีไว้ให้กัน คือ “ความไว้วางใจ” (trust) ซึ่งยังคงสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันบ้างแม้อาจจะแผ่วลงไปบ้าง การบุกเบิกที่ดินเพื่อใช้เป็นแหล่งทำมาหากินนั้น การจับจองเพียงหาไม้หลักมาปักกันเป็นเขตแดน ให้ความรู้ผืนดินแห่งนี้มีเจ้าของแล้ว บุคคลอื่นก็ยอมรับ จะไม่มีการล่วงล้ำเขตแดนของกันและกัน การเคารพสิทธิซึ่งกันและกันนั้นถือเป็นสิ่งจำเป็นที่ทุกคนต้องเคารพในบรรทัดฐานนี้ ทุนทางสังคมอีกประการหนึ่งของชุมชนชาวไทยยองคือการเป็นมิตรกับธรรมชาติในลักษณะที่ชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาธรรมชาติในการทำมาหากิน ป่าไม้รอบชุมชนนอกจากจะเป็น แหล่งอาหาร แล้ว ยังเป็นแหล่งที่มาของยาสมุนไพรรักษาโรค และ ที่อยู่อาศัยด้วย ในการสร้างครอบครัวใหม่ของหนุ่มสาวในยุคก่อน ชุมชนจะให้ใช้ไม้ไผ่ในการปลูกสร้างก่อน ไม่อนุญาตให้ใช้ไม้เนื้อแข็งประเภทไม้สัก จนมีสำนวนเรียกลักษณะบ้านใหม่ของครอบครัวที่แยกตัวออกไปว่า “... บ้านไม้บง ตังไม้้อ สูงเพียงคอไก่ น้อย...” ไม้สักนี้เขาห้ามหมด เอามาทำก้านไม้บวย(ที่จับด้ามไม้กระบวยสำหรับตักน้ำดื่ม)ยังเอามาไม่ได้เลย คนสมัยก่อน เคารพกฎหมาย กลัวถูกจับ ...” แล้วจึงค่อยๆ ขยับขยายเป็นบ้านไม้ ภายหลัง ลักษณะการบริโภคที่คำนึงถึงสภาพแวดล้อมในยุคนี้สืบเนื่องมาจากแหล่งทรัพยากรในชุมชนยังมีลักษณะเป็นของสาธารณะที่ทุกคนในหมู่บ้านต้องช่วยกันดูแล เพื่อให้สามารถเก็บไว้ใช้ได้นานๆ สืบต่อไปให้คนรุ่นต่อไป กระบวนการผลิตซ้ำ(reproductive)ในลักษณะนี้ทำให้ทุนชุมชนมีการสะสมกันมาอย่างต่อเนื่องในคนแต่ละยุค ลักษณะของการปลูกบ้านของคนชาวไทยยองนั้นจะคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยในลักษณะเอนกประสงค์ค่อนข้างมาก ดังนั้นบ้านจึงไม่เพียงแต่ใช้เป็นที่พักนอน ยังสามารถใช้เป็นที่ประกอบกิจการได้ด้วย บ้านชาวยองจึงนิยมปลูกให้มีได้สูง เพื่อใช้บริเวณใต้ถุนเป็นสถานที่ในการทำกิจกรรมอื่นเมื่อเสร็จภารกิจในทุ่งนา อาทิเช่น

ทอผ้า จักสาน แกะสลัก นอกจากนี้ยังใช้เป็นคอกสัตว์ อีกด้วยโดยมีระบบการจัดการที่ไม่ให้เกิดมลภาวะรบกวนความเป็นอยู่ของตนเอง ชาวบ้านในยุคนี้จึงไม่จำเป็นต้องมีสิ่งก่อสร้างมากมาย เช่นยุคปัจจุบัน

ตอบ:เมื่อก่อนนั้นเขาจะสร้างบ้านใต้ถุนสูงๆกันหมดเลยหมู่บ้านนี้

ถาม :น้ำท่วมหรือคะ

ตอบ:ไม่ท่วม แต่เขาใช้เป็นที่พักผ่อน แต่เดี๋ยวนี้นิยมปลูกบ้านตึก เป็นบ้านชั้นเดียวเป็น

ส่วนใหญ่

ถาม :แล้วไปทอผ้าที่ไหนคะ

ตอบ:ก็ทอหน้าบ้านบ้าง หรือก็สร้างที่ทอผ้าต่างหากแบบบ้านป่านี้นะเพราะเราจ้างคนมา

ทอ หลายคน

ถาม :นอกจากทอผ้าแล้วเขาใช้ใต้ถุนบ้านทำกิจกรรมอะไรได้อีก

ตอบ:เมื่อก่อนนี้เอาไว้เลี้ยงวัว ตอนเย็นเขาก็จะต้อนวัวเข้าบ้านแล้วเอาผูกไว้ใต้ถุนบ้าน

ถาม :เลี้ยงวัวไว้ใต้ถุนบ้าน ไม่เหม็นหรือคะ

ตอบ:เหม็น ถ้ามันถ่าย แต่ตอนเช้าก็โกยออกไปทิ้ง

ทุนสังคมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ **ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา** ในชุมชนไทยองนี้ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในลักษณะทุกคนต่างช่วยกันคนละไม้ละมือไม่ได้คิดค่าตอบแทนเป็นเงินนั้น เรียกว่า **“ชุมลุ่ม”** การช่วยเหลือกันในชุมชนแห่งนี้มีด้วยกันหลายลักษณะ โดยแบ่งตามประเภทได้ดังนี้

การช่วยเหลือในการประกอบอาชีพ การช่วยเหลือกันในลักษณะนี้ เป็นการพึ่งพาซึ่งกันและกัน เพื่อให้การทำมาหากินสะดวกขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำเกษตรกรรมแบบธรรมชาติ การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เป็นสิ่งที่จำเป็นมากในสังคมชุมชนไทยองที่การทำนาเป็นอาชีพหลักของทุกคน การทำนาของชุมชนแห่งนี้จะอาศัยการช่วยเหลือกันของสมาชิกในชุมชน เริ่มต้นตั้งแต่กระบวนการ เพาะกล้า เพื่อนบ้านสามารถขอยืมที่ดินในการเพาะกล้าต้นข้าว เพราะที่ดินแปลงดังกล่าวมีองค์ประกอบที่เอื้อต่อการ เพาะต้นกล้า ก่อนนำไปปลูกเพราะอยู่ติดกับแหล่งน้ำเป็นต้น การยืมที่ดินในลักษณะนี้ผู้ยืมไม่ต้องเสียค่าเช่าแต่อย่างใด เพราะถือว่าเป็นการช่วยเหลือกัน ในระหว่างการทำงานในไร่นาจึงจะช่วยกันในลักษณะ “การเอามื้อเอารวัน” โดยเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนาในสมัยนั้นใช้แรงงานมนุษย์กับ

สัตว์ยังไม่มีเครื่องจักรเข้ามา กระบวนการทำนาที่ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมากจะอยู่ในขั้นตอนการปลูกต้นกล้า และการเก็บเกี่ยว ในขั้นตอนดังกล่าวจึงต้องมีการระดมแรงงานมาช่วยกันในแต่ละบ้าน ดังนั้นจะมีการตกลง จัดสรรเวลา กันก่อนว่าจะไปช่วยใครก่อนโดยพิจารณาตามความต้องการ ความจำเป็นเร่งด่วนของแต่ละบ้าน เช่นบ้านนี้ต้นกล้าโตแล้วจำเป็นต้องถอนก่อนก็จะไปช่วยกลุ่มนี้ก่อน การจัดสรรแรงงานในลักษณะนี้เป็นในรูปแบบของการถ้อยที่ถ้อยอาศัยและพิจารณาตามเหตุผลมากกว่า “...อย่างเช่นวันนี้ บ้านนี้จะถอนกล้า เขาก็มาช่วยกันจนเสร็จ ที่นี้ต่อไปจะเป็นบ้านไหนเขาก็จะดูความเหมาะสม ก็จะไปช่วยกันอีก...ไม่มีการแย่งกัน เราจะไปช่วยกันเป็นหมู่ๆให้แล้วไปที่ละเจ้า...” ในบางกลุ่มมีการแลกเปลี่ยนในเรื่องปัจจัยการผลิต เช่น การแลกเปลี่ยนที่ดินที่ใช้ในการทำนา บางรายต้องการขยายปริมาณที่ดินของตนเอง แต่เนื่องจากที่ดินที่ตนเองครอบครองอยู่มีลักษณะกระจัดกระจายกัน ก็จะมีการตกลงแลกเปลี่ยนที่ดินกันเพื่อความสะดวกในการประกอบอาชีพ ทั้งนี้ชาวบ้านเองจะมีการตกลงกันอย่างสันติเพื่อความยุติธรรมของแต่ละฝ่าย เช่น หากที่นาอยู่ไกลหมู่บ้านอาจจะต้องมีพื้นที่ที่ดินที่จะแลกมากกว่าคนที่นาอยู่ใกล้หมู่บ้านเป็นต้น “...สมัยก่อนมันไม่มีซื้อขายนี้ เราก็ใช้การแลกกัน อย่างของผมมันมีนาของพ่อแม่ผมกับเมีย มันแยกไปทำนาหลายแห่งลำบาก เราก็ขอแลกกับคนที่นาใกล้กับเรา ก็ “แลกแท้”⁶กับเป็น เพราะนาเราอยู่ไกล...” การแลกเปลี่ยนผลผลิตที่จำเป็นในการประกอบอาชีพ การผลิตของคนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เป็นการผลิตที่สอดคล้องกับความต้องการในการบริโภคของแต่ละครัวเรือน และยังขึ้นอยู่กับความถนัดของแต่ละบ้านด้วย เมื่อเสร็จภารกิจในทุ่งนาแล้ว ชาวนาจะใช้เวลาในช่วงนี้ในการผลิตงานประเภทหัตถกรรม เช่นกระบุง ตะกร้า อุปกรณ์ที่ใช้ในประกอบการทำนา เช่น “คู” สำหรับไว้ตีข้าว บางหมู่บ้านมีอาชีพเสริมในการสาน“คู” ดังนั้นผลผลิตในแต่ละครัวเรือนนอกจากจะเก็บไว้บริโภคในบ้านของตนเองแล้ว อาจจำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยน เพื่อให้ได้สิ่งของที่จำเป็นต้องนำมาใช้ในการประกอบอาชีพ และยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในวงศ ญาติสนิทมิตรสหาย

การช่วยเหลือเพื่อการดำรงชีพอีกลักษณะหนึ่งของการช่วยเหลือกันของคนในชุมชนไทยของการช่วยโดยตรงคือการเอื้อเฟื้อสำหรับผู้ที่มิฐานะยากจน กรณีผู้ที่ยากจนขาดแคลนปัจจัยสี่ แหล่งที่จะช่วยเหลือคือ วัด จะเป็นผู้หาสิ่งทีจำเป็นในการดำรงชีวิตเหล่านี้ให้ “...ถ้าไม่มีจะกินจะนุ่งจริญ อย่างอู้ยแก้ว(ยายแก้ว) วัดก็จะเอาของกิน ของใช้ ให้ เป็นเสื้อผ้าก็มีเพราะชาวบ้านจะ

⁶ แลกแท้ หมายถึงการแลกเปลี่ยนที่มูลค่าของของผู้แลกสูงกว่าหรือมีปริมาณมากกว่าของอีกฝ่ายหนึ่ง

เอาเสื้อผ้าหอมมาถวาย ก็เอาให้เป็น(เขา)ไป....” ลักษณะการช่วยเหลือเพื่อการดำรงชีวิต ในยุคที่ การจ้างงานยังไม่มีบทบาทมากนัก การช่วยเหลือกันในการดำรงชีวิตเกือบทุกเรื่องจะอาศัยความ สามัคคีกันของกลุ่มชาวบ้านทั้งหมด อย่างกรณีของการปลูกบ้านของครอบครัวใหม่ ผู้คนจะมา ช่วยกันสร้างให้จนแล้วเสร็จภายใน 1 วัน โดยเจ้าภาพเป็นผู้เลี้ยงอาหารเท่านั้น “...คนสมัยก่อน ไม่ต้องจ้างหรอก อย่างสร้างบ้านนี้ วันเดียวก็เสร็จแล้ว ช่วยกันคนละไม้คนละมือ เจ้าของบ้านก็ เลี้ยงข้าวเลี้ยงน้ำเขาเสีย...” วิถีชีวิตของชาวไทยของที่นี่จะนับถือศาสนาค่อนข้างเคร่งครัด และ ความคิดนี้ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน การทำบุญถือเป็น กิจกรรมใหญ่ หากทางวัดมีกิจกรรมที่ ต้องเรียบบุญ ทุกบ้านจะมีพานข้าวตอกดอกไม้ของตนเองไป”แ่วนาบุญ”(บอกบุญ)ให้แก่ญาติ สนิทมิตรสหาย โดยถือเป็นธรรมเนียมของ “ตระกูล”ที่ต้องสืบทอดกัน การช่วยเหลือกันเมื่อคนใน ชุมชนเกิดการสูญเสียคือ การร่วมทำบุญในงานศพ ชาวบ้านแต่ละครอบครัวจะนำข้าวสาร อาหารแห้งประเภท กะปิ น้ำปลา ไปช่วยบริจาคให้เจ้าภาพงานศพ เพื่อไม่ให้เจ้าของงานต้อง เดือดร้อนมาก ในระหว่างที่มืงานชาวบ้านทุกครอบครัวจะต้องส่งสมาชิกคนใดคนหนึ่งหรือหลาย คน ไปช่วยงานทั้งในเรื่องของพิธีกรรม การประกอบอาหาร งานช่างศิลป์ (ตกแต่งดอกไม้)แล้วแต่ ความถนัดของแต่ละคน เรียกกิจกรรมนี้ว่า “เป็นเพื่อนงานศพ” คือการไปให้กำลังใจญาติพี่น้อง ของผู้เสียชีวิตนั่นเอง นอกจากนั้นจะเป็นการให้กำลังใจแล้ว ชาวบ้านถือว่าสิ่งที่ทำนั้นคือการทำ บุญอย่างหนึ่ง และยังมีความเชื่อว่าหากไม่ไปช่วยงานเมื่อถึงคราวตนเองเสียชีวิตจะไม่มีใครมา งานเช่นกัน “...อ้อ งานศพหรือ ทุกคนช่วยกันหมด เราถือว่าเป็นงานที่ต้องไป... ไม่ต้องมีบัตร เชิญ พอเรารู้เราต้องไป ถ้าไม่นั่นตอนเราตายก็จะไม่มีใครมางานเรา...ก็มีอะไรที่ช่วยได้ก็ช่วย ส่วนใหญ่ผู้หญิงก็ไปทำดอกไม้ ทำเมี่ยงบุหรี ผู้ชายก็ประเภทงานหนักๆเตรียมพวกलों(โลง)พวก แห่แหน อะไรเนี่ยะ...”

ทุนทางสังคมที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นแสดงให้เห็นถึงรากฐานของกระบวนการผลิตและการ บริโภคของชุมชนที่ใช้กระบวนการแลกเปลี่ยน เป็นบรรทัดฐานของการพึ่งพา เป็นการแลกเปลี่ยน ทั้งในเรื่อง ของปัจจัยการผลิต เช่น แรงงาน ที่ดิน แลกเปลี่ยนผลผลิต เช่น อาหาร สิ่งของ เครื่องใช้ การพึ่งพากันในลักษณะนี้ของชุมชนไทยอง ยังสืบทอดกันมาจนถึงยุคปัจจุบันแต่ วิธีการอาจจะเปลี่ยนไปจากเดิม

มิติที่ 3 ทุนภูมิปัญญา

ทุนภูมิปัญญาหรือทุนความรู้แต่ละชุมชนย่อมมีความแตกต่างกันไปตามระบบความคิด ความเชื่อของแต่ละชุมชน ตามองค์ความรู้ที่สะสมกันมา นั้นย่อมหมายถึงวิถีการดำเนินชีวิตที่

เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ชุมชนไทยองแห่งนี้ มีภูมิความรู้ที่สะสมกันมาและถ่ายทอดให้แก่บุตรหลานจนเป็นมรดกตกทอดให้ลูกหลานสามารถใช้ความรู้เหล่านี้ในการดำรงชีวิตอยู่ได้จนถึงปัจจุบันในบางประเด็น ในที่นี้จะแบ่งภูมิปัญญาของชุมชนนี้เป็น 3 หมวดใหญ่ๆ คือหมวดการทำมาหากิน หมวดการดูแลรักษาสุขภาพ หมวดการเลือกคู่ครอง

หมวดการทำมาหากิน ทุนความรู้ที่ชุมชนแห่งนี้สะสมมาเป็นร้อยๆปีและทำให้คนในชุมชนใช้เป็น “แหล่งวิชาหาเลี้ยงชีพ” ตราบจนปัจจุบันนี้ คือการทำนา การทำสวน การทอดผ้า

การทำนา ของชุมชนแห่งนี้คงจะไม่ต่างชุมชนชาวนาแหล่งอื่นๆในประเทศ เพราะการทำนาผู้ที่ต้องใช้แรงงานคนเป็นหลัก สมาชิกทุกคนในครอบครัวถือเป็นแรงงานสำคัญไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ทุกคนต่างมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญเหมือนกัน การทำงานในทุ่งนามิได้หมายถึงการทำนาอย่างเดียว แต่เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่สำคัญในการดำรงชีวิตจำแนกไปตามลักษณะงานที่เป็นหน้าที่และบทบาทของชายและหญิงไปในเวลาเดียวกัน เช่น หน้าที่ของผู้หญิงนอกจากการปักดำ กล้าแล้ว อีกภาระหนึ่งคืองานครัว เป็นหน้าที่ของแม่บ้านในการเตรียมเสปียง อาหาร ในระหว่างการทำนาชาวบ้านบางบ้านจะนำอุปกรณ์เครื่องครัวที่ใช้ในการประกอบอาหารง่ายๆไปด้วยในช่วงที่ใกล้จะรับประทานอาหารกลางวันเด็กผู้หญิงที่โตพอสมควรแล้วจะได้รับมอบหมายให้ทำอาหาร การปรุงอาหารในทุ่งนาก็จะทำอย่างง่ายโดยการหาผัก ปู ปลา ใกล้ทุ่งนามาประกอบเป็นอาหารในทันที สิ่งที่จะเตรียมไปจากบ้านก็มีเพียง พริก กะปิ หอม กระเทียม ส่วนวัตถุดิบอื่นๆมีให้เลือกหาได้ใน “เถียงนา” อยู่แล้ว “...สมัยก่อนไปทำนาก็จะเอาหม้อแกงไปด้วย พอสิบโมงก็ต้มน้ำพริก พ่อแม่ก็ทำนาไป แม่ก็จะสอนก่อนว่า เอาอะไรใส่เช่น เอาเนื้อใส่ก่อนผัก...” การทำงานในทุ่งนาไม่ใช่เป็นสิ่งที่เจ็บปวด ในความรู้สึกของเด็กๆคือการไปพักผ่อนกับครอบครัว “...สมัยก่อนนั้นสนุก บางครั้งตอนข้าวสุก (ข้าวแก่จัด)และตอนที่เจตข้าว เด็กๆจะรีบเข้าไปนอนทุ่งนา เพราะมันอุ่นดี ช่วงหน้าหนาว นอนดูดาวกัน นอนกับกองฟาง...” สำหรับเด็กผู้ชายก็จะเรียนรู้ในการไถนา การดูแลรักษาในระหว่างที่ต้นกล้ากำลังเจริญเติบโต “...เด็กผู้ชายก็มีหน้าที่ฝึกไถนาพอดันข้าวโตพอสมควรก็ต้องไป “ไถนา”(ดูแล)กับพ่อหัดเอาหญ้า (กำจัดหญ้า) เอาใส่...” นอกจากจะเรียนรู้กระบวนการทำนาแล้ว สิ่งที่ได้เรียนรู้ไปกับการกระทำของพ่อแม่คือการช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งในช่วงปลูก ช่วงเก็บเกี่ยว สำหรับหนุ่มสาวการทำนาคือโอกาสที่จะได้ศึกษาอุปนิสัยใจคอซึ่งกันและกัน ดังนั้นกิจกรรมการทำนาร่วมกันจึงเป็นกุศโลบายของคนในอดีตที่จะเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้มาพบปะสังสรรค์ ได้เรียนรู้ที่จะดำเนินความสัมพันธ์ในการสร้างครอบครัวต่อไป เมื่อการเผชิญหน้าของหนุ่มสาวในลักษณะที่ทุก

ฝ่ายต้องการข้อมูลเพื่อใช้ในการตัดสินใจที่จะประกอบการเลือกคู่ครอง สาวๆจะแสดงให้เห็นถึง “ความพร้อมในการเป็นแม่บ้านแม่เรือน” โดยการสวมใส่เสื้อผ้าที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถพิเศษของตนเองในการทอผ้าเป็นการแสดงให้เห็นความสามารถของตนเอง ชายหนุ่มก็จะแสดงออกในลักษณะของการเป็นผู้นำ อันหมายถึงการเป็นหัวหน้าครอบครัว ภาพลักษณ์ที่จะแสดงให้เห็นฝ่ายหญิงเกิดความสนใจ คือการแสดงออกถึงความรับผิดชอบในงานที่ทำ กระบวนการทำนาเป็นการแสดงให้เห็นถึงความอดทน ขยันขันแข็ง การคบหาสมาคมในบริบทที่แตกต่างกันไป ทั้งสองฝ่ายจะใช้ข้อมูลเหล่านี้ประกอบการทางเลือกที่จะสืบสานความสัมพันธ์กันต่อไปอีกหรือพิจารณาคนใหม่ที่มีความเหมาะสมกว่า “...ในสมัยก่อนถ้าจะลงมือทำนาเค้าจะตัดเสื่อกัน ถ้าเป็นสาวก็จะทอผ้าขึ้นและเวลาปลูกนาจะใส่ผ้าขึ้นสวຍ ถ้าม.:ทำไมต้องแต่งสวຍคะ มีแต่ชีโคลน ตอบ: อ้อ ต้องใส่โซว์บ่าว(ชายหนุ่ม)คะสมัยก่อนทำนามีคนเยอะและก็ทำด้วยกัน สาวๆก็จะคอยดูมีบ่าวคนไหนขยันขันแข็งบ้าง ก็จะมีการ “ม่าย” (หมายตา)ไว้ ช่วงกลางคืนก็มีการแหวสาว...”

การทำสวน เมื่อการทำนาลิ้นสุดลง บางครอบครัวก็มีการปลูกพืช ผัก ที่ใช้ในการประกอบอาหาร ดังได้กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่า ลักษณะภูมิประเทศของชุมชนไทยอง มีน้ำที่อุดมสมบูรณ์ตลอดปี ดังนั้น ผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรที่ขึ้นชื่อและใช้ในการแลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านอื่นคือ หัวหอม และกระเทียม นอกจากนี้ชาวบ้านยังนิยมปลูกพืชผักไว้รับประทานเองและนำแจกจ่ายแก่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านใกล้เคียง “...หลังทำนา ส่วนใหญ่ก็จะปลูกพวกหอม กระเทียม บ้านเราจะมีชื่อมาก ชาวบ้านอื่นเขาก็จะเอาของอย่างอื่นมาแลก ตามสันนาที่มันเป็นทีดอน ก็จะมีหวานผักกาด ถั่วฝักยาว เอามากินกันบ้างแจกกันบ้าง ไม่มีการขายเพราะเราปลูกกันเอง...”

การทอผ้า อาชีพทอผ้า เป็นอาชีพรองจากการทำนาทุกครอบครัวจะมีอุปกรณ์การทอผ้าที่เรียกว่า “หูกทอผ้า”ทุกหลังคาเรือนเพราะพอว่างจากการทำนาเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่จะทอผ้า ผู้ชายจะทำหน้าที่ ปั่นฝ้าย กวักฝ้าย การทอผ้าในสมัยก่อนนั้นเป็นการทอไว้ใช้นุ่งห่มของสมาชิกทุกคนในครอบครัว นอกจากนี้ยังทอเป็นผ้าถวายพระอีกด้วย ทุกครอบครัวจะปลูกฝ้ายไว้ตามไร่นาชายป่าใกล้ๆหมู่บ้านเพื่อนำมาปั่นเป็นด้ายสำหรับทอผ้า สำหรับสีที่ใช้จะแยกตามผู้สวมใส่ เช่นผู้สูงอายุจะสวมใส่สีพื้นเช่น สีขาวหรือสีครีม ซึ่งเป็นสีของฝ้ายไม่ต้องย้อม สำหรับสีครามสำหรับสวมใส่เพื่อทำนากการย้อมสีครามหรือสีหม้อฮ่อม ก็จะย้อมด้วยใบคราม หรือใบฮ่อม สำหรับงานรีนเรจสีจะสดใสกว่าชาวบ้านจะใช้เม็ดมะเกลือมาย้อม จะได้สีน้ำตาล การถ่ายทอดความรู้ในการทอผ้านั้นเรียกว่าเกิดมาเด็กก็จะเห็นแม่ทอผ้าอยู่แล้ว เมื่อว่างจากงานเด็กผู้หญิงจะ

มาเรียนรู้โดยการฝึกปฏิบัติจริงจากแม่ของตนเอง ครอบครัวใดที่มีลูกสาวมากกว่า 1 คน ก็ต้องมี “หูกทอผ้า” ครบตามจำนวนลูกสาว ผ้าฝ้ายของหมู่บ้านนี้มีชื่อเสียงคือลวดลายการทอที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนี้คือ “ผ้าห่มลายดี” การที่หมู่บ้านนี้สามารถดำรงกิจกรรมการทอผ้ามาได้นับร้อยๆปีนั้นเพราะกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในการทอผ้าของแต่ละบ้านไม่ถือเป็นความลับเฉพาะตัว ทุกคนสามารถมาเรียนรู้ได้ หากต้องการทอลวดลายใดก็ไปศึกษากับผู้ที่คิดลวดลายนั้นและนำไปทอผ้าของตนเอง จึงทำให้ภูมิปัญญาในเรื่องนี้ได้รับการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง การทอผ้าของชุมชนไทยองแห่งนี้จะเน้นการทอผ้าฝ้ายเท่านั้น สำหรับการทอผ้าไหมชาวบ้านบอกว่าเป็นกรรมวิธีที่ยุ่งยากกว่าผ้าฝ้ายมาก ชาวบ้านไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ นอกจากจะทอผ้าห่มแล้ว ชุมชนแห่งนี้ยังมีการทอ “ตุ่งใจ”⁷ นับเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนแห่งนี้มานานแล้ว

หมวดการดูแลสุขภาพสุภาพ ทุนภูมิปัญญา ในการดูแลสุขภาพสุภาพ ในยุคที่ของกินของใช้ทุกอย่างชาวบ้านต้องทำหน้าที่ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคนั้น ความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพตั้งแต่กระบวนการจัดหาสิ่งที้นำมาชำระล้างร่างกายก็เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว เช่นการสระผม จะใช้ ฟางข้าวมาเผาแล้วกรองเอาน้ำมาใช้สระผม หรือการนำลูกมะขัก มาทำสบู่อาบน้ำ เป็นต้น หากเจ็บป่วยก็มี “หมอเมือง” ซึ่งเป็นผู้ที่มีคาถาอาคม ใช้ทั้งสมุนไพรและเวทย์มนต์ในการรักษา การไปขอความช่วยเหลือจากหมอและเมื่อหมอจ่ายยาให้คนไข้จะต้อง “ปู้จา”(บูชา) เป็นของกินของใช้ เช่น ไก่ หรือเหล้า

ถาม : เจ็บไข้ได้ป่วยทำอะไร

ตอบ: หมอเมืองรักษา ไปปู้จาเอายามากินมารักษาเอง ประเภท เจ็บท้อง ท้องร่วง เขาก็

เอาประเภทปลีกด้วยมาใส่น้ำใส่เปลือกไม้ต้มให้กิน

ถาม : แล้วประเภท แขน ขาหัก นี่ละ

ตอบ: ก็เป่าเอา (เป่ามนต์) แล้วก็เข้าเฝือกไม้

หมวดการเลือกคู่ครอง ภูมิปัญญาของการเลือกคู่ครองของชุมชนแห่งนี้ เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาที่เรียกว่าประเพณี “แอ่วสาว” การเลือกคู่ครองของชุมชนในภาคเหนือส่วนใหญ่ไม่นิยมประเพณีคลุมถุงชนเหมือนภาคกลาง หนุ่มสาวในชุมชนแห่งนี้มีสิทธิที่จะเลือกคู่ครองได้

⁷ ตุ่งใจ หรือธงชัยในความหมายของภาคกลาง ทางภาคเหนือนิยมใช้แขวนประดับปลายเสาไม้ไผ่ ปักขนابเรียงรายไว้ตามสองข้างตามทางเข้าสู่หมู่บ้านจนถึงประตูวัด เป็นสัญลักษณ์บอกว่าวัดในหมู่บ้านมีงานเฉลิมฉลอง ที่เรียกว่า “งานปอย” หรืองานประเพณีสำคัญๆของหมู่บ้านเช่น งานสงกรานต์ เป็นต้น

อย่างอิสระโดยฝ่ายชายจะมาเยี่ยมเยียนบ้านฝ่ายหญิงในช่วงที่ฝ่ายหญิงทอผ้า การไปในลักษณะนี้ฝ่ายชายจะมีกลุ่มของตนเองและมีการจองไว้แล้วว่าหญิงคนไหนที่ตนสนใจ และสามารถใช้จ่ายในการเกี่ยวพาราสี ได้เท่านั้นจะแต่งงานต้องเนื้อตัวผู้หญิงไม่ได้ เพราะจะถือว่า “ผิดผี” หากใครลักลอบประพฤติดังกล่าวจะมีคนในบ้านจับปวยได้ นอกจากนี้ยังมีโอกาสที่จะศึกษาพฤติกรรมของแต่ละฝ่าย จากการร่วมกันทำงานที่มีการ “เอามื้อเอารวัน” ในกลุ่มคนที่หลากหลาย ภูมิปัญญาด้านการให้อิสระในการเลือกคู่ครองในลักษณะ “การแหว่สาว” นี้ได้สูญหายไปแล้วจากชุมชนแห่งนี้ (ช่วงปีพ.ศ.2520)

ภูมิปัญญาเหล่านี้ ได้มีการสะสมและถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นหลัง ผ่าน ความคิด ความเชื่อ และการให้คุณค่ากับธรรมชาติที่อยู่รอบๆตัว ทนภูมิปัญญาที่สะสมมานานเหล่านี้เองที่ทำให้ผู้คนในชุมชนไทยของนำมาพลิกฟื้นเพื่อให้ชีวิตของเขาอยู่รอดภายใต้กระแสการพัฒนาศักยภาพใหม่ที่ตาโถมเข้ามาสู่หมู่บ้าน

ทุนชุมชนอีกประการหนึ่ง ที่เป็นเอกลักษณ์ ของชุมชนไทยของนี้ คือ คุณภาพของสมาชิกในชุมชนผ่านกระบวนการการศึกษาแผนใหม่ สมาชิกส่วนหนึ่งในจากครอบครัวชาวนา ได้เลื่อนฐานะตนเองสู่การเป็นข้าราชการได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินเดือนซึ่งมีรายได้ประจำ เป็นกระบวนการเลื่อนชั้นทางสังคม(social mobility) ที่เป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนตามนิยามของการพัฒนาสู่ความทันสมัยของรัฐ เฉพาะชุมชนไทยเองมีผู้ที่มีการศึกษาในระดับปริญญา จนสามารถตั้งเป็น “ชมรมครู”ในหมู่บ้านมีสมาชิกในระยะเริ่มแรกถึง 100 กว่าคน ซึ่งทุกคนเป็นลูกหลาน สะใภ้ เขย ของคนในชุมชนแห่งนี้ทั้งสิ้นคิดเป็นร้อยละ 10 ของจำนวนประชากรทั้งหมดในหมู่บ้าน นอกจากนี้ในกลุ่มผู้นำชุมชนส่วนใหญ่ตลอดจนชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียนมาแล้วเกือบทุกคน (โรงเรียนประถมศึกษาในชุมชนแห่งนี้ก่อตั้งใน พ.ศ.2480)ทุนบุคลากรในชุมชนแห่งนี้จึงเป็นตัวจักรสำคัญในการพลิกฟื้นภูมิปัญญาที่เคยมีในอดีต ให้สามารถต่อสู้ในสถานการณ์ปัจจุบันได้

บทที่ 3

การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา รัฐได้เร่งระดมสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ รวมทั้งเร่งปฏิรูปภาคเกษตรให้เป็นการผลิตเพื่อการค้าโดยทั่วกันทั้งประเทศ ในรูปแบบต่างๆกัน โดยอาศัยกลไกของรัฐเป็นตัวขับเคลื่อน การพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า และเพื่อสนับสนุนการส่งออก เป็นอีกมาตรการหนึ่ง ที่ขยายฐานมายังภูมิภาค ชุมชนไทยอง เป็นชุมชนที่ได้รับความกระทบกระเทือนอย่างยิ่งจากนโยบายดังกล่าว เพราะจังหวัดนี้เป็นที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ซึ่งไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านมากนัก ผลกระทบดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้าของชุมชนแห่งนี้ แต่กระบวนการนี้ก็มิได้เปลี่ยนอย่างทันทีทันใด หากมีวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลง ที่เรียกว่า “การประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิต” ซึ่งในสภาพการณ์ของชุมชนนี้เห็นได้ชัดเจนโดยเริ่มเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขายในช่วงปี 2520 และพัฒนาสืบต่อกันมาจนสามารถปรับเปลี่ยนสินค้าหัตถกรรมของหมู่บ้านให้เป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักในชุมชนตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2542 เป็นต้นจนถึงปัจจุบัน

ความพยายามของรัฐกับกระแสการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน

สาธารณูปโภคกับวิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป

การพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน อาทิ ถนน ไฟฟ้า ระบบน้ำ ฯลฯ เพื่อสนับสนุนการผลิตเพื่อขายของรัฐนั้น สิ่งที่เกิดการปรับเปลี่ยนของชุมชน ในยุคนี้จัดได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการปรับตัวของชุมชนก็ว่าได้ การพัฒนาในช่วงนี้ชุมชนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในทางลบค่อนข้างมาก แม้ว่าทฤษฎีของการผลิต “เกษตรก้าวหน้า” ชาวบ้านจะเห็นด้วยและยอมรับนวัตกรรมใหม่ที่เข้ามาพร้อม ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ สารเคมีที่ทรงพลังในการปราบศัตรูพืช และระบบการผลิตที่ใช้เครื่องจักร แต่สิ่งที่สูญหายไปคือระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน

กระบวนการผลิตที่มุ่งเพื่อการค้า ทำให้วิถีการผลิตเปลี่ยนแปลงไป การทำนา พันธุ์ข้าวต้องเปลี่ยนเป็นพันธุ์ใหม่เพื่อให้ได้ผลผลิตต่อไร่เพิ่ม การเตรียมไถ ปลูก ที่ใช้เวลาเป็นเดือนในการ

“เอามือเอารวัน”กันก็เปลี่ยนเป็นการจ้างรถไถขนาดใหญ่เพียงวันเดียวก็เสร็จเรียบร้อย ระบบการจ้าง จึงเข้ามาแทนที่ได้อย่างสมบูรณ์แบบ กระบวนการพึ่งพิงธรรมชาติลดลง

ถาม :สมัยนี้ทำน่ายัง “เอามือ”กันไหม

ตอบ :ตอนนี้จ้างหมดครับ วันเดียวเสร็จเลย เมื่อก่อน ช่วยกัน เอามือคนนั้นวัน คนนี้วัน
กว่าจะเสร็จเป็นเดือน

ถาม :จ้างยังง

ตอบ :เหมาเอา ไร่หนึ่งประมาณ 700 กว่าบาท จ้างปลูก ถอนกล้า จ้างหมด

ถาม :เราได้เลี้ยงข้าวเขาไหม

ตอบ :ไม่ต้อง เวลาไถไม่ได้ใช้คนหรือควายไถ ใช้รถไถใหญ่ ไถไว้ก่อน หน้าแล้งก็เริ่มไถ
พอจะถึงหน้าทำนา ฝนไม่ตกก็สูบน้ำใส่เลย

สิ่งที่รัฐนำมาให้หมู่บ้านภายใต้ วาทกรรม “ความเจริญ” นั้นก่อให้เกิดทั้งผลดีต่อระบบการผลิต ของชุมชนแห่งนี้ จากเดิมที่ชาวนาต้องพึ่งระบบเหมืองฝายโดยการใช้น้ำจากหนองน้ำในหมู่บ้านทำเป็นคลองส่งน้ำเข้าสู่หมู่บ้านแห่งนี้รวมถึงการเผื่อแผ่ไปยังหมู่บ้านอื่นด้วย ต่อมารัฐบาลได้มาขุดบ่อบาดาลทำให้การทำเกษตรสะดวกสบายขึ้นกว่าเดิม “...ย้อนหลังไปนี้ แต่ก่อนจะมีการแบ่งเป็นฝายใช้ใหม่ละ ถ้าฝนไม่ตกน้ำก็จะไม่ไหลมา แต่ละปีก็มีการขุดลอกเหมืองฝายกันปีละครั้ง เพื่อไม่ให้หญ้ารก ต่อมา เราก็ขอไปทางกรมทรัพยากรธรณีบ้าง กรมโยธาธิการบ้าง ขอเจาะน้ำบาดาลขึ้นมาแล้วทำเป็นบ่อเกษตร มีอยู่หลายบ่อ ประมาณ 5 – 6 บ่อ แล้วทำเป็นคลองส่งน้ำออกไป ชาวบ้านเลยไม่ต้องลอกเหมืองฝายเดิมอีก แต่เหมืองนั้นเวลาฝนตกก็ยังมีน้ำไหลมาอยู่...” แต่สิ่งที่ตามมาของการใช้น้ำจากบ่อเกษตรนี้คือค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียเป็นค่าใช้น้ำ

การปรับตัวของชุมชนในเรื่องของวิธีการทำมาหากิน มาเป็นการผลิตเพื่อขาย เพื่อให้รายได้ที่เป็นตัวเงินในระบบของเศรษฐกิจเงินตราในปัจจุบัน วิธีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนแห่งนี้ที่เห็นได้ชัด คือวิธีการผลิตของชาวนา ที่กำลังจะสูญหายไปคือ ปริมาณการทำนาข้าวลดลง สืบเนื่องมาจากข้าวราคาตกต่ำ กระบวนการผลิตยุ่งยากและมีต้นทุนในการดูแลสูง ทำให้ชาวนาส่วนมากปรับเปลี่ยนที่นามาเป็นสวนลำไยแทน เพราะผลผลิตลำไยได้ค่าตอบแทนสูงกว่าการปลูกข้าว การเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบนี้เพื่อให้สอดคล้องกับกลไกของตลาด บางครอบครัวเลิกทำนาหันมาทำสวนลำไยอย่างเดียว และขายลำไยเพื่อซื้อข้าวกิน

สิ่งที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนไทยองในวิธีการผลิตและความเป็นอยู่ อีกประการหนึ่งคือการเข้ามาของไฟฟ้า ใน ปี 2513 ดังได้กล่าวมาแล้วในบทต้นๆว่าอาชีพรองของ

ชุมชนไทยของที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการทอผ้า ซึ่งต้องอาศัยเวลาในช่วงที่ว่างจากการทำนา ทำสวน แล้วจึงทอผ้า การทอผ้าแต่เดิมเป็นการทอไว้เพื่อใช้ในครอบครัวและถวายพระ และต่อมาเมื่อระบบการผลิตเพื่อขายเข้ามามีบทบาทมากขึ้น จึงเกิดอาชีพการรับจ้างทอผ้าให้แก่ร้านค้าในตัวเมือง โดยรับเป็นเส้นด้ายจากเจ้าของกิจการมาทอผ้าเป็นผืนส่ง ค่าจ้างขึ้นอยู่กับจำนวนความยาวของผ้าที่ทอได้ การทอผ้าในลักษณะนี้ชาวบ้านต้องอาศัยเวลาว่างที่มีอยู่ทั้งหมดของตนเองมาใช้ทอ ดังนั้นในเวลากลางคืนก็ต้องใช้ตะเกียงซึ่งมีข้อจำกัดเพราะมองเห็นลวดลายไม่ชัดเจนและยังมีวันดำสกปรก การมีระบบไฟฟ้าเข้าไปทำให้ช่วยอำนวยความสะดวกในการทำงานมากขึ้น “...ทำให้สว่างขึ้น ทอผ้ากลางคืนได้ ก่อนนั้นทอผ้าใช้ตะเกียงลို့ ผูกติดเสาก็ทอผ้า ถ้าเป็นที่ทอผ้าสมัยก่อน ก็ก็จะดำเพราะควัน...”แม้ไฟฟ้าจะช่วยให้การทำมาหากินสะดวกขึ้นแต่ก็หมายถึงรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นด้วย “...ไฟฟ้าข้อเสียก็มีนะ ทำให้ค่าใช้จ่ายแพงขึ้นจะต้องมีทีวี วิทยุ ตู้เย็น เครื่องซักผ้า จะต้องใช้จ่ายทุกอย่างนะ...”

การผสมผสานกันของความรู้ชุดใหม่ กับความรู้ชุดเดิม

กระบวนการสะสมทุนของชุมชนไทยของ นอกจากความรู้เดิมที่เป็นจุดแข็งของชุมชนไทยของ จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นมรดกของบรรพบุรุษที่มอบให้แก่คนรุ่นหลัง ให้ใช้เป็นเครื่องมือในการทำมาหากิน คือ อาชีพหัตถกรรม ได้แก่ การทอผ้า แล้วผนวกกับความรู้สมัยใหม่ในลักษณะของระบบโรงเรียนซึ่งหมู่บ้านแห่งนี้มีโรงเรียนประถมศึกษาเปิดทำการสอนตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2480 ทำให้คนในชุมชนแห่งนี้มีโอกาสได้เรียนในระบบโรงเรียน และได้กลายมาเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่มีมาแต่เดิม กับระบบการผลิตใหม่ที่อาศัยกลไกตลาดในการขายผลผลิต “...คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้เรียนหนังสือกันทั้งนั้น ...ทั้งผู้หญิงผู้ชาย อย่างแม่(อายุ 58 ปี) ก็เรียนโรงเรียนบ้านเรานะแหละ ก็มีพวกผู้ชายที่เขาได้เรียนต่อกันสูงๆเป็นครูบาอาจารย์กันหมด หมู่นี้(พวกนี้)ก็จะมาส่งเสียน้องนุ่ได้เรียนต่อ หมู่บ้านเราเลยมีคนเป็นครูนัก...”จุดเปลี่ยนของชุมชนแห่งนี้ เริ่มต้นจากการการมีผู้นำที่กล้าเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตแบบเดิม โดยการหาตลาดใหม่ด้วยตนเอง และสลัดแอกจากการรับจ้างทอผ้าให้แก่นายทุนผู้ประกอบการ มาเป็นเจ้าของกิจการเอง จากการผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวการทอผ้าได้พัฒนาไปสู่การทอเพื่อขายมากขึ้นโดยเริ่มในปีพ.ศ.2520 จากภรรยาผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกลุ่มแม่บ้านเป็นผู้เริ่มผลิตเป็นถุงย่ามและนำไปขายส่งให้แม่ค้าในตลาดใหญ่ในตัวเมืองเชียงใหม่ ต้นทุนการผลิตใบละ 3 บาท ขายส่ง 6 บาท ได้กำไรร้อยละ 50 ซึ่งถือว่าเป็นการเริ่มต้นที่ดีมากสำหรับชาวบ้าน จาก

เดิมที่คนในหมู่บ้านไปรับเส้นด้ายจากหมู่บ้านอื่นมาทอได้เพียงค่าจ้างทอเท่านั้น "...ทอผ้าสมัยก่อนก็รับจ้างทางป่าซางมา เช่นรับจ้างมา 20 เมตร พับหนึ่งหรือม้วนหนึ่งมี 20 เมตร ส่วนที่เหลือก็จะนำฝ่ายมาต่อทอกัน ทอตามแบบของเขานั้นแหละแล้วนำมาตัดเป็นเสื้อ กางเกง บางทีก็ทำเป็นผ้าปูที่นอน ผ้าม่านหน้าต่างบ้าง ผ้าปูโต๊ะบ้าง..."

จากจุดเริ่มต้นของความคิดในการจะพึ่งตนเองของผู้นำ บวกกับกระแสความนิยมผ้าฝ้ายของคนในเมืองซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้ความต้องการสินค้าประเภทนี้เพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านชุมชนไทยอง จึงหันมารื้อฟื้นงานหัตถกรรมดั้งเดิมของตนเอง มาเพื่อเป็นแหล่งรายได้ใหม่เพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจใน ครอบครัวจากเดิมที่คนในหมู่บ้านต้องออกไปรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม และรับจ้างทำงานนอกท้องถิ่น ก็หันมายึดอาชีพเดิม ซึ่งเคยถูกทอดทิ้งมาชั่วระยะเวลาหนึ่งเพราะเห็นว่าเป็นอาชีพที่ทำรายได้น้อย "...คนหันมาตากหูก กันมากขึ้น เมื่อก่อนหมู่บ้านอื่นก็ดูถูกเรานะว่า อาชีพตากหูกมันต่ำ...อีกอย่างการทอผ้าเป็นอาชีพที่ง่าย ไม่ต้องออกบ้านไปทำงานที่อื่น รายได้ดีพอสมควร บางคนเก่งๆมีรายได้วันละ 200 – 300 บาท..."

พลังผลักดันกับการปรับตัวของวิถีการผลิตแนวใหม่ของชุมชน

พลังภายนอกที่มีส่วนช่วยผลักดันให้หัตถกรรมการทอผ้าของชุมชนกลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่กลายเป็นอาชีพหลักและเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของคนในชุมชน มีปัจจัยเสริมที่สำคัญ คือการให้ความรู้ชุดใหม่จากองค์กรภาครัฐและการประยุกต์ความรู้ชุดใหม่มาผสมผสานกับความรู้ซึ่งเป็นทุนเดิม ของชุมชน ความรู้ชุดใหม่ที่ชุมชนได้รับคือ การรวมกลุ่มในการบริหารจัดการ การส่งเสริมความรู้และเทคโนโลยีใหม่ในการผลิตสินค้า และการขยายตลาดและการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตเพื่อส่งออก

การรวมกลุ่มในการบริหารจัดการ วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนไทยองนั้น มีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันในการทำมาหากินอยู่แล้ว แต่เป็นการรวมกลุ่มในลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพา ซึ่งไม่มีแบบแผน ตายตัวที่แน่นอนเหมือนกับการรวมกลุ่มในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจที่มีการบริหารจัดการตามนิยามของรัฐ เมื่อรัฐขยายฐานการพัฒนาโดยเน้นการผลิตเพื่อการตลาดมากขึ้น รัฐได้พยายามให้ ชุมชนได้สัมผัสกับกลไกตลาดภายนอก ก็มีเจ้าหน้าที่ของรัฐกลุ่มหนึ่งที่มีหน้าที่ประสานกับชุมชนโดยมีจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ได้แก่ พัฒนาการและ เกษตรตำบล ซึ่งเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) ที่สำคัญ คนกลุ่มนี้เข้ามาพร้อมวิทยาการสมัยใหม่ ทั้งในเรื่องกระบวนการจัดการและเทคนิคการผลิต กลุ่มทอผ้าชุมชนไทยองได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐในการรวมกลุ่มเพื่อรองรับการพัฒนา และการช่วยเหลือที่

เป็นรูปธรรม ในเรื่องต่างๆ อาทิการจัดตั้งกองทุนกลุ่มทอผ้าซึ่งได้รับการสนับสนุนเป็นสิ่งของและเงินกองทุน ด้านการเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าจากองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนในรูปแบบต่างๆ เช่นการอบรม การศึกษาดูงาน การสนับสนุนให้มีโอกาสขยายตลาดผลิตภัณฑ์ไปนอกหมู่บ้านซึ่งเท่ากับเป็นการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์ของชุมชนไปด้วย

การจัดตั้งกองทุนกลุ่มทอผ้า

การรวมกลุ่มของสมาชิกกลุ่มทอผ้านั้น จะมีกลุ่มย่อยๆ หลายกลุ่ม และมีเครือข่ายโยงใยความสัมพันธ์กันเรียงตามลำดับ จากระดับหมู่บ้าน ไปสู่ระดับตำบล และอำเภอ จนถึงระดับจังหวัด เครือข่ายดังกล่าวเป็นการดำเนินงานที่มีหน่วยงานของรัฐเป็นตัวเชื่อมประสาน จากการรวมกลุ่มของชุมชนทำให้เกิดความเข้มแข็งในระบบการบริหารจัดการทั้งในเรื่องของเงินทุน คุณภาพของสินค้า และการตลาด “...ข้อดีของการรวมกลุ่มคือ ถ้าต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างขายก็กระจายกระจาย การรวมกลุ่มทำให้รู้ถึงคุณภาพและสินค้าที่เราทำออกไป ถ้าเราไม่รวมกลุ่มกันต่างคนต่างทอ ถ้าคุณภาพไม่ดีก็จะมีปัญหา การรวมกลุ่มทำให้เกิดความสามัคคี ถ้าไม่รวมกลุ่มจะทำอะไรก็ลำบาก สมัยนี้ถ้าไม่มีการรวมกลุ่มหมู่บ้านนั้นจะลำบากมากเลย...”

การส่งเสริมความรู้และเทคโนโลยีใหม่ในการผลิตสินค้า ความรู้ชุดใหม่ที่ส่งผลอย่างมากต่อการปรับตัวของกระบวนการผลิตเพื่อการค้าของชุมชนไทยอง คือเทคนิคการผลิตสินค้าที่มีคุณภาพ จากความรู้เดิมในการทอผ้าของชุมชนที่มี ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง หากจะนำไปสู่ตลาดที่ใหญ่ขึ้นนั้นไม่เพียงพอในโลกยุคปัจจุบัน ความรู้ชุดใหม่ที่เข้ามาผสมผสานกับความรู้ชุดเดิมคือ เทคนิคในการย้อมสี ซึ่งมี 2 กรณี ได้แก่การเรียนรู้ในการใช้สารเคมีที่มีคุณภาพไม่ให้ผ้าตกสี “...สมัยก่อนอย่างดีก็เอาเกลือมาวนวดตอนกวักด้ายกันไม่ให้สีตกแต่มันก็ตกสีอยู่นะเดี๋ยวนี้ที่ไปอบรมมามันมีน้ำยากันสีตก มันก็ทำให้คุณภาพผ้าเราดีขึ้น...” นอกจากนี้จะเรียนรู้ในเรื่องของคุณภาพของผ้าแล้ว กระบวนการปรับตัวของชุมชนแห่งนี้ยังพัฒนาไปในเรื่องของการออกแบบผลิตภัณฑ์ โดยศึกษาจากผลิตภัณฑ์ผ้าทอของหมู่บ้านอื่นแล้วมาปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตของตนเองให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดมากยิ่งขึ้น เช่นการทอผ้าคลุมเตียงซึ่งต้องอาศัยคนทอพร้อมกันถึงสองคน เพื่อให้ได้ความกว้างของผ้าตามขนาดที่ต้องการ “...เมื่อก่อนก็ทอผ้าแบบธรรมดา ก็เป็นลวดลายแบบพื้นเล็กๆ ต่อมาแม่กำนันได้ไปออกร้านร่วมกับศูนย์ศิลปชีพ มีผ้าจังหวัดอื่นเขาเอามาต่อกันเป็นผืนใหญ่ ใช้คลุมเตียง 6 ฟุต เราเลยมาคิดว่าถ้าเราไม่ต้องต่อแล้วทำเป็นลวดลายของเราเอง จากที่ทอผืนเล็กๆ ก็มีขนาด 100 นิ้ว...”

การขยายตลาดและการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตเพื่อส่งออก

วิวัฒนาการของตลาดผ้าทอที่ชุมชนแห่งนี้มีต้นตอจากที่ผู้นำชุมชนรู้แหล่งขายสินค้าโดยตรงที่ไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง และเริ่มผลิตสินค้าให้ตรงกับความต้องการของตลาดจึงทำให้ชุมชนแห่งนี้มีความรู้พื้นฐานของกลไกตลาดพอสมควร เมื่อองค์การภาครัฐให้การสนับสนุนโดยเปิดโอกาสให้ผู้นำในชุมชนได้นำผลิตภัณฑ์ของตนไปแสดงต่อตลาดในระดับที่กว้างไกลออกไปจึงเท่ากับเป็นการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์ของชุมชนไปด้วย ทำให้ชุมชนมีช่องทางขยายตลาดไปจนถึงระดับการส่งออกผ่านกลไกของรัฐ “...ส่งต่างประเทศก็มีแต่เขาจะสั่งซื้อผ่านทางราชการ อย่างประเทศปิ่นเขาก็จะติดต่อมาทางสหกรณ์จังหวัด...” เมื่อขยายตลาดในลักษณะการป้อนผลผลิตต่อตลาดที่กว้างขึ้นผลที่ตามมาคือการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตใหม่ จากเดิมคือการผลิตแบบครัวเรือนคือการผลิตตามสบายไม่มีเงื่อนไขของเวลา เป็นการผลิตแบบอุตสาหกรรมที่มีเงื่อนไขเวลาเป็นตัวกำกับเพื่อสามารถส่งมอบผลิตภัณฑ์ให้ทันตามกำหนด “...ถ้ามีงานเร่งต้องทำทั้งกลางวันกลางคืน อย่างคนทำงานหมู่บ้านเรามันไม่เหมือนโรงงาน เวลาถึงงานบุญสุนทาน เราก็จะหยุดทอทางโลดส์ เขาก็ไม่เข้าใจผู้จัดการเขาว่า ส่งไปแล้วทำไมถึงต้องมีวันหยุดด้วย เขาก็บ่น แต่พอลงมาเห็นชาวบ้านเขาก็รู้...”

การปรับกระบวนการผลิตให้สอดคล้องกับกลไกตลาดซึ่งเป็นผลมาจากการใช้ความรู้ชุดเดิมของชุมชน ประสานกับความรู้ใหม่ที่ชุมชนได้เรียนรู้ จากการสนับสนุนขององค์กรภายนอก ทำให้ผลิตภัณฑ์ของชุมชนแห่งนี้ เป็นที่ยอมรับของชุมชนภายนอก ความมีอัตลักษณ์ของสินค้าจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สินค้าหัตถกรรมของหมู่บ้านนี้ได้พลิกฟื้นมา “ติดตลาด” อีกครั้ง นั่นหมายถึงถึงความเข้มแข็งของ ชุมชน “...ภูมิใจมากค่ะ หมู่บ้านเราจะได้รับคัดเลือกให้เป็นตัวแทนไปแสดงสินค้าทุกครั้ง เขาจะจูงมาเลยว่าต้องเป็นผ้าฝ้าย(ชื่อหมู่บ้าน)มันเป็นหนึ่งในประเทศไทยที่ไม่มีใครเหมือน...ของเรามีทุกอย่างที่ใช้ภายในบ้าน มีผ้าคลุมเตียง คลุมไมโครเวฟ หมอนอิง หมอนหนุน มีกล่องใส่กระดาษทิชชู มีที่แขวนผ้าเช็ดมือ ชุดรองจานบนโต๊ะอาหาร มีพริ้มทุกอย่าง แต่ที่อื่น อย่างสุโขทัย พิจิตร จะมีแต่ผ้าถุง เสื้อ มันไม่ครบวงจร...”

การพลิกฟื้นความรู้เดิมของชุมชนขึ้นมาเป็น “อาชีพหลัก” ที่เป็นที่มาของรายได้ของคนในชุมชนไทยอง นั้นไม่ได้มาจากความบังเอิญ แต่กระบวนการสะสมทุนชุมชนที่มีอยู่เดิมทั้งในด้านความรู้ในวิชาสมัยใหม่ของกลุ่มผู้นำชุมชน และวิชาอาชีพซึ่งผ่านกระบวนการสืบทอดมาร้อยๆปี ของชุมชน ประสานกับการยอมรับในสิ่งใหม่ๆรวมถึงวิสัยทัศน์ของผู้นำที่กล้าปรับเปลี่ยนกระบวนการคิด จากการ เป็นผู้รับจ้างมาเป็นผู้ประกอบการที่อาศัยพลังของการรวม

กลุ่มมาทำให้เกิดการปรับกลยุทธ์ของวิธีการผลิตที่สอดคล้องกับสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การนำความรู้เดิมและความรู้ใหม่มาผสมผสานกันนอกจากจะเป็นด้านเทคนิคการทอแล้วยังรวมไปถึงการแปรรูปผลิตภัณฑ์ให้มีมูลค่าเพิ่ม ที่ชาวบ้านเรียกว่าเป็นการทอผ้าที่ครบวงจร คือ จากผืนผ้า เป็น เครื่องใช้ในครัวเรือนทุกประเภท นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างงานให้แก่สมาชิกในชุมชนทุกระดับ ได้แก่ กลุ่มแม่บ้านและสตรีจะมีหน้าที่ทอผ้า กลุ่มผู้สูงอายุหรือผู้ชาย จะทำหน้าที่ กวักฝ้าย กลุ่มคนรุ่นใหม่ทอผ้าไม่เป็น จะเป็นผู้ออกแบบผลิตภัณฑ์ ซึ่งต้องอาศัยความรู้ที่ทันสมัยมาช่วยในการแปรรูปผ้าทอให้มีมูลค่ามากขึ้น

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงต่อคุณภาพชีวิต

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนในชุมชนมากบ้างน้อยบ้างตามเหตุปัจจัย มิติที่สูญหายไปภายหลังจากการเข้ามาของความทันสมัย คือ ระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวและชุมชน จากเดิมที่ความอบอุ่นของครอบครัว มาจากการได้ทำงานร่วมกับ พ่อแม่พร้อมกับการเรียนรู้วิถีการดำเนินชีวิตทั้งในด้านอาชีพและคุณธรรม แต่ปัจจุบัน ความสนใจของเด็กจะหันไปสู่เครื่องใช้ทันสมัยที่เข้ามาแทนที่ได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น จากเดิมคนในชุมชนภายหลังจากการรับประทานอาหารเย็นแล้ว จะมารวมกลุ่มเสวนากัน ก็กลับเป็นต่างคนต่างอยู่เพราะมีสิ่งบันเทิงอื่นในครอบครัวและชุมชน เข้ามาแทนที่ ข้อดีความทันสมัยคือความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตของคนสมัยนี้ซึ่งแตกต่างจากวิถีชีวิตในอดีต โดยสิ้นเชิงโดยเฉพาะในเรื่องของการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร “...เด็กเดี๋ยวนี้มันหุทิพย์ ดาทิพย์ ใครทำอะไรที่ไหน ในโลก มันรู้มันเห็นหมด...” อาหารการกิน “...คนสมัยก่อน มีกับข้าวอย่างเดียวนะแหละ เดี่ยวนี้มันมีหลากหลาย ซื้อมา ขอให้ไม่มีเงินเสียอย่าง เมื่อก่อนมันไม่มีขาย...” การสาธารณสุขที่พัฒนาขึ้นที่ทำให้ผู้คนมีอนามัยที่ดี แต่สิ่งที่ตามมาคือโรคสมัยใหม่ “...สมัยก่อนไม่รู้จักหรรอกผงซุรอะไรเนี่ยะ เดี่ยวนี้คนมันเลยเป็นโรคแปลกๆ เบาหวาน นี่ก็เป็นกันมาก เมื่อก่อนไม่มี...” พร้อมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ทำให้การดำรงชีวิตแบบพึ่งธรรมชาติไม่สามารถทำได้อีก “...เดี๋ยวนี้อาหารการกินมันหาลำบาก เมื่อก่อนออกไปทุ่งนาก็ได้หอย ปู ปลา กบ เขียดมากินแล้ว เดี่ยวนี้มันหายไปหมด...เมื่อก่อนเดือนห้านี้น้ำเต็มทุ่งนาแล้ว เดี่ยวนี้ต้องสูบน้ำเอา...”

ระบบความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา ได้เปลี่ยนไป จาก “การเอามือเอารัน” เป็นความสัมพันธ์ในมิติใหม่ผ่านการร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ โดยมีระบบ “เงินตรา” เป็นตัวเชื่อมแทน การพึ่งพากันของชุมชนนี้เปลี่ยนไปในลักษณะของการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมให้แก่สมาชิกกลุ่ม และ

ต้องอาศัยความรับผิดชอบ(accountability)ของสมาชิกกลุ่ม เพราะการผลิตสินค้าต้องให้ทันตามกำหนดการสั่งของ(order) ที่ลูกค้าต้องการดังนั้นในกระบวนการผลิตสินค้าให้มีมาตรฐานจึงจำเป็นต้องอาศัยการกระจายงานที่เป็นธรรมให้แก่กลุ่มสมาชิกและสิ่งที่เป็นทุนชุมชนที่สะสมกันมาอย่างต่อเนื่องที่ได้กล่าวมาแล้วในบทต้นๆและเป็นพลังยึดเหนี่ยวให้สมาชิกกลุ่มสามารถดำเนินกิจกรรมร่วมกันได้คือ**ความไว้วางใจ(trust)**“...เราต้องให้เครดิตกับหัวหน้ากลุ่ม เพราะเวลาเขาจ่ายเงินก็จะผ่านหัวหน้ากลุ่ม เป็นเงินสด เข้าบัญชีธนาคาร แล้วเราก็ไปแบ่งกันต่อ ...”

แม้ระบบการผลิตและการบริโภคจะเปลี่ยนไปแต่หากชุมชนใดมีทุนชุมชนที่มั่งคั่งในหลายๆรูปแบบก็จะเป็นฐานรากที่มั่นคงแก่ชุมชนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ไม่ว่าสถานการณ์จะเปลี่ยนไปในรูปลักษณะใดก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีทุนรูปแบบใหม่เข้ามาสู่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ทุนเงินตรา” ทุนชุมชนเดิมจะเป็นตัวแปรสำคัญที่จะผลักดันให้ชุมชนนั้นเข้มแข็งยิ่งขึ้นหรืออ่อนแอลงกว่าเดิม

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน

ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการผลิตคือ “เงินทุน” จากนโยบายของรัฐในการจัดสรรทุนให้แก่ชุมชนภายใต้โครงการพัฒนาที่เรียกว่า “กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” ซึ่งดำเนินการครอบคลุมทุกหมู่บ้าน ในประเทศ โดยให้ชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการกองทุนนี้ ภายใต้กฎ กติกา ที่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพของชุมชนเอง ดังนั้นในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านนี้จึงต้องอาศัยพลังของกลุ่มบุคคลในชุมชน ที่จะทำให้นโยบายที่รัฐคาดหวังเป็นจริง การศึกษาเชิงประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน ในครั้งนี้เป็นการศึกษาในช่วงเวลาสั้นๆ ที่กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนแทรกแซงทุนชุมชนที่มีอยู่ ในบทนี้เป็นการนำเสนอภาพของ “ทุนเงินตรา” ที่มีอยู่เดิมและกองทุนหมู่บ้านของชุมชนไทยอง โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ ดังนี้

1. พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน เป็นการนำเสนอภาพของกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนไทยอง ในลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันในมิติที่เกี่ยวกับ “เงินตรา” เพื่อเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็ง

2. การดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน ในประเด็นของ การบริหารจัดการกองทุนของชุมชน ได้แก่ การคัดเลือกคณะกรรมการ ระเบียบกฎเกณฑ์ของเงินกองทุน การพิจารณาให้เงินกู้ยืม รวมถึงการให้ความหมายของกองทุนหมู่บ้านกับการสร้างเสริมทุนชุมชนเดิม และข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายจากทัศนะของสมาชิกกองทุน

พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์

การรวมกลุ่มในลักษณะนี้การช่วยเหลือกันที่มีมานานในชุมชนไทยองแห่งนี้ จากเดิมเป็นการช่วยเหลือแบ่งปันกันในลักษณะสิ่งของเครื่องใช้ มาเป็นการช่วยเหลือในลักษณะของ “เงินตรา” แทน เป็นการรวมกลุ่มเฉพาะกิจ ไม่มีการกู้ยืม แต่เป็นเงื่อนไขของการช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิก ระเบียบ กติกา ของกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ นั้น มีเงื่อนไขว่า ในแต่ละครอบครัวสามารถเป็นสมาชิกได้ทั้งครอบครัว เมื่อมีสมาชิกเสียชีวิต จะเรียกเก็บเงินครอบครัวละ 100 บาท

โดยมีกรรมการกลุ่มแต่ละหมวดๆละ 2 คน (ในชุมชนไทยของแบ่งเป็น 7 หมวด) กรรมการมีหน้าที่รวบรวมเงินของสมาชิกแต่ละครอบครัวมามอบให้ครอบครัวที่มีสมาชิกเสียชีวิต จะไม่มีการเก็บเงินล่วงหน้า จำนวนยอดเงินที่สมาชิกจะได้รับ(ปัจจุบัน)ประมาณ 40,000 บาท สำหรับกรรมการที่ทำหน้าที่เป็นผู้เก็บรวบรวมเงินในแต่ละเขตไม่ต้องเสียเงิน เมื่อมีการเสียชีวิตในแต่ละครั้ง กรรมการจะเก็บเงินเพื่อนำเข้าเป็นเงินกองทุนของหมู่บ้าน ครั้งละ 500 บาท เพื่อใช้เป็นงบประมาณสำรองกรณีเกิดเหตุการณ์ที่ต้องใช้เพื่อสวัสดิการของส่วนรวม “...กองทุนที่เก็บจากศพละ 500 บาท นี่จะเข้าบัญชีไว้ เอาไว้เวลา ไฟฟ้าดับ ถนนขาด ต้องการลูกวิ่งด่วน เราสามารถเบิกจากยอดนี้มาทำเลย ถ้ารอเสนอโครงการกว่าจะได้เป็นปี...”

กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)

กลุ่ม อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเริ่มรวมกลุ่มในปี พ.ศ. 2525 มีสมาชิก 50 คน เป็นชาย 21 คน ที่เหลือเป็นผู้หญิง การรวมกลุ่มครั้งแรก สมาชิกจะเสียเงินค่าหุ้นแรกเข้าคนละ 50 บาท เรียกว่า สุขาภิบาลแม่บ้าน แต่จะยกเว้นค่าธรรมเนียมนี้สำหรับ กลุ่มอสม.ที่เป็นตัวแทนของหมู่บ้านไปอบรมโดยตรง จำนวน 15 คน วงเงินตอนแรกมีประมาณ 4,000 บาท เมื่อให้สมาชิกกู้บ้าง การหาเงินเข้ากองทุนย่ำแย่ รวมแล้วปัจจุบัน กลุ่มนี้มีเงินกองทุนเพื่อช่วยเหลือสมาชิก 90,000 กว่าบาท มีการปล่อยให้กู้รายละ 1,000 บาท กำหนดส่ง 11 เดือนๆละ 100 บาท เมื่อสิ้นปีก็จะมีการประชุมสรุปผลเพื่อปันผลให้แก่สมาชิกผู้ถือหุ้น แต่สมาชิกทุกคนก็จะลงมติ ยกเงินนี้ให้แก่กองกลางเก็บไว้ทำให้มีเงินต้นกองกลางค่อนข้างมากสำหรับดอกเบี้ยที่ได้มาจะจัดสวัสดิการให้แก่สมาชิก เช่นการกันเงินส่วนหนึ่งสำหรับค่าใช้จ่ายกรณีฉุกเฉินหากสมาชิกอสม.เจ็บป่วยต้องไปโรงพยาบาลในเบื้องต้นจะให้ยืม รายละ 3,000 บาท โดยไม่ต้องเสียดอกเบี้ย เมื่อมีเงินก็นำมาใช้คืน หรือ การจัดทัศนศึกษาเป็นต้น “...พอครบปีก็จะมีการประชุมว่าจะปันผลกันอย่างไร แต่กลุ่ม อสม.นี้จะรักกัน สามัคคีกัน เขาไม่เอาปันผล แต่ยกประโยชน์ให้กองกลางเอาไว้ใช้ รวมเข้าไปเรื่อยๆ...” การรวมกลุ่มของอสม. นอกจากจะได้ช่วยเหลือกันแล้ว ยังได้เรียนรู้ในการจะแก้ไข หรือป้องกันปัญหา ของหมู่บ้าน จากการประชุมร่วมกันของคณะกรรมการ

กลุ่มชมรมครู

ชุมชนไทยอง เป็นหมู่บ้านที่มีสมาชิกเป็นข้าราชการครูค่อนข้างมาก จึงสามารถรวมตัวกันเป็นชมรมได้ในปี พ.ศ. 2526 ในการรวมกลุ่มกันครั้งแรกมีสมาชิกจำนวน 80 คน ปัจจุบันมี

สมาชิกประมาณ 50 กว่าคน มีส่วนหนึ่งที่เสียชีวิต หรือย้ายไปอยู่ในชุมชนอื่น จุดประสงค์ของการรวมกลุ่มของสมาชิกชมรมคือเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน และ เป็นการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือสมาชิก การเก็บเงินค่าหุ้นของสมาชิกชมรม มีเพดานสูงสุด 5,000 บาท สมาชิกสามารถชำระค่าหุ้นครั้งเดียวหมด หรือสามารถชำระเป็นรายเดือนๆละ 100 บาท สำหรับการกู้ยืมเงินของสมาชิกสามารถกู้ได้ครั้งละไม่เกิน 10,000 บาท โดยเสียค่าดอกเบี้ย ร้อยละ 1 บาทต่อเดือน สำหรับดอกผลจากเงินกองทุนนี้ ส่วนหนึ่งทางชมรมได้ใช้เป็นทุนการศึกษาสำหรับเด็กยากจน และส่วนหนึ่งเป็นสวัสดิการให้เด็กกำพร้า ที่ขาดแคลน และสงเคราะห์ผู้ที่ยากไร้ในชุมชน

กลุ่มชมรมผู้สูงอายุ

เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อเป็นสวัสดิการของผู้สูงอายุ มีสมาชิกทั้งหมด 183 คน มีกรรมการ 8 คน และรวมตัวเป็นกลุ่มย่อยๆกลุ่มละ 10 คน เก็บเงินสมาชิกปีละ 20 บาท เพื่อเป็นเงินสงเคราะห์เมื่อเสียชีวิต กรรมการที่ทำหน้าที่เก็บเงินไม่ต้องเสียเงิน มีการเรียกประชุมปีละครั้ง ในช่วงเดือนธันวาคม เมื่อมีสมาชิกเสียชีวิตจะได้รับเงินสงเคราะห์รายละ 300 บาท ขณะนี้มีเงินกองทุน 15,000 บาท

กลุ่มเกษตรและสหกรณ์

กลุ่มนี้รวมผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมทุกแขนงและรวมถึงกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านด้วย ก่อตั้งมานานร่วม 30 ปี ในแต่ละสาขาอาชีพมีกลุ่มย่อยๆออกไปเช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มปลูกผัก กลุ่มชมรมผู้ปลูกลำไย กลุ่มออมทรัพย์สัจจะ ฯลฯ การรวมกลุ่มใหญ่เป็นกลุ่มเกษตรและสหกรณ์ เพื่อประโยชน์ในการรับความช่วยเหลือจากภาครัฐและสถาบันการเงิน เช่น ธนาคารสหกรณ์และการเกษตร เป็นต้น สมาชิกจะมีการสะสมหุ้น และได้รับเงินปันผลตามหุ้น

กลุ่มทอผ้า

เริ่มก่อตั้งกลุ่มย่อยในปีพ.ศ. 2542 จากสมาชิกกลุ่มทอผ้า จำนวน 3 คน โดยร่วมลงทุนคนละ 3,000 เมื่อครบกำหนด 1 ปี ปรากฏว่ามีผลกำไร จึงมีการรวมกลุ่มในระดับผู้นำประมาณ 20 กว่าคนในปัจจุบัน เก็บค่าหุ้นจากสมาชิกหุ้นละ 100 จากนั้นรัฐ ก็เข้ามาสนับสนุนช่วยเหลือโดยส่งไปอบรม เพื่อพัฒนาเทคนิคการทอผ้า และมอบอุปกรณ์เครื่องใช้ ตลอดจนวัตถุดิบในการทอผ้าให้ เมื่อขายได้ก็เก็บเป็นเงินสะสมไว้ รวมทั้งจากดอกเบี้ยที่สมาชิกกู้ ก็รวบรวมไว้เป็นเงินกองกลางไม่มีการปันผล สมาชิกสามารถกู้ได้รายละไม่เกิน 10,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 1

บาท ต่อเดือน ต่อมาเมื่อมีกองทุนเงินล้านเข้ามา จึงลดดอกเบี้ยลงเหลือร้อยละ 50 สตางค์ เพื่อให้เหมือนกับดอกเบี้ยกองทุนเงินล้าน มีระยะการคืนเงินกู้ภายใน 3 เดือน หากไม่พร้อมก็ให้ส่งดอกเบี้ยก่อน ขณะนี้มีเงินกองทุน แล่นกว่าบาท

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์

การรวมกลุ่มของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์นี้เกิดจากภาครัฐ(พัฒนากร)ได้มาสนับสนุนให้ชาวบ้านรวมกัน เพื่อให้กระตุ้นการออม เริ่มก่อตั้งในปี 2538 มีสมาชิกประมาณ 160 คน มีการออมและนำเงินหมุนเวียนมาช่วยเหลือกันในกลุ่มสมาชิก โดย มีการกำหนดวันออมกัน ใน 1 เดือนว่าจะนำเงินมาฝากคนละ 50-200 บาทเป็นประจำทุกเดือน ขณะนี้มีเงินกองทุนอยู่ 200,000 บาท ปลอมยให้สมาชิกกู้ได้ไม่เกินรายละ 5,000 บาท กำหนดส่งคืนระยะ 3 เดือน ดอกเบี้ย ร้อยละ 2 บาทต่อเดือน การได้มาพบปะกันในกลุ่มสมาชิกเป็นประจำทุกเดือน ทำให้สมาชิกมีความรู้สึกผูกพันต่อกองทุนของกลุ่ม

กลุ่มเลี้ยงวัว

กลุ่มเลี้ยงวัวเริ่มก่อตั้ง ในปี 2545 โดยปศุสัตว์จังหวัด เป็นผู้ริเริ่ม โดยจัดสรรวัวให้แก่หมู่บ้าน จำนวน 37 ตัว กรรมการหมู่บ้านได้พิจารณาให้ผู้ที่มีความประสงค์จะเลี้ยงวัว เริ่มมีสมาชิก 37 คน ปัจจุบันเหลือสมาชิก 23 คน มีกติกาว่า หากวัวมีลูกสมาชิกต้องจ่ายให้กองกลางตัวละ 200 บาท เพื่อเป็นงบสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่ม หากมีการขายวัวต้องแบ่งกำไรให้กองกลาง 1 ใน 3 เพื่อเป็นทุนในการซื้อวัวให้สมาชิกต่อไป

กลุ่มชมรมผู้ปลูกลำไย

กลุ่มนี้เกิดจากการรวมตัวของผู้ปลูกลำไยทั้งตำบล เป็นการรวมกลุ่มเพื่อประกันราคาผลผลิต ตลอดจนใช้เป็นอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐ รวมทั้งเป็นการช่วยเหลือกันในการแลกเปลี่ยนพันธุ์ หรือความรู้เทคนิค ในการปลูกลำไย และการรวมกลุ่มเพื่อซื้อ อุปกรณ์ประเภทปุ๋ย สารเร่ง ในลักษณะเงินเชื่อ

แหล่งเงินทุนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

ในการประกอบอาชีพของชาวบ้านมีบางครั้งที่มีความจำเป็นต้องใช้เงินอย่างรีบด่วนไม่สามารถรอขายผลผลิตได้ทัน เช่น การซื้อของที่จำเป็นสำหรับการผลิต การชำระค่าเล่าเรียนของลูก การเจ็บป่วย ฯลฯ แหล่งเงินที่สามารถกู้ยืมได้ มี 2 ประเภท คือการกู้ยืมจาก ญาติ หรือเพื่อน

สนิท ประเภทนี้ไม่ต้องเสียดอกเบี้ย อีกประเภท คือแหล่งเงินกู้ที่ต้องเสียดอกเบี้ย มีแหล่งเงินกู้ประเภทนี้มี 4 กลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มแรกคือกลุ่มนายทุนในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน ซึ่งต้องเสียดอกเบี้ย ร้อยละ 5 – 10 บาท ต่อเดือน กลุ่มที่สอง คือกลุ่มอาชีพต่างๆ ซึ่งจะต้องเป็นสมาชิกถึงจะกู้ได้ กลุ่มที่สาม คือกลุ่มสถาบันการเงิน ซึ่งสมาชิกต้องรวมกลุ่มกันถึงจะกู้ได้ เช่น ธนาคารการเกษตร และสหกรณ์(ธกส.) ธนาคารออมสิน กลุ่มที่ 4 เงินทุนที่รัฐจัดสรรมาให้ชุมชนกู้ยืม โดยจัดให้เป็นเงินของหมู่บ้านที่เรียกว่ากองทุนเงินแสน

การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านไทยอง

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ตามนโยบายของรัฐ ที่มุ่งให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้า เพื่อช่วยเหลือชาวบ้านให้มีแหล่งเงินทุนในการประกอบอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว ในมุมมองของชาวบ้าน “กองทุนหมู่บ้าน” เป็นแหล่งเงินกู้ที่ทุกคนรับรู้ว่าเป็นทุนเงินตราของส่วนรวมที่รัฐจัดสรรให้กับหมู่บ้านในวงเงิน 1 ล้านบาท

การเลือกกรรมการบริหารกองทุน

ในการเลือกกลุ่มที่จะมาบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านนั้น ชาวบ้านได้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์การได้รับเงินทุนสนับสนุนจากรัฐกรณี “กองทุนเงินแสน” มาแล้ว มีความหละหลวมในการดำเนินงานทำให้ไม่สามารถเรียกเงินคืนจากที่สมาชิกกู้เงินไป ดังนั้นในการดำเนินงานครั้งนี้ ได้มีการเรียกประชุมชาวบ้านครั้งแรก ในวันที่ 5 กรกฎาคม 2544 ในการประชุมครั้งนั้น มีเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านมาร่วมประชุมครบตามที่ระเบียบกำหนดคือชาวบ้านมาประชุมไม่น้อยกว่า 3 ใน 4 ภายหลังจากการประชุมชี้แจงโดยผู้ใหญ่บ้านและตัวแทนเจ้าหน้าที่ของรัฐ การคัดเลือกกรรมการชุดแรกจำนวน 15 คน ได้แบ่งสัดส่วนกรรมการตามหมวดบ้าน หมู่บ้านไทยองนี้มีทั้งหมด 7 หมวดบ้าน แบ่งสัดส่วน หมวดละ 2 คน สำหรับหมวดที่มีขนาดใหญ่ได้ตัวแทน 3 คน จึงครบตามที่ระเบียบกำหนด คือ 15 คน ในการให้แต่ละหมวดเสนอตัวแทนมาได้พิจารณาให้มี เพศชาย 1 คน เพศหญิง 1 คน จึงมีคณะกรรมการตามสัดส่วน หญิงและชาย เท่าๆกัน ก่อนที่จะมีระเบียบจากส่วนกลางลงมาในรอบแรกมีคณะกรรมการที่เป็น ชาย 7 คน หญิง 8 คน ต่อมาเมื่อมีการจับฉลากออก สัดส่วนกรรมการ ผู้หญิงลดลง คณะกรรมการชุดใหม่ จึงมีชาย 9 คน หญิง 6 คน สำหรับการเลือกคณะกรรมการบริหารกองทุนให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ เช่น ประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก ฯลฯ คณะ

กรรมการที่ได้รับเลือกตั้งทั้งหมดเป็นผู้พิจารณา โดยการเสนอชื่อและมีผู้รับรอง สำหรับการพิจารณาคัดเลือกผู้แทนเข้าเป็นคณะกรรมการ จากข้อมูลการสัมภาษณ์สมาชิก สิ่งที่ใช้เป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจนั้น สมาชิกโดยทั่วไป พิจารณาจากองค์ประกอบ 2 ด้าน ด้านแรก คือ ความรู้ และประสบการณ์ “...ก็ปรึกษากันก่อนครับ เราพิจารณาคนที่มีความรู้... อย่างคนข้างบ้านผมเขาได้รับเลือกเพราะมีประสบการณ์เคยปล่อยเงินให้กู้มาก่อน เขารู้เรื่องบัญชี บัญชี...” ด้านที่สอง คือ คณะกรรมการต้องมีคุณธรรม “...ก็ต้องดูว่าเขา ซื่อสัตย์ ไม่คดโกง เป็นคนดี...” เมื่อคณะกรรมการได้รับการคัดเลือกมาแล้วจึงมาพิจารณากำหนด กฎ ระเบียบ กติกา และนำเสนอให้สมาชิกรับรอง กรรมการชุดนี้จะหมดวาระในเดือนพฤศจิกายน 2546

ระเบียบเงินกองทุนหมู่บ้านไทยอง

คณะกรรมการ ได้กำหนดระเบียบปฏิบัติของเงินกองทุนไว้ในแต่ละด้านดังนี้ ด้าน **ระเบียบเกี่ยวกับคณะกรรมการ** ประธานและคณะกรรมการ ทั้ง 15 คน มีวาระอยู่ในตำแหน่งได้ 2 ปี กรรมการทุกคนต้องมีทะเบียนบ้านอยู่ในหมู่บ้านและต้องอาศัยอยู่ในหมู่บ้านติดต่อกันไม่น้อยกว่า 2 ปี ต้องมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ในวันรับสมัคร ปฏิบัติตนอยู่ในหลักศีลธรรมอันดีตามหลักคำสอนของศาสนาพุทธ ไม่เป็นบุคคลล้มละลาย ไม่เป็นบุคคลที่ถูกจำโทษ จำคุก หากเป็นข้าราชการต้องไม่เป็นผู้ที่มีโทษทางวินัยร้ายแรงถึงขั้นให้ออก ปลดออกจากราชการ สำหรับค่าตอบแทนคณะกรรมการ รวม ร้อยละ 15 บาทจากดอกเบี้ยที่ได้รับ โดยเฉลี่ยแล้วจะได้คนละ 750 บาทต่อปี กำหนดให้มีการประชุมของคณะกรรมการอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง **ระเบียบเกี่ยวกับการกู้ยืมของสมาชิก** ผู้ที่จะมีสิทธิ์ในการกู้เงินจะต้องสมัครเข้ามาเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้านก่อน โดยให้สมัครได้ครอบครัวละไม่เกิน 2 คน และมีอายุไม่ต่ำกว่า 20 ปี ปัจจุบันชุมชนไทยองมีสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน 254 คนสมาชิกแต่ละคนจะต้องมีหุ้นอยู่ในกองทุนไม่น้อยกว่า 2 หุ้นและไม่มากกว่า 10 หุ้น ในราคาหุ้นละ 10 บาท สมาชิกจะได้เงินปันผลค่าหุ้น ร้อยละ 15 ต่อปี แต่ไม่จ่ายเป็นเงินสดจะสมทบให้เป็นค่าหุ้นของแต่ละคน สำหรับการคิดอัตราดอกเบี้ยของชุมชนนี้ คิดร้อยละ 6 บาทต่อปี การกำหนดชำระคืนเงินต้นภายในสิ้นปีสำหรับดอกเบี้ยให้ชำระคืนเป็นรายเดือน เมื่อถึงกำหนดชำระคืนแล้วผู้กู้ไม่สามารถส่งเงินต้นคืนได้ ชุมชนแห่งนี้กำหนดค่าปรับไว้ร้อยละ 5 สตางค์ ต่อวัน สำหรับอัตราดอกเบี้ย นั้นเป็นมติของสมาชิกทุกคน ในการดำเนินการรอบสองได้ปรับระเบียบการใช้เงินดอกเบี้ยคืนเป็นให้ส่งดอกเบี้ยคืนทุกๆ 6 เดือน เพราะไม่สะดวกในการดำเนินการ

การพิจารณาให้เงินกู้ยืม

ชุมชนไทยอง มีสมาชิกทั้งหมดมี 481 ครอบครัว แต่เป็นสมาชิกกองทุน 254 ราย มีผู้ขอ
กู้เงิน ในรอบแรก 120 ราย รอบที่สอง 150 ราย ในการพิจารณาเงินกู้รอบแรกมีผู้ได้เงินกู้สูงสุด
10,000 บาท ต่ำสุด 5,000 บาท สำหรับการกู้รอบสอง มีเงินเพิ่มทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยในรอบ
แรก จำนวน 1,015,000 บาท เนื่องจากมีสมาชิกยื่นกู้มากกว่ารอบแรก โดยเฉลี่ยแล้วจะได้เงินกู้
ระหว่าง 8,000–40,000 บาท มีเพียง 1 รายที่ได้เงินกู้สูงสุดถึง 15,000 บาท "...คนที่กู้ได้ต่ำสุดเพราะ
กรรมการไม่ เชื่อใจ กรรมการจะรู้จักสมาชิกทุกคน รู้หมดว่าใครเป็นใคร พฤติกรรมเป็นอย่าง
ไร..."โครงการที่สมาชิกส่วนใหญ่ยื่นกู้จะเป็นโครงการเกี่ยวกับการเกษตร ประเภทการลงทุณเลี้ยง
สัตว์ ทอผ้า ทำสวนลำไย และค้าขาย การพิจารณาเงินกู้จะให้คณะกรรมการในแต่ละหมวดเป็น
ผู้เรียงลำดับและนำมาวิพากษ์ วิจารณ์ ถึงความน่าเชื่อถือของโครงการ และคำนึงถึงวัตถุประสงค์
หลักของกองทุนหมู่บ้านซึ่งเน้นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวและความสามัคคีกัน ภายหลังจาก
การพิจารณาให้เงินกู้แล้ว คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้เชิญสมาชิกทั้งหมดเข้าร่วมประชุม
รับฟังแนวการปฏิบัติ เพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างสมาชิก รวมทั้งเป็นการตอกย้ำในการส่งใช้เงิน
คืน "...ช่วงเช้าพรรษา เราก็เชิญประชุมใหญ่อีกครั้ง ก็ชี้แจงว่าเรามีเงินเท่าไร และสมาชิกของเรา
มีเท่าไร กู้เงินไปแล้วก็ราย เป็นเงินเท่าไร เป็นการแถลงการณ์ว่าตอนนี้ดอกเบี้ยที่เราได้ มาเราได้
มา 50,000 กว่าบาท แล้วก็มีบทกลกกันว่าเมื่อสิ้นปีเราก็จะต้องทำตามที่เราตกลงกันเอาไว้ว่า
จะใช้เงินคืนให้กับหมู่บ้านเท่าใด จะใช้เป็นเบี้ยเลี้ยงกรรมการเท่าใด..." เพื่อเป็นหลักประกันผู้กู้
แต่ละรายจะต้องมีผู้ค้ำประกันสองคน โดยสมาชิกจะจับกลุ่มกันเองกลุ่มละ 3 คน การคืนเงินกู้
รอบแรกของสมาชิก ซึ่งครบกำหนด 1 ปี ในวันที่ 31 ตุลาคม 2546 ปรากฏว่าทุกคนส่งได้ทัน
ตามกำหนด ไม่มีล่าช้า โดยก่อนถึงกำหนดการชำระคืน คณะกรรมการได้ประกาศเสียงตามสาย
ให้รับรู้ก่อนล่วงหน้า ในการคืนเงินสมาชิกสามารถยื่นโครงการขอกู้รอบใหม่พร้อมกันได้ โดยได้
รับเงินในวันที่ 12 พฤศจิกายน 2545

กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชนเดิม

ผลการดำเนินงานโครงการกองทุนแม้จะเป็นในระยะสั้น แต่กระบวนการที่ชาวบ้านได้
เรียนรู้ในการบริหารจัดการแหล่งทุนใหม่ ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างฐานการผลิตของ
ครอบครัวให้ มั่นคงยิ่งขึ้น สิ่งที่เห็นเป็นที่ประจักษ์ คือ "สำนึกของความเป็นเจ้าของร่วมกัน"
จากการรับรู้ของ ชาวบ้านได้ให้ความหมายต่อกองทุนนี้ว่า เป็นปัจจัยที่รัฐมอบให้เป็นสมบัติ

ของหมู่บ้าน ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะรักษาแหล่งทุนนี้ให้ทุกคนได้รับประโยชน์อย่างทั่วถึง กระบวนการดำเนินงานของกองทุนนี้ได้เสริมสร้าง “ความรับผิดชอบ” ให้แก่สมาชิก จากประสบการณ์ของการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐในทุนลักษณะนี้มาก่อน ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ว่า การบริหารจัดการเงินกองทุนเป็นสิ่งสำคัญ สิ่งที่สมาชิกเกิดการเรียนรู้คือการกระจายความรับผิดชอบร่วมกัน โดยชุมชนนี้จัดแบ่งตามหมวดบ้าน การบริหารจัดการที่สมาชิกได้เรียนรู้คือการให้ทุกคนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ ตั้งแต่การคัดเลือกกรรมการ การร่างระเบียบปฏิบัติการ การพิจารณาการให้เงินกู้ ตลอดจนการให้สมาชิกได้รับรู้ข้อมูลความเคลื่อนไหวโดยการจัดการประชุม การประชาสัมพันธ์ ในทางปฏิบัติการที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอน ทำให้โอกาสที่กองทุนนี้ จะเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกของชุมชนมีความเป็นไปได้สูง เพราะคณะกรรมการ ตลอดจนสมาชิกทุกคนมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน จึงสามารถพิจารณาให้ความช่วยเหลือได้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพจริง

การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจระดับครัวเรือน ถึงแม้ชุมชนแห่งนี้จะมีแหล่งเงินทุนที่สามารถช่วยเหลือสมาชิกในแต่ละกลุ่มย่อยอยู่แล้ว การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านที่ส่งผลกระทบต่อระบบการเงินของกลุ่มเหล่านี้บางกลุ่ม ในแง่ของอัตราดอกเบี้ย เพราะต้องลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกลุ่มลง เพื่อให้สอดคล้องกับเงินกองทุนหมู่บ้าน ภาวะการณ์เช่นนี้ทำให้สมาชิกได้รับผลประโยชน์ นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มทุนให้กับผู้ผลิตรายย่อยให้สามารถขยายกิจการออกไปทำให้เพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว...มีเงินหมุนเวียนเพิ่มขึ้น เพราะเดิมมีเงินน้อย แต่ตอนนี้ตลาดต้องการเพิ่มขึ้น เช่นร้านอาหาร และส่งให้แม่ค้าขายปลีก ...เมื่อก่อนผมมีเงินลงทุน 1,500 บาท ก็ได้เงินนี้เพิ่มมากขึ้น ..." "...ในฐานะกรรมการที่เห็นว่าเงินนี้สามารถช่วยเหลือสมาชิกได้ ก็มียุ่รายหนึ่งมีอาชีพขายเนื้อหมู เดิมทำหมูเพียงวันละ 1 ตัว มูลค่าประมาณ 4 - 5 พันบาท เดียวนี้สามารถทำหมูขายได้ 2 - 3 ตัวต่อวัน เพราะมีทุนเพิ่มขึ้น เราเลยพิจารณาให้เงินลงทุนรายนี้มากกว่าคนอื่น เพราะเห็นว่ามันสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของเงินกองทุนข้อหนึ่งที่ว่าช่วยเพิ่มรายได้แก่สมาชิก..."

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของสมาชิก

การขยายเครือข่ายกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน

ในช่วงการดำเนินงานกองทุนในระยะเวลา 1 ปีกว่าที่ผ่านมา ชุมชนไทยองได้เกิดการเรียนรู้ จากหมู่บ้านอื่นในการดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้านเหมือนกัน จากการเปรียบเทียบ

หมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งมีจำนวนประชากรน้อยกว่าหมู่บ้านไทยอง เกือบครึ่งหนึ่ง แต่ก็ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐ เท่าเทียมกัน ดังนั้นหมู่บ้านดังกล่าวก็เกิดกรณีเงินเหลือไม่มีผู้กู้ จำเป็นต้องเอาไปฝากธนาคาร ซึ่งได้ดอกเบี้ยน้อยกว่าที่หมู่บ้านบริหารจัดการกันเอง ในขณะที่หมู่บ้านไทยองปริมาณเงินที่สมาชิกต้องการมีมากกว่า ข้อเสนอในประเด็นนี้ คือ การพัฒนาระบบ "เครือข่าย" ระหว่างกลุ่มกองทุนหมู่บ้านด้วยกันเอง อาจเป็นระบบตำบล อำเภอ จังหวัด หรือ ภูมิภาค เพื่อขยายฐาน "การพึ่งพากัน"(reciprocal) ให้กว้างออกไป "...น่าจะมีการกู้กองทุนจากหมู่บ้านอื่นได้ ในลักษณะของเครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน... รูปแบบที่น่าจะเป็นไปได้ก็โดยให้คณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้าน ที่ต้องการกู้เงินเพิ่มไปขอเงินจากหมู่บ้านอื่นที่มีเงินเหลือมาให้สมาชิกในหมู่บ้านเรากู้ โดยเราอาจจะขอกู้จากหมู่บ้านอื่นให้ดอกเบี้ยละ 4 แต่เราเอามาให้สมาชิกกู้ร้อยละ 6 อัตราดอกเบี้ยก็จะดีกว่าเขาเอาไปฝากธนาคาร เพราะดอกเบี้ยธนาคารก็ได้นิดเดียวร้อยละ 1 กว่าๆเอง..."

การให้อิสระในการบริหารเงินกองทุน

การบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านนี้ แม้จะให้แต่ละหมู่บ้านบริหารกันเอง แต่ในต้องอยู่ภายใต้กฎ ระเบียบ ที่รัฐกำหนดมาให้ ข้อเสนอแนะในประเด็นนี้คือ รัฐควรให้อิสระแก่ชุมชน ในการจัดการ เงินกองทุนหมู่บ้าน เช่น อาจจะยึดกำหนดวันชำระเงินออกไป ในการลงทุนบางกรณี เช่น สมาชิกกลุ่มเลี้ยงวัว ซึ่งวัวยังไม่ได้ออกลูก ชาวบ้านก็ไม่สามารถขายวัว เอาเงินมาชำระให้กองทุนได้ หรืออาชีพบางประเภท อาจสามารถชำระก่อนเป็นช่วงๆได้ เช่น การค้าขาย ดังนั้น การกำหนดว่าสิ้นปีสมาชิกต้องคืนเงินทุกคน จึงเป็นกฎที่ค่อนข้างตายตัวและยุ่งยากต่อสมาชิกที่จะต้อง ชำระเงิน แม้ว่ากิจการยังไม่บรรลุผลตามวัตถุประสงค์

การพัฒนาบุคลากร

ในทัศนะของชุมชนการบริหารเงินกองทุนจำนวน 1 ล้านบาทนั้นคณะกรรมการดำเนินการยังไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ดังนั้น รัฐควรจัดสรรงบประมาณในการพัฒนาบุคลากร ที่ทำหน้าที่เป็นกรรมการ อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มีความรู้ในการบริหารเงินกองทุนนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การพิจารณาความสำเร็จของโครงการเงินกองทุนหมู่บ้าน ในแง่มุมด้านการบริหารการเงินของชุมชนแต่เพียงด้านเดียว เช่นการคงเหลือของเงินต้น (1 ล้านบาท) หรือ การส่งเงินได้ครบตามกำหนด หรือ การมีดอกผลของ เงินทุน เพิ่มขึ้น จากดอกเบี้ย ของสมาชิก จะได้ภาพสะท้อน

ที่ไม่ครอบคลุมคุณภาพทั้งหมดของความสำเร็จของเงินกองทุน อีกทั้งอาจก่อให้เกิดปัญหาของการเพิ่มหนี้สินในลักษณะ ฐกินทาง เพราะต้องหาแหล่งเงินกู้จากแหล่งอื่นมาชดเชยเงินก้อนนี้ แล้วต้องหาอีกแหล่งมาชดเชยเงินที่กู้มาใหม่ จะเป็นวงจรหนี้สินอย่างนี้เรื่อยไป แต่ควรอย่างยิ่งที่จะคำนึงถึงตัวชี้วัดอื่นๆประกอบด้วย เช่น การเพิ่มรายได้แก่ครอบครัวและชุมชน โดยเกิดการสร้างงานขึ้นใหม่ เกิดการขยายกิจการ เพิ่มทุนทางสังคมให้แก่ชุมชนที่จากเดิมคนนิยมออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน แต่กลับมารวมตัวกันทำงานในหมู่บ้านของตน ฯลฯ การปรับมิติภาพความสำเร็จของเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นภารกิจที่รัฐจะต้องดำเนินการเป็นอันดับต้นๆ เพื่อใช้เป็นแนวในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนต่อไป

บทสรุป

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนไทยครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของชุมชนไทยองโดยนำยุทธศาสตร์วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ “งานหัตถกรรม” ได้แก่การทอผ้า มาเป็นสินค้าสำหรับการผลิตเพื่อขายนั้นมิใช่เป็นเพียงการดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัย กลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ “เชิงอุปถัมภ์” (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการหาตลาดในการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับ ชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกันทำให้ชุมชนไทยองมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ(empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญในการผลิต เป็นประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต ซึ่งเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ
ถาจะสันยุคเมียง:สู่การท่องเทียวเชิงอนุรักษ์
ดร. เกตุมณี มากมี

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
ชุมชนที่ศึกษาและการเข้าสู่ชุมชน	3
การเตรียมตัวก่อนเข้าสู่ชุมชน	3
การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม	5
การวิเคราะห์ข้อมูล	7
การนำเสนอผลการวิจัย	8
บทที่ 2 ทุณชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	9
ทุนทรัพยากรธรรมชาติ	9
ทุนทางสังคม	10
ทุนภูมิปัญญา	14
บทที่ 3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ ความทันสมัย	21
ลัทธิบริโภคนิยมกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของชุมชนบ้านเมียง	21
การประสานกันของความรู้ชุดใหม่กับความรู้ชุดเดิม	22
ความพยายามของรัฐกับการสร้างอาชีพใหม่ในชุมชน	23
การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มิติใหม่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ	24
บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน	33
พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	34
กองทุนหมู่บ้านกับชุมชนบ้านเมียง	36
การสนับสนุนของรัฐกับความเข้มแข็งของชุมชน	40
ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชุมชนต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน	4
บทสรุป	41
บรรณานุกรม	43

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

“กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” เป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐ การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนที่มีต่อ “ทุนเงินตรา” โดยผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุนว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดคล้องประสานระหว่าง“ทุนความรู้เดิม”ที่สะสมกันมานานร้อยๆปี กับ“ความรู้ชุดใหม่”ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

1. กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้
2. กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ “ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม
3. กระบวนการบริหารจัดการ“กองทุนหมู่บ้าน”กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ลักษณะชุมชน

“บ้านเมียง” เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่มีอายุประมาณ 100 กว่าปี ชื่อของหมู่บ้านมาจากดอกไม้นชนิดหนึ่ง เป็นไม้ดอกสีเหลืองแดง ขึ้นบริเวณใกล้ลำห้วยตลอดแนวของหมู่บ้าน หมู่บ้านนี้มีระยะทางจากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 18 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 50 กิโลเมตร ลักษณะภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านส่วนใหญ่มีพื้นที่เป็นภูเขา ภายในหมู่บ้านมีลำธารไหลผ่านตลอดแนว ซึ่งเป็นแหล่งน้ำในหมู่บ้านที่นอกจากจะใช้เพื่อทำมาหากินแล้วยังเป็นแหล่งน้ำสำหรับบริโภคด้วย นอกจากน้ำฝนแล้ว ลำธารนี้มีน้ำพอเพียงตลอดปีเนื่องจากเป็นพื้นที่สูง จึงมีอากาศหนาวเย็นตลอดปี อุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ย 25 องศาเซลเซียส และต่ำสุด 4 องศาเซลเซียส จากสภาพพื้นที่เป็นภูเขาและภูมิอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี ทำให้หมู่บ้านนี้ดำรงอาชีพหลักสืบทอดกันมาช้านานคือ “การทำเมียง”¹ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของ

¹ “เมียง” เป็นพืชประเภทเดียวกับ “ชา” แต่เมื่อผ่านกระบวนการหมักแล้วชาวบ้านจะเรียกว่า “เมียง” ใช้เป็นของขบเคี้ยว(เหมือนหมาก)หลังการรับประทานอาหารของชาวภาคเหนือเชื่อว่าทำให้หายง่วง

“หมู่บ้านคนเมือง” ในพื้นที่สูง ซึ่งแต่เดิมชุมชนแห่งนี้เป็นที่พักชั่วคราวของชาวบ้านที่มาทำ “สวนเมี่ยง” ที่เรียกว่า “ปาง”² ต่อมาจึงอพยพมาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนประชากรส่วนใหญ่ อพยพมาจากอำเภอดอยสะเก็ดและ สันกำแพง ซึ่งเป็นอำเภอใกล้เคียงกับหมู่บ้านเมี่ยง ซึ่งชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเคยเป็นลูกจ้างทำงานในป่าเมี่ยงมาก่อน ปัจจุบัน หมู่บ้านเมี่ยง มีจำนวน สมาชิกรวมทั้งสิ้น 128 ครัวเรือน แยกอาศัยอยู่ตามปางต่างๆจำนวน 6 หย่อมบ้านหรือ 6 ปาง ได้แก่ ปางนอก มีจำนวน 30 ครัวเรือน ปางกลาง จำนวน 19 ครัวเรือน ปางขอนแก่น จำนวน 18 ครัวเรือน ปางโตนจำนวน 15 ครัวเรือน ปางโน 1 จำนวน 13 ครัวเรือน และปางโน 2 จำนวน 33 ครัวเรือน จำนวนคนในหมู่บ้านทั้งหมด 416 คน เป็นชาย 217 คน หญิง 199 คน

ข้อค้นพบจากการศึกษา

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมี่ยงครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนบ้านเมี่ยงนั้นเป็นการนำยุทธศาสตร์วิถีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ “การทำเมี่ยง” มาเป็นจุดขายสำหรับการเริ่มผลิตแบบใหม่ ซึ่งชุมชนไม่มีความรู้มาก่อนได้แก่การทำธุรกิจการท่องเที่ยวแบบ Home Stay ซึ่งมีใช่เป็นเพียงการต้อนรับเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัย กลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ “เชิงอุปถัมภ์” (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการแสวงหาความรู้ใหม่และการช่วยเหลือลาด เพราะในการเปลี่ยน วิถีการผลิตแบบใหม่ ชุมชนต้องอาศัยความรู้ใหม่จากภายนอกชุมชนเกือบทั้งหมดทั้งในด้านการผลิตและการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกัน ทำให้ชุมชนบ้านเมี่ยงมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุน หมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ (empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น และเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญในการผลิต ซึ่งเป็นการเสริม ประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต และเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

² “ปาง” มีความหมายเหมือนกับคำว่า “ปึก” ของหมู่บ้านทางภาคเหนือ หมายถึง หย่อมบ้านความหมายเดิมคือ “...ปางนี้ก็คือที่พักหย่อมหนึ่ง จุดหนึ่ง กลุ่มหนึ่ง”

กองทุนหมู่บ้านกับชุมชนบ้านเมียง

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา จึงเป็นทุนเสริมกับทุนเดิมที่มีอยู่แต่เดิมชาวบ้านจะมีแหล่งเงินกู้หลายแหล่ง เช่น จากสหกรณ์ไฟฟ้า กองทุนแก้ไขปัญหาคความยากจน(กขคจ) สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น มีส่วนน้อยที่จะกู้เงินนอกระบบ ซึ่งก็เป็นกรณี ที่เอาเมียงไปแลกเปลี่ยนสินค้าบริโภค อุปโภคมากกว่า

ความรู้ชุดเดิมกับการบริหารกองทุนเงินล้าน

การบริหารจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมียงนั้น เป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมในการบริหารเงินกองทุนจากสหกรณ์ไฟฟ้าซึ่งชุมชนเองก็ยังมีปัญหาในการจัดการโดยเฉพาะในเรื่องของการชำระหนี้คืนของสมาชิก เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นทุนเงินตราก้อนใหม่เข้ามาในชุมชน ความรู้เดิมที่ชุมชนเคยจัดการกับเงินกองทุนลักษณะนี้จึงเข้ามามี บทบาทอย่างมากในฐานะบทเรียนในการบริหารจัดการเงินกองทุน โดยเริ่มจากการคัดเลือกกรรมการชุมชนแห่งนี้ใช้วิธีการ เสนอชื่อกรรมการโดยการยกมือสนับสนุนสำหรับหมู่บ้านนี้ มีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานคณะกรรมการ ในช่วงแรกมีกรรมการเฉพาะผู้ชาย ต่อมาเมื่อมีระเบียบให้มีกรรมการผู้หญิง จึงได้มีสตรีมาเพิ่มเป็นคณะกรรมการด้วย สำหรับการเสนอระเบียบการกู้ยืม คณะกรรมการเป็นผู้ร่างระเบียบแล้วนำเสนอต่อสมาชิก กำหนดเป็นกติกาในการกู้ยืมว่าต้องมีทั้งคนค้ำประกันและใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันควบคู่ไปด้วย หลักทรัพย์ดังกล่าวเป็นทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ โดยคณะกรรมการได้บทเรียนจากการให้กู้ยืมของสหกรณ์ไฟฟ้า จึงพยายามแก้จุดด้อยของการบริหารจัดการกองทุนดังกล่าว

ข้อดีของเงินกองทุนหมู่บ้านที่สมาชิกส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันคือดอกเบี้ยกองทุนเงินล้านจะต่ำกว่าแหล่งเงินกู้อื่นๆคือร้อยละ 6 ต่อปี ในขณะที่สหกรณ์ไฟฟ้า ร้อยละ 15 ต่อปี กองทุนแก้ไขความยากจน (กขคจ) ร้อยละ 12 บาทต่อปี สิ่งที่ชุมชนแห่งนี้กำหนดการชำระหนี้แตกต่างจากชุมชนอื่นๆ คือคณะกรรมการจะหักดอกเบี้ยออกจากจำนวนเงินกู้ที่ได้รับทันที เพื่อให้มีเงินบางส่วนไว้เป็นกองกลาง โดยเหตุผลว่าทางคณะกรรมการมีประสบการณ์ในการดำเนินการเกี่ยวกับเงินกู้ในลักษณะนี้มาก่อนจากการบริหารเงินกองทุนของสหกรณ์ไฟฟ้า

สมาชิกมีความเห็นว่าดอกเบี้ยในส่วนของเงินกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างเป็นธรรมแล้ว แม้จะหักดอกเบี้ยก่อน เพราะเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีขั้นตอนไม่ยุ่งยากไม่ต้องอาศัยเอกสารหลักฐานมากมายเหมือนระบบธนาคาร

สำหรับเงื่อนไขเพื่อให้เงินต้นยังคงมีอยู่ไม่เป็นหนี้สูญ ได้ใช้ลักษณะของการร่วมกันรับผิดชอบเป็นกลุ่ม และย้าเตือนให้แต่ละกลุ่มเป็นผู้กระตุ้นให้สมาชิกชำระเงินตามกำหนดเพื่อจะได้หมุนเวียนให้ผู้กู้รายต่อไปอีก ในการสงใช้คืนเงินกองทุนในปีแรก สมาชิกส่งเงินครบหมดทุก

คน มีบางรายที่ล่าช้าบ้าง โดยรายสุดท้ายครบกำหนดชำระคืนในเดือนตุลาคม 2545 ในรอบที่สองนี้มีการเลือกคณะกรรมการชุดใหม่ แต่คงได้คณะกรรมการชุดเดิมมีกรรมการคนใหม่เข้ามาเพิ่มเติม 3 คน วิธีการคัดเลือกใช้การลงมติเสียงข้างมากของสมาชิกทั้งหมดด้วยการยกมือสำหรับในการกู้ในปีนี้มีผู้กู้ไปแล้วเป็นจำนวนเงิน 849,000 บาท คงเหลือเงิน 151,000 บาท ซึ่งขณะนี้ผู้ยื่นความจำนงจะขอกู้เงินที่คงเหลือนี้แล้วแต่กำลังรอการประชุมคณะกรรมการก่อน

ดังนั้นการที่ชุมชนมีทุนความรู้เดิมในการดำเนินกิจกรรมการบริหารเงินกองทุนสหกรณ์ของหมู่บ้าน ทำให้คณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้านคิดรูปแบบการบริหารเงินกองทุนของตนเองที่ แตกต่างจากหมู่บ้านอื่น เช่นการหักดอกเบี้ยก่อน คงเหลือเฉพาะเงินต้นที่ผู้กู้ต้องชำระภายในกำหนด จึงอาจกล่าวได้ว่าประสบการณ์ของผู้นำชุมชนในการรวมกลุ่มดำเนินงานตามปรัชญาของสหกรณ์เป็น “ต้นทุน” ของชุมชนแห่งนี้ที่จะขยายฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

กองทุนหมู่บ้านกับการพัฒนาอาชีพ

เนื่องจากชุมชนบ้านเมียงค่อนข้างจะมีต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนที่จัดอยู่ในเกณฑ์ดี เพราะคนที่จัดว่ามีฐานะยากจนของชุมชนก็ยังมีสวนเมียงเป็นของตนเอง และสามารถยึดอาชีพทำเมียงหาเลี้ยงตนเองได้ อีกทั้งพื้นฐานต้นทุนทางการเมือง จากการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งมี วิสัยทัศน์ในการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนต้นทุนในด้านแหล่งเงินทุน ของชุมชนที่มีมานานนับสิบปี เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านเข้าไปเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน โดยชาวบ้านสามารถ มีแหล่งเงินทุนที่มีดอกเบี้ยต่ำ และการเข้าถึงแหล่งเงินค่อนข้างง่าย เพราะบริหารโดยคนในชุมชนด้วยกันเอง ทำให้คนในชุมชนสามารถขยายฐานการผลิตเดิมของตนให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้น จากการประกอบอาชีพเสริม ที่ชาวบ้านใช้เวลาหลังจากการทำเมียงแล้วมาประกอบอาชีพดังกล่าว โดยการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมโดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการให้ความรู้ใหม่

จุดอ่อนของเงินกองทุนหมู่บ้านจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะยากจนที่สุดของหมู่บ้าน ที่ไม่ได้กู้เงินกองทุนเงินล้าน ซึ่งเหตุผลที่ได้หมายความว่าคณะกรรมการไม่ให้กู้ แต่เนื่องจากเงื่อนไขการชำระเงินคืนภายในกำหนดเวลา 1 ปี นั้นเป็นระยะสั้นมากชาวบ้านเกรงว่าจะส่งใช้เงินต้นได้ทัน ทำให้ชาวบ้านเห็นว่า ผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากเงินกองทุนหมู่บ้านนี้น่าจะเป็นกลุ่มที่ประกอบธุรกิจค้าขายมากกว่า เพราะการหมุนเวียนเงินจะทันรอบที่กำหนดส่งมากกว่าการลงทุนอย่างอื่นโดยเฉพาะการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชุมชนต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ข้อที่ควรปรับปรุงของระเบียบการใช้เงินกองทุนคือการขยายระยะเวลาชำระหนี้ให้มากกว่า 1 ปี หรือการผ่อนชำระเป็นงวดๆ เพื่อเอื้อต่อการลงทุนในการประกอบอาชีพที่ต้องใช้เวลาในการรอผลผลิต

การสนับสนุนของรัฐกับความเข้มแข็งของชุมชน

นอกจากการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นงบประมาณที่รัฐสนับสนุนให้ทุกหมู่บ้านมีเงินทุนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนของตนแล้ว หมู่บ้านเมียงแห่งนี้ยังได้รับงบประมาณจาก กรมส่งเสริมสหกรณ์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นจำนวนเงินสองล้านบาทให้นำมาใช้ส่งเสริมอาชีพของประชาชนในหมู่บ้านแห่งนี้เพื่อส่งเสริม “ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบ HOME STAY” ของชุมชน เงื่อนไขของเงินสนับสนุนเพื่อให้ชาวบ้านมีอาชีพโดยต้องมีการรวมกลุ่มในลักษณะของสหกรณ์ เพื่อประกอบอาชีพเสริมที่เอื้อต่อการเพิ่มรายได้ของชาวบ้านและสนับสนุนกิจกรรมท่องเที่ยว ทั้งนี้งบประมาณดังกล่าวจะเป็นกองทุนหมุนเวียนประจำหมู่บ้าน นอกเหนือจากเงินกองทุนหมู่บ้านและมีวัตถุประสงค์ในการใช้เงิน 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นงบประมาณสำหรับการอบรมเพิ่มความรู้ในการประกอบอาชีพใหม่ของชุมชน อีกส่วนเป็นเงินกองทุนหมุนเวียนของแต่ละกลุ่มอาชีพ ใช้ในการกู้ยืมเพื่อลงทุนในกิจการที่แต่ละกลุ่มเลือกไว้แล้ว โดยเจ้าหน้าที่ สหกรณ์จังหวัดจะเป็นผู้กลั่นกรองและอนุมัติงบประมาณในการดำเนินงาน อีกครั้งหนึ่ง ความสำเร็จในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนบ้านเมียงจึงมิได้มาจากการผลักดันของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแต่เป็นการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอกอย่างต่อเนื่อง บนพื้นฐานของการมีต้นทุนชุมชนเดิมที่เข้มแข็งนั่นเอง

บรรณานุกรม

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. **ปีท่องเที่ยวเชิงนิเวศนานาชาติ**. กรุงเทพมหานคร :

กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.2545

_____.**แผนปฏิบัติการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแห่งชาติ**. กรุงเทพมหานคร :

กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.2545

_____.**การดำเนินงานเรื่อง Ecotourism ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร :

อมรินทร์พริ้นติ้ง. มปป.

โครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

(สำนักงานภาค). **การท่องเที่ยวโดยชุมชน : แนวคิดและประสบการณ์**. เชียงใหม่ :

บริษัทมิ่งเมืองนวัตน์จำกัด เชียงใหม่ . 2545.

สุทธิธิ์ ชูชาติ .**พ่อค้าวัวต่าง : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย**

(พ.ศ.2398 –2503). เชียงใหม่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์. 2545.

นภาพรณ ะหวานนท์ และคณะ. **โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน**. โครงการ

ปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.2544 (อัดสำเนา)

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหาร

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ.2544.(2544,29 พฤษภาคม).

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 118 ตอนพิเศษ 48 ง. วันที่ 30 พฤษภาคม 2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหาร

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 2)พ.ศ.2544.(2544,16 มิถุนายน).

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 57 ง. วันที่ 18 มิถุนายน

2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหาร

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 3)พ.ศ.2544.(2544,28 สิงหาคม).

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 88 ง. วันที่ 11 กันยายน

2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหาร
กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 4)พ.ศ.2545.(2545, 8 พฤษภาคม).

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 117 ตอนพิเศษ 43 ง. วันที่ 17 พฤษภาคม
2545.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ
พ.ศ.2544.(2544,22 มีนาคม).**ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 118 ตอนพิเศษ 30 ง. วันที่ 30
มีนาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ
(ฉบับที่ 2)พ.ศ.2544.(2544, 27 เมษายน).**ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 118 ฉบับที่ 41 ง.
วันที่ 3 พฤษภาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ
(ฉบับที่ 3)พ.ศ.2544.(2544, 13 กรกฎาคม).**ราชกิจจานุเบกษา** ฉบับประกาศทั่วไป
เล่ม 118 ตอนพิเศษ 65 ง. วันที่ 14 กรกฎาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ
(ฉบับที่ 4)พ.ศ.2544.(2544, 10 ตุลาคม).**ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 118 ตอนพิเศษ
101 ง. วันที่ 11 ตุลาคม 2544.

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. รายงานสรุปผลการดำเนินการ
เพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ. กรุงเทพมหานคร : สถาบัน
วิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. 2540.

Muhr,Thomas.ATLAS.ti Visual Qualitative Data Analysis,Management,and
Model Building in Education,Research,and Business:User'sManual and
References Release 4.1. Berlin : Scientific Software Development. 1997.

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา

“...ธรรมชาติสวยงามที่รังสรรค์ด้วยมนต์เสน่ห์แห่งขุนเขาแมกไม้ สายหมอก อาจสร้างความติดตรึงตราตรึงใจผู้ที่เดินทางมาเชียงใหม่ ความเก่าแก่และมีวิถีเฉพาะตัวของเมืองที่มีประวัติศาสตร์มายาวนานกว่า ๗๐๐ ปี อาจดึงดูดให้คุณอยากสัมผัสดินแดนเชียงใหม่อย่างมิรู้เบื่อ..ความเอื้ออาทรและปฏิบัติต่อนักท่องเที่ยวด้วยจิตเมตตา อาจสร้างความประทับใจให้คุณอย่างมิรู้ลืม ทั้งหมดนี้อาจเป็นบางส่วนสำหรับแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นทางเลือกใหม่คุณจะได้เยี่ยมชมวิถีชีวิตและการดำรงชีพของคนพื้นเมืองขนานแท้ การทำเหมืองที่มีชื่อเสียงของเชียงใหม่และกิจกรรมหลากหลายในชุมชนชนบทของเชียงใหม่..ประเพณีวัฒนธรรม ของคนในชุมชนแบบดั้งเดิมที่โรงแรมชั้นหนึ่งไม่สามารถจัดให้ได้เหมือน ด้วยดนตรีพื้นเมืองและการทำบายศรี..ชมธรรมชาติบนดอยในจุดที่ใกล้เมืองที่สุดกับเส้นทางเดินป่า สัมผัสธรรมชาติอย่างปลอดภัยกับคนในหมู่บ้าน... มีผู้ให้บริการกว่า ๑๓๐ ครอบครัว หรือกว่า ๔๐๐ ชีวิตที่พร้อมจะให้บริการนักท่องเที่ยวอย่างคุณ ด้วยไมตรีจิตอย่างไม่เคยพบมาก่อน ...ที่นี่ โฮมสเตย์ ทางเลือกเพื่อการท่องเที่ยวที่แตกต่างสำหรับคุณ... (คัดลอกจาก “เที่ยวเชียงใหม่กับทางเลือกที่ดีกว่า” วารสารกนิรี VOL.19 NO.12)

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY เป็นสินค้าที่ “บ้านเมือง” ได้รับการยกย่องจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยว่าเป็นหนึ่งผลิตภัณฑ์ที่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีที่ดีตาม โครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ นี่คือ จุดเริ่มที่ทำให้ผู้วิจัย สนใจ และอยากทำความรู้จัก ชุมชนเล็กๆแห่งนี้ว่า ท่ามกลางกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงสินค้าดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ของ หมู่บ้านด้วยว่าไม่สามารถปลูกได้ในทุกพื้นที่ ได้แก่ “เหมือง” กับ สินค้าใหม่คือ “การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY” นั้นจะสามารถคงอยู่คู่กันได้

การเลือกพื้นที่ และวิธีวิทยา

มูลเหตุจูงใจที่ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาหมู่บ้านนี้ คือความสนใจที่จะคลี่ภาพของ “ทุนชุมชน” ในหมู่บ้านนี้ว่า การสะสมทุนที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน เป็น “ต้นทุน” ที่ชุมชนใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดท่ามกลางความเจริญของวิทยาการความรู้

แบบสมัยใหม่ที่เรียกว่า “ความทันสมัย”(modernization) แต่ยังคงความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองอยู่อย่างภาคภูมิใจ และเมื่อมีทุนรูปแบบใหม่เข้ามาในรูปของ “ทุนเงินตรา” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” ซึ่งเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐนั้น กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนนี้ต่อ “ทุนเงินตรา”จะเป็นอย่างไร โดยศึกษาผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุน ว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดคล้องประสานระหว่าง “ทุนความรู้เดิม”ที่สะสมกันมานานับร้อยๆปี กับ “ความรู้ชุดใหม่”ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด กระบวนการศึกษาจึงต้องอาศัยวิธีวิทยา(methodology)ที่ต้องสืบค้นจากประสบการณ์จริงของคนในหมู่บ้านแล้วจึงสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ จากจุดยืนและมุมมองของสมาชิกในชุมชน มากกว่าจะเป็นการ ตรวจสอบความถูกต้องของทฤษฎีที่มีอยู่ จึงใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ในการศึกษาปรากฏการณ์ครั้งนี้ เพื่อนำมาวิเคราะห์และสร้างเป็นทฤษฎีฐานราก(grounded theory)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

- 1.กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ ซึ่งครอบคลุม ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมในด้านต่างๆ อาทิ ด้านระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ฯลฯ ซึ่งเป็นพลวัตมาจากอดีตและสะสมกันมาอย่างต่อเนื่อง
- 2.กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ “ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นการศึกษาวิถีการดำรงชีวิตที่ชุมชนมีความสัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรสังคมภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งและขยายรูปแบบการผลิตเพื่อการเติบโตของชุมชนเอง
- 3.กระบวนการบริหารจัดการ“กองทุนหมู่บ้าน”กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ชุมชนที่ศึกษาและการเข้าสู่ชุมชน

ลักษณะชุมชน

“บ้านเมียง” เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่มีอายุประมาณ 100 กว่าปี ชื่อของหมู่บ้านมาจาก ดอกไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้ดอกสีเหลืองแดง ขึ้นบริเวณใกล้ลำห้วยตลอดแนวของหมู่บ้าน หมู่บ้านนี้มีระยะทางจากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 18 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 50 กิโลเมตร ลักษณะภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านส่วนใหญ่มีพื้นที่เป็นภูเขา ภายในหมู่บ้านมีลำธารไหลผ่านตลอดแนว ซึ่งเป็นแหล่งน้ำในหมู่บ้านที่นอกจากจะใช้เพื่อทำมาหากินแล้วยังเป็นแหล่งน้ำสำหรับบริโภคด้วย นอกจากน้ำฝนแล้ว ลำธารนี้มีน้ำพอเพียงตลอดปีเนื่องจากเป็นพื้นที่สูง จึงมีอากาศหนาวเย็นตลอดปี อุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ย 25 องศาเซลเซียส และต่ำสุด 4 องศาเซลเซียส จากสภาพพื้นที่เป็นภูเขาและภูมิอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี ทำให้หมู่บ้านนี้ดำรงอาชีพหลักสืบทอดกันมาช้านานคือ “การทำเมียง”¹ ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของ “หมู่บ้านคนเมือง” ในพื้นที่สูง ซึ่งแต่เดิมชุมชนแห่งนี้เป็นที่พักชั่วคราวของชาวบ้านที่มาทำ “สวนเมียง” ที่เรียกว่า “ปาง”² ต่อมาจึงอพยพมาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนประชากรส่วนใหญ่ อพยพมาจากอำเภอดอยสะเก็ดและสันกำแพง ซึ่งเป็นอำเภอใกล้เคียงกับหมู่บ้านเมียง ซึ่งชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเคยเป็นลูกจ้างทำงานในป่าเมียงมาก่อน ปัจจุบัน หมู่บ้านเมียง มีจำนวนสมาชิกรวมทั้งสิ้น 128 ครัวเรือน แยกอาศัยอยู่ตามปางต่างๆ จำนวน 6 หย่อมบ้านหรือ 6 ปาง ได้แก่ ปางนอก มีจำนวน 30 ครัวเรือน ปางกลาง จำนวน 19 ครัวเรือน ปางขอนแก่น จำนวน 18 ครัวเรือน ปางโตนจำนวน 15 ครัวเรือน ปางใน 1 จำนวน 13 ครัวเรือน และปางใน 2 จำนวน 33 ครัวเรือน จำนวนคนในหมู่บ้านทั้งหมด 416 คน เป็นชาย 217 คน หญิง 199 คน

การเตรียมตัวก่อนเข้าสู่ชุมชน

ผู้วิจัยเป็นคนพื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่โดยกำเนิด แม้ “หมู่บ้านเมียง” เป็นหมู่บ้านที่พึ่งดูคุ้นเคยเพราะไม่ไกลจากตัวจังหวัดเชียงใหม่เท่าใดนัก แต่ในการสำรวจชุมชนครั้งแรก คงต้องอาศัยผู้ที่ชุมชนคุ้นเคยเป็นผู้นำทางผู้วิจัยได้รับความร่วมมือจาก หัวหน้ากิจการป่าไม้ โครงการห้วยฮ่องไคร้ ซึ่งคนในชุมชนส่วนใหญ่จะรู้จักโครงการนี้ดีเพราะเป็นกิจกรรมที่ให้บริการในเรื่อง

¹ “เมียง” เป็นพืชประเภทเดียวกับ “ชา” แต่เมื่อผ่านกระบวนการหมักแล้วชาวบ้านจะเรียกว่า “เมียง” ใช้เป็นของขบเคี้ยว(เหมือนหมาก)หลังการรับประทานอาหารของชาวภาคเหนือเชื่อว่าทำให้หายง่วง

² “ปาง” มีความหมายเหมือนกับคำว่า “ป้อม” ของหมู่บ้านทางภาคเหนือ หมายถึง หย่อมบ้านความหมายเดิมคือ “...ปางนี้ก็คือที่พักหย่อมหนึ่ง จุดหนึ่ง กลุ่มหนึ่ง”

ของการส่งเสริมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า และการประกอบอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ของครอบครัว ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือจากหัวหน้ากิจการป่าไม้ในการช่วยแนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักผู้นำชุมชนบ้านแม่กำปอง แต่เนื่องจากโครงการของห้วยฮ่องไคร้ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ของหมู่บ้านเมี่ยง ดังนั้น หัวหน้ากิจการป่าไม้จึงได้แนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักกับ ผู้ใหญ่บ้านใกล้เคียงบ้านเมี่ยง ซึ่งเดิมเป็นหมู่บ้านเดียวกับหมู่บ้านเมี่ยง แต่เพิ่งแยกเพื่อยกระดับเป็นหมู่บ้านใหม่ ผู้ใหญ่หมู่บ้านนี้เป็นสุภาพสตรี ได้พาผู้วิจัยไปแนะนำให้รู้จักกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเมี่ยง (ในขณะนั้นผู้ใหญ่บ้านไม่อยู่) หลังจากบอกวัตถุประสงค์ของการมาเยี่ยมเยือนครั้งนี้ของผู้วิจัยแล้ว ผู้นำชุมชนได้แนะนำว่า หากจะมาเก็บข้อมูลวิจัยในหมู่บ้านจะต้องมาในช่วงเย็น หรือในวันพระเท่านั้น เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำงานโดยไม่เว้นวันหยุด เพราะการทำสวนเมี่ยงจะหยุดไม่ได้ “... ฝนตก แดดออก ก็ต้องไปเก็บใบเมี่ยง ไม้จั่นมันจะแก่ ฝนตกก็ต้อง สวมผ้ายาง(ผ้าพลาสติกกันฝน) ชาวสวนเมี่ยงไม่มีสิทธิ์เจ็บป่วยนะ เพราะต้องทำงานแข่งกับเวลาตลอด ...” ผู้วิจัยได้สอบถามผู้นำชุมชนในเรื่องทั่วไปของชุมชน รวมทั้ง ปฏิสัมพันธ์ ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ได้ทราบข้อมูลว่าโรงเรียนทำงานอย่างใกล้ชิดกับชุมชนมาโดยตลอด ดังนั้นผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือจากครูผู้สอนในโรงเรียนประจำหมู่บ้านและกำลังศึกษาต่อในระดับปริญญาโท ให้เป็นผู้ช่วยนักวิจัยประจำหมู่บ้าน อีกทั้งยังมีครูใน หมู่บ้านที่เข้าร่วมโครงการเกษียณอายุราชการก่อนกำหนดอีกท่านหนึ่งเป็นผู้ช่วย ดังนั้นในหมู่บ้านเมี่ยง ผู้วิจัยจึงมีนักวิจัยประจำอยู่ในหมู่บ้านจำนวน 2 ท่าน และทั้งสองท่านได้พักอาศัยในหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งห่างจากหมู่บ้านเมี่ยงราวๆ 4 กิโลเมตร อนึ่งผู้ช่วยนักวิจัยทั้งสองท่านเป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถืออยู่แล้ว

การเตรียมนักวิจัยภาคสนาม

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลใช้การสัมภาษณ์ระดับลึกเป็นหลัก ดังนั้นจึงต้องอาศัยคนในพื้นที่ที่สามารถสื่อสารภาษาถิ่นคือ “คำเมือง” ได้ โดยใช้ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการเตรียมนักวิจัยภาคสนามเหล่านี้โดยแบ่งฝึกเป็น 2 กิจกรรม ได้แก่ การอบรมให้ความรู้ โดยฝึกซ้อมความเข้าใจในความรู้รอบยอด(concept)ในการสัมภาษณ์ระดับลึก(indepth interview) ความเข้าใจในประเด็นคำถาม(guide line) การใช้คำพูด การตั้งคำถาม(probe)ในรายละเอียด ตลอดจนการเคารพและให้เกียรติผู้ให้ข้อมูล(key informants) กรณีที่ผู้ให้ข้อมูลอาจไม่สบายใจในการบันทึกเทปในเนื้อหาหรือประเด็นที่ละเอียดอ่อนต่อความรู้สึก ในการสัมภาษณ์แต่ละครั้งมิได้กำหนดเวลาตายตัว ขึ้นอยู่กับลักษณะของข้อมูล ว่าจะมีความลึกซึ้งละเอียดอ่อนเพียงใด ซึ่งข้อมูลประเภทภูมิหลังของหมู่บ้านและความเป็นมาในอดีต ผู้ให้ข้อมูลจะมีรายละเอียดค่อนข้างมาก ก่อนการสัมภาษณ์ทุกครั้งให้ขออนุญาตบันทึกเทปจากผู้ให้ข้อมูลก่อน และให้ยกเว้นการบันทึกเทปเมื่อ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและไม่อยากให้มีหลักฐานปรากฏใน

ลักษณะเทปบันทึกเสียง ให้ใช้วิธีการจดบันทึกงานภาคสนามแทน ตลอดจนให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการสังเกต ทั้งผู้ช่วยนักวิจัยและนักวิจัยภาคสนาม สำหรับกิจกรรมที่สอง คือการทดลองฝึกปฏิบัติจริง(try out)ในพื้นที่ และนำกลับมาวิพากษ์ในลักษณะของความครบถ้วนของเนื้อหา จากนั้นจึงเตรียมตัวปฏิบัติงานในภาคสนามจริง

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามผู้วิจัย ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้าน หลังจากได้แนะนำและบอกกล่าวถึงจุดประสงค์ของการศึกษารั้งนี้ ผู้นำชุมชนทั้งสองท่านได้ เสนอแนะ และนัดวัน เวลา ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในช่วงแรกที่ต้องศึกษาภาพรวมของชุมชนทั้งหมด โดยเสนอว่าควรเป็นวันที่ชาวบ้านส่วนใหญ่หยุดงานกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงวางแผนร่วมกับผู้ช่วยนักวิจัยในการนัดหมายชาวบ้านในช่วงวันหยุดวันอาสาฬหบูชาและวันเข้าพรรษา ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็น “วันศีลใหญ่” (วันพระที่สำคัญ) ทุกคนในหมู่บ้านจะหยุดงานเพื่อร่วมพิธีทางศาสนา ในวันดังกล่าวผู้วิจัย พร้อมผู้ช่วยวิจัยและคณะผู้เก็บรวบรวม ข้อมูล จำนวน 10 คน ได้ร่วมกันสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้ข้อมูลที่มีส่วนได้ส่วนเสีย(stakeholder)ในกองทุนหมู่บ้านในฐานะสมาชิกของหมู่บ้านเอง ในรอบแรกผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่จึงประกอบด้วย ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำชุมชน และ ชาวบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทั้งหมด ซึ่งได้รับความร่วมมืออย่างดีมาจากผู้ใหญ่บ้านและ เจ้าอาวาส ในการอำนวยความสะดวกและเสนอชื่อผู้ให้ข้อมูลในระดับ แกนนำของแต่ละกลุ่ม อาทิ ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน ผู้นำกลุ่มการเลี้ยงวัว ผู้นำกลุ่มหมอเมือง(สมุนไพร) ผู้นำกลุ่มตีเหล็ก ผู้นำกลุ่มทำเครื่องเรือนไม้ไผ่ ผู้นำกลุ่มปลูกกาแฟ ตัวแทนกลุ่มผู้ปลูกเมี่ยง ประธานกองทุนสหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงแม่กำปองจำกัด ผู้นำกลุ่มผู้สูงอายุ ประธานกองทุนออมทรัพย์หมู่บ้าน กลุ่มปลูกเมี่ยง ผู้นำกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ นอกจากนี้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลบางท่านได้เสนอแนะผู้ให้ ข้อมูลท่านอื่นๆให้ผู้วิจัยในลักษณะของ SNOW BALL SAMPLINGอีก นอกจากการเก็บข้อมูลด้วยตนเองแล้ว เมื่อมีข้อมูลใดที่ยังไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ผู้วิจัยจะประสานให้ผู้ช่วยนักวิจัยทั้งสองท่านได้ศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมตามประเด็นที่กำหนดให้ นอกจากนี้ ผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยยังได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมทางศาสนา และร่วมสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ในอีกหลายช่วงเวลา เพื่อศึกษาในรายละเอียดของการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะ HOME STAY และได้เข้าไปศึกษาในสถานที่จริงของแหล่งอ้างอิงที่ชาวบ้านให้ข้อมูล เช่น ในกลุ่มปลูกกาแฟ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลักได้แก่ โครงการหลวงตีนตก หรือ สหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงแม่กำปอง เป็นต้น

รายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลัก “ชุมชนบ้านเมียง”

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวข้องกับ กองทุนหมู่บ้าน
1	ผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	54	ประธานกองทุนหมู่บ้าน
2	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประธานกองทุน สหกรณ์ไฟฟ้า	ชาย	58	สมาชิก (กู้)
3	รองประธานกองทุนสหกรณ์ไฟฟ้า	หญิง	48	ไม่เป็นสมาชิก
4	ประธานกองทุนกลุ่มผู้เลี้ยงวัว	ชาย	48	สมาชิก (กู้)
5	ประธานกองทุนกลุ่มผู้ปลูกกาแฟ	หญิง	50	สมาชิก (กู้)
6	ประธานกองทุนเครื่องเรือนไม้ไผ่	ชาย	54	ไม่เป็นสมาชิก
7	ประธานกองทุนตีเหล็ก	ชาย	42	สมาชิก (กู้)
8	เจ้าอาวาส และประธานกองทุนกลุ่ม หมอเมื่อง(สมุนไพร)	ชาย	38	ไม่เป็นสมาชิก
9	ประธานกลุ่มแม่บ้าน	หญิง	46	ไม่เป็นสมาชิก
10	ประธานกลุ่มเยาวชน	หญิง	32	ไม่เป็นสมาชิก
11	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	51	สมาชิก(กู้)
12	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	35	สมาชิก(ไม่กู้)
13	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	46	สมาชิก(กู้)
14	เจ้าของ HOME STAY	หญิง	50	สมาชิก(กู้)
15	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	56	สมาชิก(กู้)
16	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	ชาย	72	ไม่เป็นสมาชิก
17	เจ้าของสวนเมียง	ชาย	38	ไม่เป็นสมาชิก
18	เจ้าของสวนเมียง	ชาย	42	สมาชิก (ไม่กู้)
19	เจ้าของสวนเมียง	ชาย	40	สมาชิก (กู้)
20	เจ้าของสวนเมียง	หญิง	39	สมาชิก (ไม่กู้)
21	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	47	สมาชิก (กู้)
22	สมาชิกกลุ่ม HOME STAY (รับเป็นบางครั้ง)	ชาย	50	สมาชิก (ไม่กู้)

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวข้องกับ กองทุนหมู่บ้าน
23	สมาชิกกลุ่ม HOME STAY (รับเป็นบางครั้ง)	ชาย	58	สมาชิก(ไม่กู้)
24	ไวยาวัจกร	ชาย	39	สมาชิก (กู้)
25	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	32	ไม่เป็นสมาชิก
26	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	35	ไม่เป็นสมาชิก
27	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	41	สมาชิก (ไม่กู้)
28	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	33	สมาชิก (กู้)
29	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	ชาย	44	สมาชิก(กู้)
30	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	ชาย	80	ไม่เป็นสมาชิก
31	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	หญิง	71	ไม่เป็นสมาชิก
32	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	หญิง	75	ไม่เป็นสมาชิก
33	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	46	สมาชิก (กู้)
34	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	หญิง	39	สมาชิก (ไม่กู้)
35	ผู้นำชุมชน	ชาย	55	สมาชิก (ไม่กู้)
36	ทำสวนเมี่ยง	ชาย	68	ไม่เป็นสมาชิก
37	สมาชิกกลุ่มผู้เลี้ยงวัว	หญิง	43	สมาชิก (กู้)
38	ประธานกลุ่มผู้สูงอายุ	ชาย	81	ไม่เป็นสมาชิก
39	สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน	หญิง	35	สมาชิก (กู้)
40	นักท่องเที่ยวชาวไทย	ชาย	45	ไม่เป็นสมาชิก
41	นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ	ชาย	65	ไม่เป็นสมาชิก

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมมีสองแบบได้แก่ จากการสัมภาษณ์ระดับลึกได้นำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ และข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึกผลการสังเกตในภาคสนาม(field note) หลังจากนั้นได้นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) โดยใช้โปรแกรม ATLAS/IT ซึ่งเป็นซอฟต์แวร์ที่ช่วยในการจัดหมวดหมู่ข้อมูลด้วยระบบคอมพิวเตอร์ มาใช้ในการจัดระบบข้อมูลให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยในรายงานฉบับนี้เน้นการบรรยายที่ให้รายละเอียด(thick description) ของมิติชุมชนตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตที่ปรากฏทั้งในอดีตและปัจจุบัน ตามการรับรู้ของชุมชน โดยนำเสนอเรียงตามลำดับดังนี้

บทที่ 1 บทนำ กล่าวถึงลักษณะชุมชนที่เลือกศึกษาและวิธีการศึกษา วัตถุประสงค์ของการวิจัย การเข้าสู่ชุมชน กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ 2 ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย นำเสนอในประเด็นของกระบวนการสะสมทุนชุมชนในยุคก่อนการพัฒนา ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนภูมิปัญญาของชุมชน

บทที่ 3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยมีจุดเน้นในประเด็นของกระบวนการปรับตัวโดยใช้ “ความรู้ชุดเดิม” รวมกับ “ความรู้ชุดใหม่” เพื่อการอยู่รอดของชุมชน

บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ของกระบวนการบริหารจัดการ“ทุนเงินตรา” ของชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน

บทที่ 2

ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การศึกษามิติของชุมชนในบทนี้จะเน้นการศึกษาย้อนอดีตตามแบบแผนวิธีการดำรงชีวิต ในช่วงก่อนที่ชุมชนจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนากระแสหลักคือระบบทุนนิยม วิธีการผลิตของชุมชนยุคนั้นที่ยังเป็นแบบเรียบง่าย ในลักษณะของเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในทุก ๆ ขั้นตอนหรือเรียกว่า เศรษฐกิจแบบธรรมชาติ (natural economic) การยังชีพที่ต้องอาศัยกฎเกณฑ์จากธรรมชาติล้วนๆ นั้น ชุมชนต้องมีความเชื่อ ความคิด ที่สั่งสมกันมานาน เพื่อให้การดำรงชีวิตเป็นไปอย่างสงบสุข สิ่งเหล่านี้รวมเรียกว่า “ทุนชุมชน” ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในทุกรูปแบบที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน ชาวบ้าน มีกระบวนการสะสมทุนของตนเองเพื่อความคงอยู่ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะนำเสนอกระบวนการสะสมทุนของชุมชน”หมู่บ้านเมี่ยง”ในมิติต่างๆ ดังนี้

มิติที่ 1 ทุนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการสะท้อนภาพของทุนพื้นฐานของชุมชนแห่งนี้ ทั้งในด้านของสภาพภูมิศาสตร์ โครงสร้างพื้นฐาน และทรัพยากรในท้องถิ่น ที่ส่งต่อการผลิต และบริโภคของคนในชุมชน ให้สามารถดำรงชีวิตสืบทอดกันมายาวนาน

มิติที่ 2 ทุนทางสังคม เป็นการศึกษาเจาะลึกถึง วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ที่เป็นสายใยในการสร้างระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชน ตลอดจนระบบการช่วยเหลือกันในเชิงเศรษฐกิจที่ฝังรากลึกมานานในระบบของการแลกเปลี่ยน แบ่งปัน ผลประโยชน์

มิติที่ 3 ทุนภูมิปัญญา เป็นการศึกษาถึงอัตลักษณ์ของชุมชน ในด้านภูมิความรู้ดั้งเดิมที่สะสมกันมา ที่แสดงให้เห็นกระบวนการสืบทอดองค์ความรู้ที่จำเป็นในการดำรงชีพของคนในชุมชน ในด้าน การทำมาหากิน ตลอดจนการสืบทอดสิ่งเหล่านี้แก่ชนรุ่นหลัง

มิติที่ 1 ทุนทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชน

ลักษณะภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านเมี่ยง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ภายในหมู่บ้านมีลำธารไหลผ่านตลอดแนว เป็นแหล่งน้ำหลักในหมู่บ้านที่นอกจากจะใช้เพื่อทำมาหากินแล้วยังใช้เป็นน้ำสำหรับบริโภคด้วย ร่องลงมาจากน้ำฝน ลำธารแห่งนี้มีน้ำพอเพียงตลอดปี สืบเนื่องจากป่าไม้ซึ่งขึ้นอยู่รอบๆหมู่บ้าน รัฐได้สงวนไว้เป็นเขตอนุรักษ์ ทำให้ป่าซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำยังมิได้ถูก

ทำลายมากนัก นอกจากนี้ยังมี “ป่าเมี่ยง” ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชน ช่วยเสริมให้ป่าไม้บริเวณรอบๆหมู่บ้านมีความชุ่มชื้นมากยิ่งขึ้น แม้ว่าปัจจุบันน้ำจะน้อยลงกว่าเดิมแต่ยังพอเพียงในการบริโภค เมื่อเริ่มเข้าสู่เขตหมู่บ้าน จะได้ยินเสียงน้ำจากลำธารไหลผ่าน เกาะแก่งหินชัดเจนมาก ทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อการเป็นแหล่งท่องเที่ยวของหมู่บ้านเมี่ยงอีกอย่างหนึ่งคือลักษณะ ภูมิอากาศ เนื่องจากหมู่บ้านเมี่ยง ตั้งอยู่ในพื้นที่สูง สูงจากระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ยประมาณ 1,300 เมตร จึงทำให้มีอากาศหนาวเย็นตลอดปี อุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ย 25 องศาเซลเซียส และต่ำสุด 4 องศาเซลเซียส เดิมชาวบ้านอาศัยชุมชนแห่งนี้เพียงเป็นแหล่งสำหรับประกอบอาชีพ “ทำสวนเมี่ยง” เท่านั้น ส่วนใหญ่จะปลูกบ้านหรือมีหลักแหล่งของครอบครัวอยู่ในที่ราบลุ่ม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าชาวพื้นเมืองส่วนใหญ่คุ้นกับที่ราบลุ่มซึ่งอาศัยเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าว ที่ใช้เป็นอาหารหลัก

ถาม :เมื่อพอจำความได้ หมู่บ้านนี้มีบ้านเยอะไหม

ตอบ :ประมาณ 40 กว่าหลัง คนสมัยก่อน มาเก็บใบเมี่ยง ส่วนมากจะไม่อยู่ประจำ

เก็บเมี่ยงเสร็จก็กลับไปบ้านที่อำเภอ ดอยสะเก็ด สันกำแพง บางคนก็อยู่ประจำ

จากพื้นฐานเดิมที่มีสมาชิกจำนวนไม่มากนัก การยังชีพของชุมชนแห่งนี้ จึงอาศัยการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติที่แวดล้อมเป็นหลัก เนื่องจากสภาพการคมนาคมไม่สะดวก ในการจะไปติดต่อกับที่ราบ การหา สัตว์ และ พืช ที่มีในป่าเป็นอาหาร ยังทำได้ง่าย เพราะคนมีจำนวนจำกัด แหล่งอาหารยังอุดมสมบูรณ์ เพียงพอต่อการยังชีพ “...ไม่มีมาก ไปเอาที่ไหนก็ได้ มีทั้งหยวกกล้วย หัวปลี ใบตอง หน่อไม้ มีเยอะเยอะ ไม่อดอยาก เหมือนสมัยนี้...”

จากสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี ทำให้หมู่บ้านนี้มีเอกลักษณ์ของตนเองที่ค่อนข้างโดดเด่น เป็นที่สนใจของ “ชาวเมือง” ที่ตื่นตาตื่นใจกับธรรมชาติของชุมชนแห่งนี้ ดังคำเล่าขานของผู้มาเยือนว่า “...เขี้ยวครีมีโอบล้อมด้วยป่าเขา มีลำน้ำจากยอดภูไหลผ่านผากลางหมู่บ้าน ยามเช้ามีทะเลหมอกปกคลุมให้เห็นอยู่ทั่ว ขณะที่ดอกคำฝอยแย่งกันโชว์กลีบกำอันยาวจนแทบไม่เห็นใบตลอดสองข้างทาง...”³

มิติที่ 2 ทุนทางสังคม

ทุนสังคมของหมู่บ้านเมี่ยง ในอดีตเน้นความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน(reciprocal) ค่อนข้างมาก เนื่องจากหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านปิด การยังชีพของชาวบ้านนอกจากจะพึ่งพิงธรรมชาติแล้ว การพึ่งพาบุคคลภายนอกในด้านปัจจัยสี่ ซึ่งเป็นพื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เป็นสิ่งที่สมาชิกของชุมชนได้เรียนรู้เพื่อจะอยู่รอด (survive) การศึกษาการสะสมทุนทางสังคม

³ จากหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับวันที่ 9 มิถุนายน 2546

ของชุมชนแห่งนี้ เริ่มต้นตั้งแต่กระบวนการของการอยู่ร่วมกัน ที่ธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน ต้องแสวงหา สิ่งที่เราเรียกว่าปัจจัยการผลิตเพื่อการดำรงชีวิตที่มั่นคง ในช่วงของการผลิตเพื่อยังชีพนั้น ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคงหนีไม่พ้น “ที่ดิน” ซึ่งทุกคนต้องแสวงหามาเพื่อเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ทุนสังคมอย่างหนึ่งในยุคที่ยังไม่มีระเบียบ กฎหมาย ในการครอบครองทรัพย์สิน สิ่งที่ชุมชนมีไว้ให้กัน คือ “ความไว้วางใจ” (trust) ในการจับจองที่ดิน ในช่วง 70 ปีที่แล้ว เมื่อที่ดินยังไม่มีราคามากนัก การจับจองทำได้ด้วยการแผ้วถางตามกำลังของแต่ละครอบครัว การบุกเบิกที่ดินก็เพื่อให้พอเป็นที่อยู่และที่ทำกินของสมาชิกในครอบครัวเท่านั้น แต่ละครอบครัวจะรู้ว่าอาณาบริเวณใดเป็นขอบเขตของตนเอง โดยอาศัยเพียงแนวต้นไม้ใหญ่เป็นเส้นกันเขตแดน หรือบางแห่งก็ปลูกพืชพันธุ์ไม้บางชนิดที่ปลูกง่าย ๆ เรียกว่า “กุลาขาว”⁴ แยกให้เห็นความแตกต่างของที่ดินในแต่ละแปลง “... จะจำเอา จะมีแนวไม้ อย่างสวนเมี่ยงนี้ เวลาฉันจะติดกันหมด แต่ชาวบ้านเขาจะรู้ของใครเป็นของใคร จำเอาจากต้นไม้ เป็นสัญลักษณ์...” บุคคลอื่นก็ยอมรับ จะไม่มีการล่วงล้ำเขตแดนของกันและกัน การเคารพสิทธิซึ่งกันและกันนั้นถือเป็นสัจจะที่ทุกคนต้องเคารพในบรรทัดฐานนี้ การแสดงออกถึงความไว้วางใจที่สะสมกันมานาน ได้แก่ การเลี้ยงวัว ชุมชนนี้มีการเลี้ยงวัวมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เพราะได้ใช้ประโยชน์ 2 ประการ คือ ใช้สำหรับเป็นพาหนะในการบรรทุกสินค้า เครื่องอุปโภค บริโภค เนื่องจากยังไม่มีถนน ต้องอาศัยสัตว์ในการบรรทุกสิ่งของและการเดินทางไปต่างหมู่บ้าน ที่เรียกว่า “วัวต่าง” เหตุผลที่เลือกวัวเป็นพาหนะมีดังนี้ (ฐิติธ ฐชาติ : 2545) ประการแรก วัวสามารถเดินทางผ่านภูมิประเทศที่กันดาร เช่น ภูเขา ป่าไม้ได้ ประการที่สอง วัวเป็นสัตว์ที่อดทนต่อสภาพความแห้งแล้งของอากาศ หรือเดินทางกลางแดดได้ดีกว่าควาย ซึ่งเป็นสัตว์ที่ชอบน้ำ นอกจากจะใช้เป็นพาหนะแล้วยังนำมาเป็นอาหารอีกด้วย การเลี้ยงวัวของชุมชนแห่งนี้นิยมเลี้ยงในลักษณะการปล่อยให้วัวหาอาหารเองในป่าละเมาะใกล้ หมู่บ้าน โดยไม่ต้องมีคนเฝ้าฝูงวัว ภายใน 1 อาทิตย์ จึงจะต้อนกลับมาบ้านครั้งหนึ่ง หรือภายใน 2 – 3 วัน เจ้าของก็จะไปดูวัว สักครั้งหนึ่ง โดยไม่มีการลักขโมย วัว ของกันและกัน เพราะเชื่อในระบบการไว้วางใจกัน “...ก็ปล่อยให้วัวหากินอยู่บนดอย 2 – 3 วัน หรืออาทิตย์หนึ่งก็ไปดู ถ้ามันไม่สบายก็เอามารักษา หรือถ้ามันจะคลอดลูกก็เอามาดู พอได้ 4 – 5 วัน ลูกมันพอเดินได้ ก็ปล่อยเข้าป่าอีก ...ไม่ได้เกี่ยวหญ้าให้มัน มันหากินเอง เหมือนเลี้ยงไก่ ไก่ยังต้องหาข้าวให้มันกิน...เรารู้เอง วัวของใคร ไม่มีการขโมยหรือก หมู่บ้านเราไว้วางใจได้หมด...” ทุนสังคมของชุมชนนี้ที่เห็นได้ชัดอีกประการหนึ่งคือ “ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่” บนเงื่อนไขว่า ที่ดิน เป็น “ต้นทุน” ที่จำเป็นเพราะ

⁴ กุลาขาวคือต้นไม้อะไรก็ได้ที่สามารถปลูกได้ง่ายๆดังคำบอกเล่าของชาวบ้านว่าแค่เอาต้นปักลงไปก็เป็นแล้ว

เป็นแหล่งทำกินที่สำคัญยิ่งของชาวบ้าน ดังนั้นเมื่อมีผู้อพยพมาอยู่ใหม่ยังไม่มีที่ทำกิน ชาวบ้านก็จะแบ่งปันที่ดินให้ โดยอาจจะให้เปล่าที่ชาวบ้านเรียกว่า “ย่ำ”⁵ “...เท่าที่ผมถามดู อย่างพ่อตามนี้ คือเขาไปแผ้วถางก่อนบางครั้งบางครั้งเขาก็ยกที่ดินให้กันเปล่าๆ บางทีไปอยู่ด้วยกัน ชอบพอกัน ก็แบ่งให้ สมัยก่อนเขาเรียกว่า “ย่ำ”...” หรือผ่านการเล่นเกมที่แสดงถึง “ความเป็นลูกผู้ชาย” ดังคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านถึงกรณีการยกสวนเมี่ยงให้กัน เรียกว่า “สวนจิ้นส้ม”(จิ้นส้ม คือ แหนม) เนื่องจากการพนันกันโดยใช้สวนเมี่ยงเป็นเดิมพันว่าใครสามารถใช้ดาบฟันห่อแหนมครั้งเดียวขาด ก็จะยกสวนเมี่ยงให้ “...ห่อแหนมเป็นมัด แล้วดอกที่มัดเขาจะเหลาอ่อนๆ เป็นดอกไม้ไร่(ไม้ไผ่)หรือไม้อะไรที่เหนียวมากๆ เขาจะเหลาอ่อนๆ แล้วเอามามัดแหนม แล้วเขาจะแข่งกันเอามีดเอาดาบฟัน ดอกนี้เขาบอกว่าเหนียวมาก ไม่ขาดง่ายๆ จะเหลาอ่อนแล้วแหนมนี้จะมัดอ้อม บางทีข้างบนอาจจะขาดแต่ข้างล่างอาจจะไม่ขาด ดังขึ้นมาดอกขาดไม่หมด เหมือนจะเป็นการเล่นพนัน มีมีดฟันดาบ...ถ้าเกิดว่าฟันครั้งเดียวขาด ผู้ชนะก็จะได้สวนนั้นไปเลย เขาเลยเรียกว่า “สวนจิ้นส้ม “ เอาให้กันฟรีๆ...” การดำรงชีวิตของคนในชุมชน ที่มีพื้นที่ขนาดเล็กนั้นต้องอาศัยการพึ่งพากันอย่างมาก ในยามขาดแคลนอาหาร เช่น ข้าว สามารถขอยืมกันได้ โดยไม่มีดอกเบี้ย เป็นการช่วยเหลือกันแบบให้เปล่า ถึงแม้ไม่ใช่ญาติพี่น้องก็ตาม สามารถขอกันได้ และเมื่ออีกฝ่ายสามารถหามาได้ก็จะนำมาชดใช้คืน “...สมัยก่อนถ้าเราไม่มีข้าวกินจริงๆ ก็ถือขันไปขอยืมได้ ลิตร สองลิตร แล้วแต่ พอมีก็เอาไปใช้เขา ...ก็คนบ้านใกล้เคียงกัน ไม่ใช่พี่น้องหรอก...” เนื่องจากทรัพยากรในชุมชนที่มีจำกัดดังนั้นชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้จึงตระหนักดีว่า ธรรมชาติมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของทุกคน ความเป็นอยู่ของชาวบ้านจึงเป็น**ลักษณะการพึ่งพิงธรรมชาติ** มากกว่าการจะฉกฉวยผลประโยชน์จากธรรมชาติ แม้กระทั่งการปลูกบ้านพักที่อยู่อาศัยก็ใช้ไม้ที่โตเร็ว มากกว่าจะใช้ ไม้ใหญ่ ที่ต้องอาศัยเวลาในการเจริญเติบโต

ถาม :ตอนมาตั้งรกรากใหม่ๆเขาทำอย่างไรบ้าง

ตอบ: พ่อเกิดมา มันก็มีอยู่แล้ว แต่บ้านส่วนมากจะสร้างด้วยไม้ไผ่มัดด้วยหญ้าคา หรือแป้นเกล็ด(ไม้แผ่นเล็กๆ: ผู้วิจัย)พื้นหรือฝา ใช้ฟากไม้ไผ่(ไม้หก)ทั้งหมดเลย เพราะสมัยก่อน ไม่มีการเลื่อยไม้

ซึ่งไม้ประเภทโตเร็วนี้ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะปลูกไว้ตามชายขอบไร่นาของตนที่เรียกว่า “พะจะ” เพื่อใช้ในการปลูกบ้านเป็นที่อยู่อาศัย ใช้เป็นเชื้อเพลิง และอุปกรณ์ประกอบในการทำเมี่ยง เช่น ทำดอก รัดเมี่ยง เป็นต้น เนื่องจากชาวบ้านตระหนักดีถึงการรักษา

⁵ ย่ำ คือการอนุญาตให้บุคคลอื่นใช้ประโยชน์บนที่ดินของตนเองได้ จนถึงขั้นการยกที่ดินผืนนั้นให้บุคคลอื่นที่ไม่ได้เกี่ยวข้องเป็นญาติพี่น้องแบบให้เปล่า

ทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถใช้ได้อย่างต่อเนื่องเพราะชุมชนแห่งนี้มีสภาพเป็นภูเขา ดังนั้นจึงมีกฎของหมู่บ้านในการรักษาสภาพป่าไม้ ไม่อนุญาต ให้ตัดไม้ใหญ่ หรือแม้แต่ไม้ไผ่ และไม้โตเร็ว ทุกครอบครัวจะปลูกไว้ในไร่ สวน ของตนเองเพื่อไว้ใช้ในกิจการ การทำเหมือง จะไม่ตัดต้นไม้ที่เป็นของส่วนรวมเด็ดขาด ทำให้ทรัพยากร ป่าไม้ ของหมู่บ้านนี้มีความสมบูรณ์ トラบเท่าทุกวันนี้ “...ทางหลวงเขามาสำรวจ เขาบอกว่าป่าไม้บ้านเราสมบูรณ์กว่าทุกที่...”

สิ่งที่เป็นทุนสังคมที่ชุมชนแห่งนี้ใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการดำรงชีวิต ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การแลกเปลี่ยนผลผลิตในลักษณะการพึ่งพากัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับแหล่งภายนอกชุมชนสินค้าที่ต้องอาศัยจากแหล่งภายนอกคือสินค้ายังชีพที่ไม่สามารถผลิตได้เองในท้องถิ่น เช่น ข้าว เกลือ เป็นต้น และการได้มาซึ่งสินค้าเหล่านั้นจะอาศัยการแลกเปลี่ยนโดยใช้ผลผลิตในท้องถิ่นที่แหล่งอื่นไม่สามารถผลิตได้เป็นสินค้าแลกเปลี่ยน สิ่งนั้นคือ “เหมียง” โดยเป็นการแลกเปลี่ยนผ่านพ่อค้า“วัวต่าง”⁶ ทั้งนี้การแลกเปลี่ยนต้องอาศัยความไว้วางใจกันเป็นหลักเพราะ ชาวบ้านและพ่อค้าเองต่างต้องอาศัยพึ่งพากัน เนื่องจากผลผลิตของหมู่บ้านที่ใช้แลกเปลี่ยนนั้นไม่สามารถผลิตได้ในหมู่บ้านพื้นราบ “...ใช้เหมียงแลกเปลี่ยนกับพวกวัวต่าง ม้าต่าง บางทีก็ใช้เหมียงแลกข้าว ถ้ามีวัวต่าง ม้าต่างขึ้นมาก็เอาเหมียงที่เก็บไว้ให้เขา แล้วบอกว่าคราวหน้าถ้าขึ้นมาให้ใส่ข้าวมาให้เราแสน(แสนหนึ่งเท่ากับ 160 กิโลกรัม)...” ความสัมพันธ์ในลักษณะการพึ่งพา ที่ เห็นได้ชัดในสังคมไทยเกือบทุกหมู่บ้านในภาคเหนือคือ “การเอามือเอารวัน” หมายถึงการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในลักษณะการแลกเปลี่ยนแรงงาน ในหมู่บ้านเหมียงการช่วยเหลือกันในลักษณะนี้ จะปรากฏในลักษณะงานที่ต้องการความช่วยเหลือจากคนหมู่มากเช่นการปลูกบ้าน เจ้าของบ้านจะจ้างช่างคุมงานเรียกว่า “สล่า” ไว้ 1 คน ลูกมือของสล่าคือกลุ่มเพื่อนบ้านที่จะพอมีความรู้เรื่องช่างมาใช้แรงงานช่วยเหลือ โดยเจ้าของบ้านเพียงแค่จัดอาหารไว้เลี้ยงดู นอกจากงานในลักษณะนี้แล้ว ยังมีงานในไร่เหมียงที่บางครั้งเจ้าของ สวนเหมียงมีกำลังงานไม่มาก และไม่อาจจ้างคนงานได้ก็ต้องอาศัยการขอความช่วยเหลือบ้านที่มีขนาดของสวนเหมียงไม่มาก เหมือนกันโดยจะใช้วิธีแลกเปลี่ยน“เอามือเอารวัน” กัน ซึ่งถือเป็นเรื่องปกติ

ทุนสังคมอีกประการหนึ่งคือ “ทุนการเมือง” ในชุมชนบ้านเหมียงนั้น เนื่องจากเป็นหมู่บ้านเล็กๆที่อยู่ห่างไกลจาก ชุมชนอื่นๆ การปกครองของรัฐ ในลักษณะของผู้ดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชนที่เป็นตัวแทนอย่างเป็นทางการ ได้แก่ ตำรวจ จะไม่มีที่ตั้งขององค์กรในชุมชนแห่งนี้เลย ดังนั้น การดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชนตั้งแต่อดีตมา จึงต้อง

⁶ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมจาก “ พ่อค้าวัวต่าง ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ.2398 – 2503) ” ของ ชูลิทธิ์ ชูชาติ

อาศัย “ผู้นำ” ที่เข้มแข็ง และเป็นศูนย์รวมของชาวบ้านทั้งหมด การสะสมทุนการเมืองของหมู่บ้านนี้ที่เห็นเด่นชัด คือการมีผู้ใหญ่บ้านที่มีคุณธรรมและสามารถเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ในทุกเรื่อง การคัดเลือกผู้นำจึงเป็นกระบวนการที่สำคัญและชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเห็นว่าการที่หมู่บ้านแห่งนี้สามารถดำรงอยู่ได้ เพราะมีผู้นำที่เข้มแข็ง ที่สามารถชักจูงให้คนในชุมชนมีความสามัคคี และเป็นผู้นำในการพัฒนาอาชีพให้ทันยุคสมัยเสมอ “...ถ้ามีเรื่องเดือดร้อนอย่างมีการขโมย วัวควาย พ่อหลวง(ผู้ใหญ่บ้าน)ก็จะ ตีกะหลก (ตีเกราะ) เรียกผู้ชายที่แข็งแรงไปช่วยกันตามจับ ส่วนใหญ่มาจากนอกหมู่บ้าน บ้านเรามันต่อเขตกับลำปาง ... ครอบครัวยะเลาะกันเรื่องเล็กน้อยๆก็ไปตกลงบ้านพ่อหลวง...” นอกจากนี้หมู่บ้านนี้ยังสามารถคัดเลือกผู้นำที่เป็นแกนนำในด้านความเป็นอยู่ของชุมชนทุก ๆ ด้านนับตั้งแต่การเป็นผู้นำในการพัฒนาหมู่บ้านให้ได้รับสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานเช่น การเป็นผู้นำในการเรียกร้องกับรัฐ ในการสร้างถนนเข้าสู่หมู่บ้าน การติดต่อกับหน่วยงานในการขอติดตั้งไฟฟ้า และเป็นผู้ประสานระหว่างภาครัฐและชาวบ้านในการระดมทรัพยากรในการพัฒนาหมู่บ้าน แม้กระทั่งการเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบทันสมัย เช่นการเก็บใบเมี่ยงโดยใช้ใบมีดมาเสริมเพื่อให้เก็บผลผลิตได้เร็วขึ้น ตลอดจนการนำอาชีพใหม่ๆมาให้ชาวบ้านทำเพื่อเสริมรายได้เป็นต้น

มิติที่ 2 ทุนภูมิปัญญา

ทุนความรู้ที่สะสมกันมาเพื่อความอยู่รอดของทุกครัวเรือนในชุมชนบ้านเมี่ยง คือวิถีการผลิตและการบริโภคของสมาชิกในชุมชน ที่ใช้เป็น “ทุน” ในการแลกเปลี่ยน ปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน และยังมีสืบต่อเนื่องในปัจจุบัน คือ “การทำเมี่ยง” “การจักสาน” “การเลี้ยงวัว” ส่วนที่สูญหายไปแล้วคือ “การปลูกข้าวไร่”

“เมี่ยง”พืชเศรษฐกิจที่ฟ้าประทาน

อาชีพหลักของชุมชนแห่งนี้คือการ “ทำเมี่ยง” เมี่ยงเป็นพืชที่ขึ้นเองในป่า และชาวบ้านนำมาขยายพันธุ์ปลูกต่อในชุมชนแห่งนี้ถือว่าเมี่ยงเป็นพืชเศรษฐกิจ เพราะสามารถนำเมี่ยงไปแลกเปลี่ยนสิ่งที่ต้องการได้หมด “...ผมดูแล้วทุกอย่างอยู่ที่เมี่ยงทั้งหมด เมี่ยงจะเป็นทุกอย่างของคนในหมู่บ้าน เมี่ยงนี้เกินกว่าแก้วสารพัดนึก ไม่ว่าจะเป็นการรักษาพยาบาล คือเราแปรรูปเป็นตัวเงินออกมา...” เมี่ยงเป็นพืชที่ขึ้นได้ดีในที่สูงและเป็นพืชที่ชอบอากาศเย็นดังนั้นชาวพื้นราบจะปลูกพืชแบบนี้ไม่ได้ บริเวณที่มีเมี่ยงขึ้นจำนวนมาก จะเรียกว่า “ป่าเมี่ยง” เช่น “ป่าเมี่ยงแม่ลาย” “ป่าเมี่ยงเชียงดาว” ...ป่าหมายถึงทั้งหมดนี้คือป่าเมี่ยง เช่นป่าเมี่ยงบนดอยแต่ก่อนบอกว่าไปป่า เขาจะถามว่า ป่าไหน แม่ป่อ คือทั้งหมด ไปป่าไหน ป่าแม่ลาย ก็คือแม่

ลายทั้งหมด จะย้อนถามว่า ป่าแม่ป่อไปบ้านใคร ปางไหน เก็บปางกลาง ปางนอกก็ว่าไป ป่านี้หมายถึงครอบครัวหมดทั้งหมู่บ้าน... หากเป็นที่สวนบุคคลจะเรียกว่า“สวนเมี่ยง”

“เมี่ยง”เป็นพืชตระกูลเดียวกับชาแต่กรรมวิธีการผลิตต่างกัน จากการสอบถามผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านที่อายุ 70 ปีขึ้นไปต่างบอกกล่าวว่า เมื่อเกิดมาก็เห็นพ่อแม่ป๋าย่าตายาย ทำเมี่ยงแล้ว คำว่า เมี่ยง สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า “เมียง” (ภาษาเหนือแปลว่า ธิหรี่) โดยเป็นการค้นพบของผู้เดินทางไกลในสมัยก่อนเมื่อรู้สึกง่วงก็เอาใบเมี่ยงมาเคี้ยวรับประทานทำให้ตาสว่างขึ้น (ภาษาเหนือว่า เห็นเมี่ยงๆคือ มองเห็นธิหรี่) จึงเรียกพืชชนิดนี้ว่า “เมี่ยง” คุณสมบัติพิเศษของเมี่ยงคือแม้จะหมักนานๆก็ไม่ยุ่ยเปื่อยแต่กลับมีรสชาติดี ขายได้ราคาสูง

ตอบ: เมี่ยงนี้เดิมก็มีอยู่ในป่าอยู่แล้ว มีเป็นธรรมชาติ และชาวบ้านก็เอามาขายยพันธ์

ถาม :เราทราบได้อย่างไร

ตอบ: คงจะสืบทอดกันมานาน ต้นกำเนิดของมันจริงๆจะมีคนเดินทางง่วงก็นั่งใต้ต้นเมี่ยงนั่งไปนั่งมาก็ดัดใบเมี่ยงมาเคี้ยวกินก็ทำให้ตาสว่าง ซึ่งคำว่า เมี่ยงก็คือ เมี่ยงๆ ต่อมาก็เอามาหนึ่งและหมักก็จะเกิดรสเปรี้ยวขึ้นมาก็อร่อยกว่าสดๆเลยสืบทอดกันมา และผมก็รู้สึกว่ามันจะต้องมีสารพิเศษอะไรอยู่ในตัวมัน คือถ้าเป็นใบไม้อื่นถ้าเอาไปหนึ่งและหมักแบบนี้ก็จะเน่าเลย

ถาม :แต่เนี่ยยังนานยิ่งดีหรือคะ

ตอบ: ครับ มันจะไม่เน่า ถ้าเมี่ยงอ่อนๆถ้ามันจะละหรือจะอ่อนก็ตั้งแต่ที่เรานั่งแล้ว แต่ถ้าเป็นใบแบบนั้นก็จะเหี่ยว ถ้ามันเขาจะเรียกว่า เมี่ยงสองแก้ว สามแก้วได้ไงละ

ถาม :แปลว่าอะไรคะ

ตอบ:คือจากเดือนเก้าปีนี้ถึงปีหน้าอีกเดือนเก้าหนึ่งก็ไม่มีใบไร บางครั้งถ้าไม่ได้ขายก็สามารถหมักเอาไว้ต่อได้

ชาวบ้านส่วนหนึ่งบอกว่าเมี่ยงคือ “ต้นกล้วยพฤษ”ที่เทวดาประทานมาให้ชุมชนแห่งนี้ เพราะต้นเมี่ยงเป็นพืชที่ขึ้นง่าย ไม่ต้องอาศัยการดูแลมาก การคัดเลือกพันธุ์จะพิจารณาจากใบของเมี่ยงต้องเป็นต้นที่มีใบหนาและใหญ่ จึงจะเก็บเมล็ดไว้ทำพันธุ์ โดยกรรมวิธีการปลูกจะมี 2 แบบ แบบแรกคือการเพาะเมล็ดในกระถางหรือถุงเมื่อโตแล้วก็เอาไปปลูก อีกแบบคือการนำเมล็ดไปฝังดินเลย เรียกวิธีการปลูกเมี่ยงแบบนี้ว่าการ “จดเมี่ยง” “...ส่วนใหญ่เขาจะไปเก็บเอาเมล็ดที่ร่วง เพราะว่าถ้ามันแก่เต็มทีมันจะแตก เมล็ดข้างในก็จะร่วงตกพื้นแถวนั้น จะมีวิธีปลูกอยู่ 2 วิธี มีวิธีหว่านเพาะ หรือไม่อย่างนั้นก็เอาไปปลูกเป็นเมล็ดเลย เขาเรียกว่า “จดเมี่ยง” คือเอาไม้เหลาปลายแหลมๆที่มดลงไปดินแล้วเอาเมล็ดเมี่ยงหย่อนลงไปฝังดินกลบ...” ชาวบ้านสามารถเก็บใบเมี่ยงได้ตลอดปี โดยจะแบ่งเมี่ยงออกเป็น 3 – 4 รุ่น รุ่นแรกเรียกว่า “เมี่ยงหัวปี” ชาวบ้านจะเริ่มเก็บใบเมี่ยงหัวปีราวๆปลายเดือนเมษายน และพอถึงช่วงเดือน

กรกฎาคมเมียงจะแตกยอดอีกครั้ง เมียงครั้งที่สองเรียกว่า “เมียงกลาง” ซึ่งสามารถเก็บใบเมียงได้ราวๆเดือนสิงหาคมถึงกันยายน จากนั้นช่วงเดือนตุลาคมเมียงจะแตกยอดอีกครั้ง โดยชาวบ้านจะเริ่มเก็บเมียงครั้งที่สามนี้ราวๆเดือนพฤศจิกายน เรียกเมียงครั้งนี้ว่า “เมียงซ้อย” (ซ้อย หมายถึง สุดท้าย) แต่หากสวนใดดูแลเมียงดีก็จะมีเมียงออกมาอีกครั้งในช่วงฤดูหนาว ราวๆกลางเดือนมกราคม เรียกเมียงรอบสุดท้ายของปีนี้ว่า “เมียงเหมย” (เหมย หมายถึง น้ำค้าง) เมียงที่มีคุณภาพดีได้แก่ เมียงกลางเพราะใบจะสวย เมื่อหมักทำเมียงแล้วจะมีสีสรรน่ารับประทานทำให้ได้ราคาดี สำหรับเมียงหัวปีซึ่งเก็บในช่วงฤดูแล้ง ยังไม่มีฝนมาชะล้างใบทำให้บางครั้งจะมีฝุ่นจากขี้เถ้าที่เป็นผลมาจากชาวไร่บางคนเผวถางและเผาไร่ ทำให้ใบเมียงดำและติดเชื้อราได้ สำหรับเมียงซ้อยบางสวนอาจจะป็นรำน้ำค้างได้หากอับชื้นมากๆแสงแดดส่องไม่ถึงทั่วถึง ทุกสวนจะสามารถเก็บเมียงได้อย่างน้อย 3 รุ่น “...เมียงที่เราเก็บนี้ รุ่นแรกก็คือปลายเดือนเมษา เอา พฤษภา ก็แล้วกัน เต็มตัว พอเก็บพฤษภาแล้วนี้ กรกฎาคมมันจะแตกหน่อมาอีก กรกฎาคมก็จะได้เก็บรุ่นสอง กรกฎาคม สิงหา นี่คือเมียงกลางละ หลังจากเก็บเมียงกลางแล้วเนี่ยะ หลังจากนั้นอีกสองเดือนมันก็จะออกมาเป็นเมียงซ้อย ก็คือ เมียงหัวปี เมียงกลาง เมียงซ้อย สามรุ่น แล้วยังแถมเมียงเหมยอีก อย่างตอนนี้ ฝนส่งน้ำค้าง มันก็จะออกมาอีกรอบ...” เนื่องจากการทำเมียงเป็นงานที่ชาวสวนเมียงต้องทำอย่างต่อเนื่องตลอดปี เพราะในช่วงที่รอเมียงผลิใบอ่อนในแต่ละรอบ ชาวบ้านจะต้องเตรียมอุปกรณ์ที่ต้องใช้ในการทำเมียง เช่น การจักตอก ซึ่งต้องใช้เวลาในการเดินหาไม้ไผ่ที่มีความเหมาะสมจะมาทำตอก (นำไม้ไผ่มาเหลาเพื่อทำเป็นตอกไว้มัดเมียง) การหาฟืนเพื่อใช้นึ่งเมียง ต่อจากนั้นจึงทำความสะอาดแฉวถางหญ้าในสวนเมียง แล้วจึงถึงฤดูกาลเก็บเมียงในช่วงต่อไปอีกนอกจากการมีงานทำตลอดปีแล้ว กรรมวิธีในการทำเมียงต้องอาศัยความอดทน ตั้งแต่ขั้นตอนการเก็บซึ่งใช้เวลาในแต่ละรุ่นกว่าเดือนในสมัยก่อนต้องใช้มือเก็บล้วนๆทำให้มือแตกต่อมาก็เริ่มใช้ใบมีดสวมเป็นปลอกนิ้วเรียกว่า “ใส่เล็บ” ...สมัยก่อนเก็บด้วยมือล้วนๆ เขาจะใช้ไขว้ไขว้ยาวตามมือที่แตก ... เมื่อเก็บเมียงมาแล้วต้องนำมามัดเรียกว่าซึ่งกระบวนการมัดเมียงจะมี สองขั้นตอน ขั้นตอนแรกคือการมัดระหว่างเก็บ ในขั้นตอนนี้จะมัดให้ได้มากที่สุดแล้วแต่ความชำนาญของผู้เก็บ คนที่เก่งอาจมัดได้กำละเกือบหนึ่งกิโลกรัม “...เรามัดมาจากสวนตอนเก็บ คนที่ชำนาญแล้วเขาจะมัดเท่าเขียงโน่น บางคนมัดหนึ่งกำหนึ่งนี้(หนึ่งกำมือ)เป็นกิโลโน่น เขานำมาเรียงๆกันในมือ ถ้าเยอะจนล้นมือแล้วก็จะใช้ตอกคาดไว้ ใช้มือประคองตลอด แล้วเก็บต่ออีกจนพอกำ...” ในระหว่างที่เก็บจะโดนแสงแดดไม่ได้ใบจะแดงและแห้งเมื่อนำไปนึ่งจะเป็นสีดำหรือหากเปื้อนดิน หรือเมียงสกปรก เวลาที่นำไปหมักทำเมียงจะทำให้เกิดเชื้อรานอกจากนี้ในระหว่างที่เก็บต้องเก็บไว้ในตะกร้าและเก็บไว้ในที่ร่ม หลังจากนั้นก็นำใบเมียงไปนึ่งทันที หากเก็บได้ไม่มากก็รวบรวมไว้ก่อนแต่ต้องไม่เกิน 2 วัน เพราะถ้าเกินสองวันเมียงจะช้ำเวลานึ่งจะ

ใบจะเป็นสีดำไม่สวย “...พอเก็บมาแล้ว ต้องนั่งทันที มิฉะนั้นจะเสีย เตรียมอุปกรณ์ไว้พร้อมแล้วนี่ พอได้ใบเมี่ยงมาก็เอาใส่ไหหนึ่งเลย อย่าเพิ่งไปอาบน้ำให้หนึ่งเลย สาละวนกับใบเมี่ยงเราก่อน เอาใส่ไหหนึ่ง ใส่ไฟ ดูกะทะ(น้ำ) ไอน้ำจะขึ้น ก็ยกขึ้นใส่เตาปรุง เรียบร้อยแล้วค่อยไปอาบน้ำ ก็น้ำร้อน แต่ต้องหมั่นคอยดูไฟ(ดูพื้น)อย่าให้ขาดช่วง มิฉะนั้นเมี่ยงจะเสีย (เน่า)...” ใช้เวลานึ่งประมาณ 1 ชั่วโมง โดยไฟต้องแรงสม่ำเสมอ ถ้าไฟไม่แรงพอเมี่ยงจะข้าสุกๆดิบๆ เมื่อเมี่ยงสุกแล้วก็นำมาแกะผิบบนเส้นที่เตรียมไว้ จากนั้นจึงนำมามัดขนาด 1 กำมือ เทียบโดยขนาดใช้นิ้วมือทาบใหญ่ประมาณ 3 – 4 นิ้วมือ(ของผู้ชาย)แล้วใช้ดอกลิ้นใหญ่มัด ขนาดกำของเมี่ยงจะเป็นมาตรฐานเดียวกัน เพราะเกี่ยวเนื่องกับการขาย ทุกหมู่บ้านจะมัดหรือกำเมี่ยงขนาดใกล้เคียงกัน ในขั้นตอนนี้บางครั้ง ชาวสวนเมี่ยงอาจจะขายเมี่ยงได้เลย หากพ่อค้าเห็นว่าเมี่ยงมีคุณภาพดี(ใบอ่อน)

ถาม :แล้วขนาดแต่ละกำนี้เท่ากันหมดเลยหรือคะ

ตอบ:ใกล้เคียงกันครับ

ถาม :เวลาขายนับมัดขายหรือคะ

ตอบ:ครับ

ถาม :เงินดิฉันก็ทำมัดเล็กๆสิคะจะได้เยอะๆ

ตอบ:พ่อค้าเขาก็ไม่เอาครับ

ถาม :มีข้อตกลงไหมคะว่าต้องมัดขนาดไหน

ตอบ:เท่าที่ผมมาอยู่ที่นี่มีครั้งหนึ่งตกลงว่าให้ทำมัดละขนาด 3 – 4 นิ้วมือ

ถาม :แล้วหมู่บ้านอื่นละ

ตอบ:ก็ไม่ต่างกัน อย่างบ้านแม่ลาย บ้านปึกนี้ เพราะพ่อค้าเองก็จะบอก เราก็เห็นตัวอย่างเขา

เมื่อมัดเสร็จกรรมวิธีสุดท้ายคือการ “ถูเมี่ยง” (ถู คือการเอาเมี่ยงที่หนึ่งแล้วลงไปเรียงในถังหรือบ่อหมัก) ในบ่อหมัก ใส่เฉพาะน้ำสะอาด หมักไว้ในบ่อซีเมนต์เก็บได้นานเป็นปีๆ เคล็ดลับของการทำเมี่ยงอยู่ที่กระบวนการนี้เพราะต้องนึ่งเมี่ยงให้สุก “...ดูแลเวลาให้เหมาะสม ให้ดมกลิ่นดูว่าหอมพอเหมาะ หรือจะฉีกดูใบ แกะออกเป็นชั้นๆ เพื่อดูว่าใช้ได้แล้ว...”

วงการทำงานของชาวสวนเมี่ยงจึงเป็นการทำงานหนักตลอดปีการช่วยเหลือกันในการทำเมี่ยงทำได้ลำบากเพราะแต่ละสวนก็ต้องพยายามเก็บของตนเองให้เสร็จก่อนที่ใบเมี่ยงจะแก่ ในสมัยก่อนมีการจ้างแรงงานเพื่อช่วยในการเก็บใบเมี่ยง โดยชั่งเป็นกิโล จากกิโลละ 50 สตางค์ในอดีต มาเป็นกิโลละ 6 บาทในปัจจุบัน แต่ก็หาคนรับจ้างเก็บเมี่ยงไม่ค่อยได้เนื่องจากค่าแรงในการรับจ้างรายวันในเมืองหรือทำงานฝีมืออย่างอื่นจะสูงกว่า “...เก็บเมี่ยงเขาได้กิโลละ 6 บาทเท่านั้น อย่างเร็วสุดเก็บได้วันละ 10 กิโล ก็ได้แค่วันละ 60 บาทเท่านั้น มันก็เลยไม่มี

ใครรับจ้าง ผู้ไปรับจ้างสร้างบ้านได้วันละ 100 บาทก็ไปทำอย่างนั้นดีกว่า...”และการเก็บเมี่ยงก็เป็นงานที่ยากลำบาก ดังนั้นส่วนใหญ่จึงเป็นแรงงานในครอบครัวมากกว่า ผู้ให้ข้อมูลบางคนเล่าว่า หากสวนเมี่ยงใดที่แตกใบอ่อนล่าช้ากว่าสวนอื่น อาจจะมีการช่วยเหลือกันที่เรียกว่า “เอามือ”

“...เขาเรียกเอามือกัน มี ยังมีอยู่ เช่นผมไปช่วยเขาแต่ไม่เอาค่าจ้างไปช่วย 3 วัน พอ 3 วันต่อมา เขาก็มาช่วยเรา ผลัดเปลี่ยนสลับกัน แบบนี้ยังมีอยู่ ยิ่งตอนผมเป็นเด็กการเอามือกันมีมากกว่าปัจจุบันนี้...”

แม้ผลผลิตเมี่ยง จะทำได้เฉพาะบางพื้นที่ แต่การต่อรองกับพ่อค้าคนกลางก็ยังเป็นวงจรที่ทำได้ลำบาก แม้กลุ่มผู้ผลิตเองจะสามารถเสนอราคาขายได้ อีกทั้งยังมีเครือข่ายกับกลุ่มผู้ผลิตในหอย่อมบ้านใกล้เคียง ทำให้ผู้ผลิตทราบราคากลางก่อนขาย มากกว่าจะรอให้พ่อค้าคนกลางเป็นผู้เสนอราคาอย่างเดียว หรือหากผู้ผลิตยังไม่รีบร้อนใช้เงินก็สามารถรอไว้จนกว่าจะได้ราคาที่พอใจจึงจะขายก็ได้เพราะ เมี่ยงสามารถเก็บได้นานไม่บูดหรือเน่าเสียเหมือนสินค้าอื่น เพราะยังเก็บไว้นานรสชาติจะอร่อยยิ่งขึ้น

ตอบ : เราจะถามว่าจะเอา(ซื้อ)ราคาเท่าไร ถามไปก่อนอย่างนี้ ผมก็บอกว่า 5 บาท(กำหรือ มัดละ 5 บาท)เขาต่อรองมาว่า 4 บาทได้ไหม เราก็อาจตอบว่า 4 บาทขายไม่ได้หรอก ยังไม่ขายตอนนี้ก็ได้

ถาม :มีการแย่งขายตัดราคากันไหม

ตอบ : แย่งกันขายนี้ไม่มี แต่ถ้าแย่งกันซื้อนั้นมี ถ้ามีพ่อค้าหลายคนมาซื้อช่วงราคาดีก็มีการแย่งกันซื้ออยู่

ถาม :ราคากลางนี้ใครกำหนด

ตอบ:ก็มีการต่อรองกันทั้งสองฝ่าย ถ้าพ่อค้ารับได้ก็เอา หรือถ้าเรารับไม่ได้เราก็ยังไม่ขาย ถ้ายังไม่ขาย พอรุ่งเช้าอีกวันเราก็เอาไปลงถุ(ถึงซีเมนต์บรรจุน้ำสำหรับหมักเมี่ยง)ปีหนึ่งเราจะขายครั้งเดียวก็ได้

การจะจำหน่ายเมี่ยงให้ได้ราคาดีหรือไม่นั้นพ่อค้าจะพิจารณาคุณภาพโดยการแบ่งเกรดของเมี่ยงเป็น 3 เกรด ได้แก่ใบเมี่ยงอ่อน(ยอดอ่อน)ถือเป็นเมี่ยงเกรด 1 ใบเมี่ยงอ่อนปากกลางคือเกรด 2 และแบบใบแก่คือเกรด 3 “...มี 3 เกรด แบบอ่อนนี้ถ้ากดตรงกลางมันจะนุ่มลงไปแบบนี้จะได้ราคาดี อีกแบบหนึ่งถ้าจับตรงกำ(รอบกำ)จะนิ่มๆ ส่วนอีกแบบแก่ที่สุดจะบีบจะกดตรงไหนใบจะตั้งขึ้นคือกดไม่ลง เพราะใบมันแก่จะแข็ง ราคาถูกที่สุด...”

การรวมกลุ่มเพื่อการผลิตเมี่ยงในความเห็นของผู้นำชุมชนบ้านแม่กำปอง เห็นว่า ยังไม่มีประสิทธิภาพ เพราะผู้ผลิตขาดจิตสำนึกในการรวมกลุ่มจึงทำให้ไม่มีอำนาจต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลาง “...ทุกวันนี้ผมพูดกับชาวบ้าน ผมว่าถ้าชาวบ้านเราแข็งๆ อย่างปัจจุบันเรามี

สหกรณ์ สหกรณ์ไฟฟ้าก็มี หรือเงินทุนอะไรต่างๆก็มีในหมู่บ้าน อยากให้ชาวบ้านทำในรูปแบบสหกรณ์ผู้ปลูกเมี่ยง แต่ตอนนี้ขาดคนที่จะเสียสละเข้ามาทำ มีแต่คนพูดว่าดีดี แต่ไม่มีคนอาสา มาทำ ถ้าจะให้ผมทำหมดก็ไม่ไหวมันหนัก...” แต่ในความคิดของชาวบ้านกลับเห็นว่าการขายเมี่ยงให้ พ่อค้าในปัจจุบันก็ไม่ใช่ว่าเรื่องเดือดร้อน ทุกคนก็ขายได้ในราคาที่เป็นธรรม มีกำไรพออยู่แล้ว ซึ่งอาจเป็นเพราะการทำเมี่ยงมีต้นทุนที่เป็นเงินต่ำ เนื่องจากเมี่ยงเป็นพืชที่ไม่ต้องดูแลมาก ยกเว้นช่วงที่ปลูกใหม่ๆเท่านั้น เพราะไม่ต้องใส่ปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงใดๆ ดังนั้นชาวบ้านจึงคิดว่าขายได้กำไรแล้ว การรวมกลุ่มไม่มีความจำเป็นเพราะการทำเมี่ยงเป็นอาชีพที่ทุกคน ทำเป็น และไม่ต้องอาศัยองค์ความรู้ใหม่แต่อย่างใด

ถาม :มีการรวมกลุ่มกันบ้างไหมเกี่ยวกับการทำเมี่ยง

ตอบ :เป็นการรวมกลุ่มสหกรณ์หรือเปล่า

ถาม :ใช่ แต่เป็นสหกรณ์ของกลุ่มทำเมี่ยงนะ

ตอบ :ก็ทำเมี่ยงเหมือนกันทั้งหมู่บ้าน รวมไม่รวมก็มีค่าเท่ากันทำเหมือนกันทุกหลังคาเรือน ทำมาก็ขายกัน ได้อยู่ตามราคาทั่วไป แต่พ่อหลวงก็พยายามผลักดันให้รวมกลุ่มอยู่นะ

อีกประการหนึ่งที่ชาวบ้านให้เหตุผล คือการเก็บเมี่ยงไว้แห้งเดียวหาสถานที่เก็บลำบาก และชาวบ้านเคยชินกับการขายแบบตัวใครตัวมัน “...เมี่ยงนี้รวมกันลำบากผู้ใหญ่บ้านก็เคยคิดจะตั้งกลุ่มสหกรณ์รับซื้อเมี่ยง แต่มันไม่เหมือนข้าว ไม่มีที่เก็บ เก็บค่อนข้างลำบาก ขาดคนเก็บ คนดูแล คนดู ด้วย อีกอย่างมันติดนิสัยที่เคยขายของใครของมันมาตั้งนานแล้ว...”

การถ่ายทอดการทำเมี่ยงเป็น กระบวนการที่สืบทอดกันมาโดยแต่ละครอบครัวจะถ่ายทอดให้บุตรหลานได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริงร่วมกับพ่อแม่ ตั้งแต่การเตรียมอุปกรณ์ การคัดเลือกพันธุ์ จนถึงกระบวนการทำเมี่ยงทุกขั้นตอน โดยไม่แยกว่าเป็นหญิงหรือชาย แต่ในขั้นตอนของการเตรียมอุปกรณ์ งานของผู้ชายจะเน้นหนักประเภทการใช้แรงงาน เช่น การหาฟืน หาไม้ไผ่มาทำตอก ผู้หญิงจะเป็นประเภทการสานตะกร้าไว้ใส่ใบเมี่ยง เป็นต้น ส่วนในขั้นตอนการปลูก การเก็บ การนึ่งและหมักเมี่ยง จะช่วยเหลือกันทั้งหญิงและชาย

ทุนความรู้เดิมที่ชุมชนเคยมีแต่สูญหายไปแล้วคือ “การปลูกข้าวไร่” ในยุคที่ผู้คนยังไม่มากนัก ชาวบ้านชุมชนบ้านเมี่ยง เคยปลูกข้าวไร่ ไว้รับประทานเอง โดยเป็นการปลูกในลักษณะการทำไร่เลื่อนลอย คือหมุนเวียนไปปลูกข้าวทุก 2 – 3 ปี หมายความว่าในแต่ละปีจะปลูกไม่ซ้ำที่กัน สำหรับการเตรียมดินเพื่อปลูกข้าวไร่นั้น ชาวบ้านต้องโค่นต้นไม้ใหญ่ลงแล้วรอให้ไม้แห้ง ราวๆเดือนเมษายนจะจุดไฟเผาเศษหญ้า เศษไม้ในไร่ที่เรียกว่า “เฮาะไฮ่” เวลา ฝนตกลงมาประมาณเดือนแปดเหนือ (พฤษภาคม) จึงเริ่มลงมือปลูกข้าว วิธีการปลูกข้าวชาวบ้านก็จะเอาไม้แหลมๆแทงลงดินเป็นหลุมเล็กๆเป็นแถว คนที่ตามมาข้างหลังก็จะหยอดเมล็ดข้าว

ลงไปในหลุมตามแนว การดูแลรักษาก็เพียงคอยถอนวัชพืช ประมาณเดือนยี่เหนือ (พฤศจิกายน) ก็จะลงมือเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยใช้มือรวบรวงข้าวใส่ “แปม” (ตะกร้า) ที่ผูกติด สะเอวไว้ เมื่อเต็มแล้วก็เทใส่กระสอบ ที่ต้องเก็บเกี่ยวแบบนี้เพราะเป็นเชิงเขาที่ค่อนข้างชัน การปลูกข้าวไร่ นั้นต้องอาศัยแรงงานของสมาชิกทุกคนในครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นเด็กเล็กก็ต้อง ไปช่วยพ่อแม่ทำงานหมดเนื่องจากไร่ข้าวจะอยู่ห่างไกลออกไปจากหมู่บ้าน เนื่องจากบริเวณ ป่าในหมู่บ้านเองก็เป็นสวนเมืองหมด “...ต้องไปช่วยกันหมดทั้งครอบครัว เพราะไร่มันอยู่ไกล บ้าน...” ต่อมาเมื่อมีการประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวน ในปีพ.ศ. 2504 ชาวบ้านจึงไม่สามารถ บุกรุกป่าได้อีก จึงต้องเลิกการปลูกข้าวไร่

นอกจากอาชีพหลักคือการทำเหมือง การปลูกข้าวไร่ แล้ว ยามว่างชาวบ้านก็จะ ปลูก ผัก เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู เลี้ยงวัว(แบบปล่อย) และยังมีการจักสานเครื่องใช้ที่ต้องนำมาประกอบ การทำเหมืองและใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น สานหมวก กล่องใส่ข้าว กระจาด ตะกร้า ฯลฯ สิ่ง เหล่านี้เป็นวิชาชีพที่ถ่ายทอดกันมาเพื่อการดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในการประกอบอาชีพให้คงอยู่อย่างต่อเนื่องนั้น ผ่าน กระบวนการถ่ายทอดของครอบครัว ได้แก่ พ่อแม่ ที่ปลูกฝังให้แก่ บุตรหลาน สิ่งที่คนรุ่นใหม่ได้ รับการถ่ายทอดจึงมีใช่ความรู้อย่างเดียวแต่หมายรวมถึงวัฒนธรรม หรือ “ฮึดฮอย” ที่ถือปฏิบัติ กันมาได้แก่ ความไว้วางใจ (trust) ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา (reciprocity) การรักษา ทรัพยากรธรรมชาติที่คงสภาพความอุดมสมบูรณ์ ที่สืบทอดต่อมา กระบวนการสะสมทุนชุมชน ของหมู่บ้านเมือง จึงเป็น “ต้นทุน” สำคัญที่นำมาสู่อาชีพใหม่โดยมี ทุนธรรมชาติ และทุน ความรู้เดิมในการทำเหมืองเป็นตัวขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงภายใต้ยุคของความทันสมัย (civilization) ที่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชน ความเข้มแข็งของทุนชุมชนที่สะสมมา จึงเป็น ฐานสำคัญที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบใหม่ ของชุมชนบ้านเมือง

บทที่ 3

การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ ไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เริ่มตั้งแต่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผน 1 ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 – 2509 โดยเน้น การสร้างบริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจต่างๆ เช่น การคมนาคมขนส่ง การชลประทาน และการพลังงาน แต่สำหรับหมู่บ้านเมือง ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็กที่อยู่ห่างไกล และระบบการผลิตของชุมชนไม่ได้ผลิตสินค้าที่เป็นความต้องการของตลาดส่วนใหญ่ ดังเช่น ชุมชนอื่นๆ ดังนั้น กว่าชุมชนแห่งนี้จะมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก ก็อยู่ในช่วงสุดท้ายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผน 3 ตั้งแต่ พ.ศ. 2515 – 2519 ซึ่งก่อนหน้านั้น ชาวบ้านต้องอาศัยการเดินทางด้วยเท้า ในการติดต่อกับชุมชนนอกหมู่บ้าน “...เมื่อก่อน ก็ เดินเอา ขึ้นสันดอย ลัดป่าไป ...มามีถนนก็ตอน พ.ศ. 2519 สมัยคึกฤทธิ์ เป็นนายก...” แต่ยังเป็นถนนที่เดินทางได้สะดวกในช่วงฤดูแล้งเพราะมีลักษณะเป็นถนนลูกรัง ต่อมาในช่วงปีพ.ศ. 2526 หมู่บ้านนี้จึงเริ่มมีไฟฟ้าใช้เป็นครั้งแรก เป็นไฟฟ้าพลังน้ำ โดยความร่วมมือระหว่าง ชุมชนและภาครัฐ โดยวัตถุประสงค์เครื่องจักร รัฐเป็นผู้สนับสนุน ชาวบ้านรับผิดชอบเกี่ยวกับวัสดุในท้องถิ่นและแรงงาน “...ไฟฟ้าเริ่มสร้างเมื่อปี 2525ได้ใช้งานก็ปี 2526 ผมได้ปรึกษากับ โครงการหลวง ช่วยประสานงานกับ กรมพลังงาน เขาให้งบมาสร้างไฟฟ้าพลังน้ำ เขาให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม ทางหลวงจะเป็นเครื่องจักรกล สายไฟและช่าง ส่วนเราก็สมทบ หิน ดิน ทราย แรงงานและแม่แบบ...” ดังนั้นหากจะนับการปรับเปลี่ยนของชุมชนบ้านเมืองจึงมีการปรับตัวเข้าสู่ยุคของความทันสมัยอย่างแท้จริง จึงเริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ.2526 เป็นต้นมา

ลัทธิบริโภคนิยม กับ วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของชุมชนบ้านเมือง

การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านชุมชนบ้านเมือง ซึ่งเป็นผลจากกระแสการพัฒนาที่เน้นความสะดวกสบาย ความรวดเร็ว กระทั่งต่อความเป็นอยู่ ของชาวบ้านอย่างมหาศาล ชาวบ้านส่วนใหญ่เปิดใจรับระบบคุณค่าแบบวัตถุนิยมตามกระแสหลักที่ครอบงำอยู่ ความต้องการให้ได้มาซึ่งเงินและทรัพย์สินมีเพิ่มมากขึ้นและมีแนวโน้มที่จะใช้จ่ายมากกว่ารายได้ที่ตนมีอยู่ สิ่งอุปโภคบริโภคที่มี “นายหน้า” มาหยิบยื่นอำนวยความสะดวกสบายให้ถึงหมู่บ้านนั้นหมายถึง ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้น สินค้าฟุ่มเฟือย อาทิ ตู้เย็น โทรทัศน์ เตาแก๊ส เครื่องซักผ้า ฯลฯ เป็นสิ่งที่ร้านค้าในอำเภอเสนอรายการให้ชาวบ้านสามารถผ่อนได้ ผลที่ตามมาคือปัญหานี้สิน ที่เกิดจากสินค้าเงินผ่อน “...พอรู้ข่าวว่ามีไฟฟ้าถึงหมู่บ้านพวกร้านขายเงินผ่อนก็

เข้ามาเลย ได้เงินจาก ชาวบ้านเป็นแสน อย่างดูเ็นไม่จำเป็นเลย ถ้าไม่ใช้ร้านค้า อยากกินน้ำเย็น ความจริงน้ำเปล่า เราก็เ็นอยู่แล้วนะ แต่ก็เหอไปกับเขา ไม่มีก็เอนเอา....” รายจ่ายที่เพิ่มขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องปรับวิธีการผลิตใหม่ให้ สมดุลกับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้น จากเดิมที่เงินทำหน้าที่รับใช้และเป็นเครื่องอำนวยความสะดวก ในการแลกเปลี่ยนเพียงปัจจัยสี่ให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ได้กลับกลายมาเป็นเครื่องมือของลัทธิบริโภคนิยม โดยกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความอยากได้ในสิ่งที่ไม่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตเท่าไรนักผ่านระบบการโฆษณาชวนเชื่อ ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นเครื่องมือในการผลิตของชุมชนและใช้เป็สิ่งแลกเปลี่ยนผลผลิตกับชุมชนภายนอกในเรื่องการผลิตเมียงอย่างเดียว จึงไม่พอเพียงต่อการแสวงหาเงินตรามาใช้จ่ายเพื่อแลกกับสิ่งของที่ต้องการบริโภค ชาวบ้านต้องชวนหาหากิจกรรมทางเศรษฐกิจ นอกเหนือจากการปลูกเมียงเพิ่มขึ้น โดยมีเงื่อนไขว่า ต้องใช้ต้นทุนเดิมที่มีอยู่ จึงมีการริเริ่มที่จะแปรรูปเมียงและปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างอื่นมาเพิ่มพูนรายได้ของชุมชน เทคนิคการผลิตและพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ที่เข้ามา ได้มาพร้อมกับความรู้ชุดใหม่ที่ได้รับจาก “นักวิชาการ”

การประสานกันระหว่างความรู้ชุดใหม่ กับ ความรู้ชุดเดิม

แม้การทำเมียงปัจจุบัน ยังมีตลาดรองรับอยู่ แต่เนื่องจากความนิยมในการบริโภคเมียงลดลงมากในยุคปัจจุบัน คนที่ยังรับประทานเมียงส่วนใหญ่คือกลุ่มที่มีอายุ 40 ปีขึ้นไป และกระบวนการทำเมียงก็เป็นเรื่องที่ยุ่งยาก ทำให้การถ่ายทอดกระบวนการทำเมียงสู่เด็กรุ่นหลังๆจะหมดไปคนที่ทำเมียงในปัจจุบันจะเป็นคนในรุ่นอายุ 30 กว่าปี ขึ้นไป เพราะคนรุ่นใหม่จะไม่ชินต่อความยากลำบากในการปีนเขาเพื่อเก็บใบเมียง “...ลูกหลานสมัยนี้เริ่มหาอาชีพที่ทำในร่ม ซึ่งเราก็บังคับเขาไม่ได้ เขาบอกว่าข้างล่างสบายกว่า ตอนนี้ก็เหลือรุ่นผมนี้แหละประมาณ 30กว่าขึ้นไป...”

และสิ่งที่ตามมากับความเจริญที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน ได้แก่ การคมนาคมสะดวกขึ้นการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ต่ออาชีพการทำเมียง คือการขาดแรงงาน เพราะกระบวนการผลิตต้องการแรงงานจำนวนมากในการเก็บใบเมียงให้ทันในระยะของการผลิใบอ่อน แรงงานที่เคยรับจ้างเก็บใบเมียงในชุมชน มีช่องทางที่จะไปรับจ้างนอกหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น เพราะรายได้ดีกว่า และมีความเหนื่อยยากน้อยกว่าการเก็บใบเมียง หากจะพึ่งแรงงานในครอบครัว ได้แก่ เด็กๆที่เป็นคนรุ่นใหม่ แรงงานกลุ่มนี้ก็เข้าสู่ระบบโรงเรียนมากขึ้น ไม่สามารถมาช่วยพ่อแม่ได้ สิ่งพ่อแม่หวังคืออยากเห็นอนาคตของลูกจะได้ทำงานที่ไม่ต้องใช้แรงงานมากเหมือนตนเอง เพราะฉะนั้น วิถีทางเดียวที่จะเลื่อนชั้นทางสังคม (social mobility) ให้บุตรหลานของตนเองได้ คือการศึกษา ดังนั้น เด็กยุคใหม่จึงไม่สามารถเป็นแรงงานช่วยเก็บใบเมียงได้อีก “...ทำไ้ได้เด็กๆก็ต้องเรียนหนังสือ วันเสาร์อาทิตย์ ก็มีกิจกรรมของเขา พ่อแม่ก็ไม่อยากให้ลูกลำบาก เพราะการทำงานบนดอย อาชีพเก็บเมียง มันทุกข์ยากลำบาก หน้าฝน ก็มีทั้ง ยุง แมลง ตัว

தாகக் “*ไม่อยากให้ลูกลำบากเหมือนเรา...*” การปรับตัวของชุมชน ในอาชีพสวนเมืองคือเมื่อไม่สามารถเก็บเมืองได้ทันตามกำหนด ใบเมืองส่วนหนึ่งก็ต้องแปรรูปจากการทำเมืองเป็นการขายใบเมืองเพื่อใช้ “*ทำใบชา*”แทน เนื่องจากสภาพภูมิอากาศของหมู่บ้านเมืองไม่เหมาะที่จะทำชา ชาวบ้านจึงเก็บใบเมืองขายให้แก่โรงงาน “*...อย่างชาแก่นี่ ส่งโรงงานไม่พอนะ...ทำที่บ้านเรา มันยังไฉ่ละ มันไม่ร้อน อากาศมันเย็นเลยแห้งช้า ต้องเอาไปตากข้างล่าง เอาใบดิบบรรจุทุกลงไป ตากแห้งแล้วเอาส่งโรงงาน...*” สำหรับการแปรรูปใบเมืองให้เป็น ชา นั้น สำหรับหมู่บ้านเมือง มีผู้นำความรู้นี้มาถ่ายทอดให้แก่กลุ่มแม่บ้านซึ่งมีการรวมกลุ่มกันแต่ยังอยู่ในระยะทดลอง

ถาม :รุ่นหลังนี้ไม่ค่อยมีคนทำเมี่ยงแล้ว มาทำชากัน

ตอบ:ใช่..แต่ต้องมาศึกษาขั้นตอนการทำให้ละเอียดว่า ขั้นตอนการคั่ว การเก็บใบอ่อน จะ ทำอย่างไร เก็บยอดอ่อน หลังจากแตกได้สามใบถึงจะเก็บได้ชาอ่อนอะไรทำนองนี้

ถาม : ก็ต้องไปอบรม

ตอบ:ใช่ ก็ต้องศึกษาขั้นตอนของมัน จะมีคนสอน การคิดการทำงานจะมีขั้นตอนของมัน จะ แค่นั้นสูงหรือคั้วหอมๆ บ้านเรายังไม่เก่งเพราะไม่เคยทำ ไม่มีความชำนาญ จะมีการรวมกลุ่มกันเพราะเราไม่มีประสบการณ์ มีกลุ่มชา แม่ไว เป็นหัวหน้ากลุ่ม

ความพยายามของรัฐกับการสร้างอาชีพใหม่ในชุมชน

ด้วยความพยายามระหว่างภาครัฐและผู้นำชุมชน ที่จะหาอาชีพใหม่ให้กับชาวบ้าน
ทดแทนการปลูกเมี่ยง เพราะถึงแม้เมี่ยงจะเป็นพืชเศรษฐกิจ แต่กระบวนการและขั้นตอนการ
ทำเมี่ยงค่อนข้างยุ่งยาก ดังนั้นอาศัยทุนเดิม ได้แก่การมีสวนเมี่ยงอยู่แล้ว จึงเกิดอาชีพใหม่ขึ้น
ใน ชุมชนได้แก่การปลูกกาแฟ ซึ่งกาแฟนี้สามารถปลูกแทรกในสวนเมี่ยงได้เลย

กาแฟ พิษเศรษฐกิจที่มีบทบาททดแทนเมือง

การทำอาชีพใหม่ต้องอาศัยความรู้จากผู้เชี่ยวชาญนอกหมู่บ้าน การรวมกลุ่มเพื่อการประกอบอาชีพใหม่เพิ่งเริ่มต้น เมื่อปี 2543 แต่การปลูกกาแฟมีการส่งเสริมให้ปลูกตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2531 โดยโครงการหลวงศูนย์ดินตก มาสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูก ผ่านผู้ใหญ่บ้านคนก่อน กาแฟที่สนับสนุนให้ปลูกเป็น พันธุ์ อะราบีกา โดยส่งชาวบ้านเข้ารับการอบรม ณ โครงการหลวงขุนช่างเคี่ยน อำเภอเมืองเชียงใหม่ ในขณะนั้นมีผู้ได้รับการคัดเลือกเข้ารับการอบรมเป็นแกนนำ จำนวน 7 คน โดยมีเงื่อนไขว่า เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่และเคยปลูกกาแฟมาก่อน และมีความสนใจในการปลูกกาแฟ และสามารถถ่ายทอดให้บุคคลอื่นในหมู่บ้านได้ ในช่วงปี พ.ศ. 2531 – 2532 ราคากาแฟยังอยู่ในระดับต่ำ ชาวบ้านปลูกแล้วนำมาขายให้แก่โครงการศูนย์ดินตก ราคา กิโลกรัมละ 2 บาท ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่นิยมปลูก อีกประการหนึ่งคือ

การส่งเสริมอย่างต่อเนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ กลับมาฟื้นฟูอีกครั้งในราวๆ พ.ศ. 2538 – 2539 และราคากาแฟดิบก็สูงขึ้นถึงกิโลละ 11 บาท จึงทำให้มีคนสนใจปลูกมากขึ้น “...กาแฟนี่ปลูกมาหลายปีแล้ว แต่ไม่ค่อยสนใจกัน ช่วงก่อนมีคนปลูกไม่มาก หากว่ามี 20 คน จะมีคนปลูกประมาณ 5 คน แต่เดี๋ยวนี้ปลูกกันทั่วไปหมด...”

พื้นที่ในการปลูกกาแฟจะอาศัยพื้นที่ในสวนเมี่ยงนั่นเอง และจากประสบการณ์เดิมของการปลูกเมี่ยงมาก่อน จึงเป็นพื้นฐานให้ชาวบ้านส่วนใหญ่หันมาปลูกกาแฟเพิ่มเติมจากการปลูกเมี่ยง “...ทุกคนส่วนใหญ่จะปลูกกาแฟตามช่องว่างของต้นเมี่ยง เพราะกาแฟมันชอบที่เย็นและมีด ชอบน้ำพอสมควร จึงขึ้นได้ดีตามสวนเมี่ยง ก็นับว่าเป็นโชคของเรา หลายๆ ครอบครัวก็มีรายได้เพิ่มจากการทำสวนกาแฟ...”

การปลูกกาแฟค่อนข้างจะยุ่งยากในขั้นตอนการปลูกเพราะต้องอาศัยการดูแลมากกว่าการปลูกเมี่ยง แต่ชาวบ้านเห็นว่าขั้นตอนการผลิตหรือเก็บเกี่ยวจะสบายกว่าการทำเมี่ยง การปลูกกาแฟต้องมีการใส่ปุ๋ย รดน้ำ บำรุงดินสม่ำเสมอ ยาฆ่าแมลง

ถาม: ปลูกกาแฟกับปลูกเมี่ยงอย่างไหนลำบากกว่ากัน

ตอบ: เมี่ยงลำบากกว่าเพราะเมี่ยงต้องไปเอาไม้ตอก ไม้พินเอามาเก็บเอามารัด แต่กาแฟ จะลำบากตอนการเอาใจใส่ดูแลตั้งแต่การปลูกแล้ว เพราะต้องใส่ปุ๋ย รดน้ำ ต้องหมั่น

พรวนดิน ถางหญ้า ให้อากาศถ่ายเทสะดวก จึงจะโตงอกงามดี จะปล่อยทิ้งไว้อย่าง เมี่ยงไม่ได้ อีกอย่างเมี่ยงไม่ต้องปลูกเองเพราะเขาปลูกให้แล้ว

การทำกาแฟนั้นต้องอาศัยความรู้ใหม่ และชาวบ้านมีความเห็นว่า หากแปรรูปกาแฟให้พร้อมบริโภคจะทำให้ได้ราคาที่สูงขึ้น จึงมีการรวมกลุ่มผู้ปลูกกาแฟขึ้นเพื่อการสนับสนุนงบประมาณจากแหล่งเงินทุนต่าง ๆ ในการจัดหาอุปกรณ์ในการแปรรูปกาแฟ ซึ่งกระบวนการแปรรูปก็เป็นขั้นตอนที่ชาวบ้านเรียนรู้จากโครงการหลวงศูนย์ดินตก

ถาม: เมื่อรวมกลุ่มแล้วมีผลดีอย่างไรคะ

ตอบ: ผลดีก็คือว่าเมื่อรวมกลุ่มกันแล้วเราสามารถดึงงบประมาณจากที่อื่นมาได้ครับ นอกจากนี้แล้วเวลาทำอะไรมันก็เป็นกลุ่มเป็นก้อน เวลาขายก็เข้ากลุ่มสหกรณ์ของเรา งบประมาณที่จะมาแปรรูปกาแฟ หรือเครื่องที่จะมาไม่เราทำเองไม่ได้

แต่กระบวนการเหล่านี้ยังอยู่ในระดับที่กำลังพัฒนาแนวทางการดำเนินงานอยู่ นอกเหนือจากกระบวนการผลิตในเชิงเกษตรกรรมแล้ว

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วิถีใหม่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจอีกกิจกรรมหนึ่งซึ่งเป็นแหล่งรายได้ใหม่ของชุมชนบ้านเมี่ยง ซึ่งชุมชนไม่มีประสบการณ์มาก่อน เป็นการนำเข้าสู่จากชุมชนภายนอกผ่านการร่วมมือของผู้นำ ชุมชนคือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะ Home Stay กิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้เข้ามา

ซึ่งกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจในลักษณะการบริการอีกหลากหลายกิจกรรม ล้วนเป็นกิจกรรมใหม่ที่ชุมชนต้องพึ่งพิงพึ่งพิงความรู้จากสังคมภายนอกแทบทั้งสิ้น

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เป็นนโยบายหนึ่งของรัฐที่เร่งผลักดันให้ขยายการดำเนินงานและถือว่าอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญส่วนหนึ่งของประเทศ ข้อมูลจากกองสถิติและวิจัยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้สรุปว่า ในปี 2541 ประเทศไทยมีรายได้จากการท่องเที่ยวถึง 242,177 ล้านบาท และมีจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวเป็นจำนวน 7,864,930 คน แนวโน้มดังกล่าวทำให้ประเทศไทยได้ให้ความสนใจที่จะสนับสนุนให้เกิดการท่องเที่ยวที่จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ชนบทธรรมเนียมประเพณีของชุมชนให้น้อยที่สุด จึงเกิดโครงการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ(Ecotourism)ขึ้น สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ได้ให้ความหมายของ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ไว้ว่า “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบต่อแหล่งธรรมชาติ มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เพื่อมุ่งให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน” และในปี พ.ศ.2545 องค์การสหประชาชาติได้ประกาศให้เป็นปีสากลแห่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้กำหนดนโยบายและแผนยุทธศาสตร์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนี้ โดยเน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในชุมชนเพื่อนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณี และวิถีการดำเนินชีวิตในชุมชนอย่างสมดุล โดยเน้นการให้ความรู้ในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ในแง่ของการกระจายรายได้สู่สมาชิกทุกคนในชุมชนอย่างเป็นธรรม

องค์ประกอบและลักษณะพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism)หรือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์(Conservation Tourism) ตามคำจำกัดความของ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย มีดังนี้

อะไร(What)

การท่องเที่ยว กระบวนการท่องเที่ยวที่มีองค์ประกอบ 3 ด้าน คือ ทรัพยากรการท่องเที่ยว ตลาดการท่องเที่ยวและการบริการ การท่องเที่ยวมีการเดินทางเข้ามาเกี่ยวข้อง การท่องเที่ยวจึงเป็นกระบวนการที่ตอบสนองความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว โดยมีเป้าหมายทางสังคมและเศรษฐกิจ

มีความรับผิดชอบต่อ เป็นการขยายกระบวนการท่องเที่ยวที่ครอบคลุมถึงรูปแบบการท่องเที่ยวและพฤติกรรมที่มีความรับผิดชอบต่อการท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและ

สังคม ทั้งที่เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว การบริการท่องเที่ยว การตลาด นักท่องเที่ยว รวมทั้ง ผู้เกี่ยวข้อง

ที่ไหน(Where)

แหล่งธรรมชาติ หมายถึง แหล่งดึงดูดทางธรรมชาติซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของการท่องเที่ยว แหล่งธรรมชาตินี้อาจมีองค์ประกอบเฉพาะที่เป็นธรรมชาติหรือองค์ประกอบอื่นๆ จุดเน้นของการท่องเที่ยวคือ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในแหล่งธรรมชาติ ที่สำคัญคือความหลากหลายทางชีวภาพ แหล่งธรรมชาตินี้อาจไม่จำกัด หรือจำเป็นต้องเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามที่กำหนดไว้ก็ได้ หากมีการท่องเที่ยวขึ้นในพื้นที่ใดก็สามารถทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้

มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น เอกลักษณ์ คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของแหล่งจุดหมายการท่องเที่ยว เป็นอัตลักษณ์หรือเป็นลักษณะจริงแท้ของสถานที่นั้น หรือเกิดขึ้นเฉพาะถิ่นไม่เหมือนใคร ทั้งนี้มุ่งเน้นที่ระบบนิเวศของพื้นที่เป็นสำคัญ เอกลักษณ์เฉพาะถิ่นนอกจากจะเป็นสิ่งดึงดูดความสนใจนักท่องเที่ยวแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ต้องรักษาไว้ไม่ให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากการท่องเที่ยว หากมีการเปลี่ยนแปลงต้องเป็นไปตามธรรมชาติ

แหล่งวัฒนธรรม เป็นสถานที่จุดหมายของการท่องเที่ยวที่เป็นแหล่งวัฒนธรรม หรือเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน วัฒนธรรมในที่นี้หมายรวมถึงประติสักรกรรมของมนุษย์อื่น ๆ เช่นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และแหล่งโบราณคดี แหล่งวัฒนธรรมโดยทั่วไป เป็นผลิตผลของความเจริญของมนุษย์ เป็นวิถีชีวิตที่พัฒนาจากลักษณะส่วนบุคคลจนเป็นสังคมดัดแปลง เปลี่ยนแปลงธรรมชาติ เป็นกระบวนการพัฒนาของมนุษย์ที่ยากจะหยุดยั้ง ความแตกต่างของแต่ละวัฒนธรรมเป็นสิ่ง ดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว

เกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้จำกัดแหล่งท่องเที่ยวเฉพาะที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องหรือมีวิถีตามธรรมชาติ และเป็นวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ภายใต้หรือเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่ยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น อาจกล่าวได้ว่าแหล่งธรรมชาติที่มี เอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นและแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีรากฐานอยู่กับธรรมชาติ

มีวิธีการอย่างไร (How)

มีกระบวนการเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่ขาดไม่ได้ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นทุกขณะทุก ขั้นตอนของการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งจะทำให้เกิดการส่งเสริมประสบการณ์ที่ดีและมากขึ้นตามลำดับ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

การเรียนรู้ร่วมกันในหมู่ผู้เกี่ยวข้อง การเรียนรู้ได้มุ่งเน้นเฉพาะนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่รวมถึงผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ นักท่องเที่ยว และประชาชนในท้องถิ่น

อยู่ภายใต้การจัดการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะต้องมีการจัดการที่ดี ถูกต้องตามหลักวิชาการ ต้องมีการเตรียมการวางแผนพัฒนาและปฏิบัติอย่างถูกต้อง

สิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวต้องได้รับการจัดการ เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบทั้งต่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่และสิ่งแวดล้อมโดยรวม สิ่งแวดล้อมในที่นี้หมายถึงสิ่งแวดล้อมที่เป็นทรัพยากรของแหล่งธรรมชาติ และ/หรือวัฒนธรรมที่มีอยู่

การท่องเที่ยว หมายถึงการจัดการท่องเที่ยวที่ครอบคลุมทั้งด้านการจัดการทรัพยากร แหล่งท่องเที่ยว การบริการ และการตลาดที่ถูกต้องเหมาะสม

การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมหมายถึงการมีสิทธิในการควบคุม ดูแลกระบวนการท่องเที่ยว โดยมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นการสำรวจ วางแผน จัดการ ดำเนินการ ซึ่งนอกจากจะก่อให้เกิดรายได้หรือผลประโยชน์ต่อท้องถิ่นแล้ว ยังชี้ถึงความสำคัญของท้องถิ่น และเป็นกระบวนการเรียนรู้สู่การพัฒนาความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนด้วย

การจัดการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วม ท้องถิ่นในที่นี้อาจหมายถึง ชุมชน หรือประชาชน หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ได้ ทั้งนี้ควรเป็นองค์กรท้องถิ่นที่เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้กำกับองค์กรอย่างเป็นประชาธิปไตย ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ให้ความสำคัญและเน้นประชาชนในพื้นที่เป็นหลัก ส่วนประชาชนในชีวมนทลก็มีความสำคัญควรมีส่วนร่วมด้วยเช่นกัน

มีจุดประสงค์ใด (For What)

มุ่งให้เกิดจิตสำนึก วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือกระบวนการเรียนรู้การจัดการที่ถูกต้อง มุ่งให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดจิตสำนึก มีภาวะจิตที่ตื่นและรู้ตัว สามารถตอบสนองต่อ สิ่งเร้าประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และ สัมผัสด้วยกายอย่างแท้จริง ไม่เพียงแต่มีความเข้าใจเท่านั้น หากแต่สามารถปฏิบัติได้อย่างเป็นธรรมชาติโดยอัตโนมัติ

การรักษาระบบนิเวศ มุ่งให้เกิดการรักษาระบบนิเวศ ไม่ให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไป คงสภาพการ มีปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างมีสมดุลให้นานที่สุด

มีความยั่งยืน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะส่งผลต่อเนื่องถึงการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ซึ่งจะเกิดขึ้นในความยั่งยืนของทุกองค์ประกอบ อยู่ในกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแผนปฏิบัติการที่ 21 ซึ่งเป็นผลมาจากการประชุมสุดยอดสิ่งแวดล้อมโลกที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2535

จากแนวคิดดังกล่าวชุมชนบ้านเมียงจึงเป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับการคัดเลือกจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสนับสนุนให้จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ Home Stay ขึ้น ดังได้กล่าวมาตั้งแต่ตอนต้นแล้วว่าจุดเด่นของชุมชนบ้านเมียงคือการมีทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงาม ประกอบกับภูมิอากาศหนาวเย็นตลอดปี ปัจจัยเบื้องต้นที่เอื้อต่อการเป็นแหล่งท่องเที่ยวของคนในชุมชนเมือง อันหนึ่งระยะทางจากตัวเมืองมาถึงชุมชนแห่งนี้ก็ไม่ไกลมากนัก ธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY จึงเป็น “จุดขาย” ของหมู่บ้านนี้เริ่มดำเนินการครั้งแรกในวันที่ 10 ธันวาคม 2543 โดยผู้ใหญ่บ้านได้รับการเสนอแนะครั้งแรกจากบริษัทท่องเที่ยวของเอกชนและได้รับการสนับสนุนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ให้เข้ารับการอบรมในกรุงเทพมหานคร เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบและแนวทางการดำเนินงานในแง่ของหลักการและเงื่อนไขความพร้อมของชาวบ้านที่จะดำเนินกิจกรรมในลักษณะของการให้บริการ เมื่อเปิดกิจการครั้งแรกได้รับความร่วมมือจากองค์กรเอกชนนำนักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่นเป็นคณะแรกเข้าพักที่บ้านของผู้ใหญ่บ้านเอง และมีการสรุปผลร่วมกับคณะชาวบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

“... ผมได้คุยกับคุณสมศักดิ์ ซึ่งเขามีทัวร์เขาก็อธิบายให้ฟังว่า คือลักษณะที่เอาแขกหรือคนต่างเมืองมาพัก มากิน มาใช้ชีวิตร่วมกับเจ้าของบ้าน นั่นแหละคือ HOME STAY โดยที่เราไม่ต้องปรับอะไร เขานั้นแหละจะต้องปรับตัวเข้ากับเราไม่จำเป็นว่าห้องอาบน้ำจะต้องเอาฝักบัวมาใช้ ไม่ใช่แบบนั้นมันผิดทาง จากนั้นผมก็เข้าไปรับการอบรมที่ โรงแรม S.P.ปาร์ค ที่กรุงเทพ แล้วเริ่มเปิดตัวเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว ต่อมามูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคมก็ทดลองเอาญี่ปุ่นมาทดลองอยู่ที่บ้านผมก่อน ผมก็กระจายให้พัก แยกชุดนี้พักได้ 4 วันก็กลับ เราก็มานั่งประชุมกับผู้รับแขกทั้งหลาย...ต่อมาก็เปิดตัวอย่างเป็นทางการในวันที่ 10 ธันวาคม 2543...”

การคัดเลือกว่าบ้านของใครเหมาะจะเข้าร่วมโครงการนั้นพิจารณาจากความพร้อมของ เจ้าของบ้านในด้าน สถานที่ อุปกรณ์ในการรับแขก เช่น เครื่องนอน ภาชนะที่ใช้ในการรับแขก ห้องน้ำ ห้องส้วม “...บ้านหลังใดจะรับต้องลงทุน ซื่อที่นอน หมอนมุ้ง ถ้วยไห ตะไลปัก (ถ้วยโก โอซาม) ห้องน้ำห้องท่าต้องให้พร้อม สะอาดสะอาด...” ซึ่งจะมีคณะกรรมการตรวจสอบความพร้อมของบ้านที่จะเข้าร่วมโครงการ ตามคำแนะนำของบริษัททัวร์และเจ้าหน้าที่ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย รวมถึงจากความรู้ที่ผู้นำได้รับการอบรมมา แต่มีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ไม่เข้าร่วมโครงการนี้เพราะเห็นว่าสภาพบ้านของตนเองยังไม่พร้อมที่จะรองรับนักท่องเที่ยว อีกประการหนึ่งยังไม่คุ้นเคยที่จะให้คนแปลกหน้ามาร่วมกินอยู่หลับนอนที่บ้าน

การเปิดหมู่บ้านโดยเน้นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นั้นผลดีที่ได้ตามมาคือ ชาวบ้านช่วยกันรักษาความสะอาดของหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้นนอกจากนี้ยังเกิดการอนุรักษ์พันธุ์ธรรมชาติและสนับสนุนให้เกิดอาชีพใหม่ๆในชุมชนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว แต่มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่

ไม่เข้าใจ การพากับชาวบ้านโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวที่เป็นคนไทย จะมองว่าขาดสิ่งอำนวยความสะดวก "...มีนักท่องเที่ยวคนไทยบางกลุ่มมาเห็นแล้ว บอกว่าพักไม่ได้คิดว่าจะมีห้องน้ำส่วนตัว มีเตียงสปริงให้นอน มีกอล์ฟให้ตีเล่น แบบนี้เขาไม่เข้าใจ ไปยึดสิ่งปรุงแต่งหลอก..."

ปัจจุบันมีบ้านที่เปิดเป็น HOME STAY จำนวน 13 ครอบครัวการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY นี้จัดทำในรูปสหกรณ์ และได้รับการคัดเลือกให้เป็นสินค้าในลักษณะหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ทั้งนี้ การจะให้กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะ HOME STAY ดำเนินกิจกรรมได้อย่างเรียบร้อย ชุมชนบ้านเมี่ยงได้กำหนดเป็นกฎระเบียบไว้ว่า

วิธีการจัดนำเที่ยวเชิงอนุรักษ์ แบบ HOME STAY นักท่องเที่ยวจะต้องแจ้งล่วงหน้าให้คณะกรรมการสหกรณ์ฯ รับทราบก่อน จนกว่าจะได้รับการแจ้งตอบรับ การเดินทางเข้ามาในหมู่บ้านจะต้องปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ ดังนี้

- 1.กรอกใบสมัคร ตามแบบที่คณะกรรมการกำหนดและต้องชำระเงินค่าใช้จ่าย ก่อนเข้าพัก
- 2.ในการเดินทางท่องเที่ยว ในพื้นที่ป่าต้องใช้ผู้นำเที่ยวของหมู่บ้านเป็นมัคคุเทศก์ เพื่อเดินทางตามเส้นทางที่กำหนด เพื่อป้องกันผลกระทบที่อาจเกิด เช่น การพลัดหลง
- 3.ตลอดเส้นทางท่องเที่ยวจะต้องไม่ทิ้งขยะโดยเด็ดขาด ให้นำไปทิ้งตามจุดที่กำหนด
- 4.ไม่ส่งเสียงดัง ยิงปืน หรือล่าสัตว์ ซึ่งเป็นการรบกวนสัตว์ป่าและนักท่องเที่ยวอื่น
- 5.ไม่ก่อไฟก่อนได้รับอนุญาต และต้องดับสนิทเมื่อเสร็จภารกิจแล้ว
- 6.ต้องดับบุหรี่ให้สนิทก่อนทิ้ง และทิ้งตามจุดที่กำหนดไว้
- 7.ไม่อนุญาตให้ขีดเขียน ทำสัญลักษณ์อื่นใด ที่เป็นการทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อม
- 8.ไม่อนุญาตให้นำของป่าออกจากพื้นที่
- 9.พ่อค้า แม่ค้า ที่นำของมาจำหน่าย ต้องจ่ายค่าบำรุงสถานที่ วันละ 20 – 100 บาท และต้องจำหน่ายในพื้นที่ที่กำหนดให้ และต้องดูแลทำความสะอาดในพื้นที่ที่จำหน่ายให้สะอาดตลอดเวลา
- 10.ไม่กระทำการอันใดที่ผิดจารีตประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นไทย
- 11.เมื่อจะเดินทางกลับ ต้องแจ้งให้เจ้าของพื้นที่ทราบ พร้อมรับการตรวจสอบเพื่อมิ ให้นำทรัพยากรสิ่งอื่นใดออกจากพื้นที่ ก่อนได้รับอนุญาต

ค่าใช้จ่ายการท่องเที่ยว

1.ค่าที่พัก HOME STAY	คืนละ	100 บาทต่อคน
2.ค่าอาหาร	มื้อละ	50 บาทต่อคน
3.ค่าบริการเจ้าของบ้าน	วันละ	100 บาทต่อคน
4.ค่าบำรุงกิจกรรมในหมู่บ้านที่พาไปชม		100 บาทต่อคน (เก็บครั้งเดียว)
5.ค่าบำรุงสถานที่ท่องเที่ยวของหมู่บ้าน		100 บาทต่อคน (เก็บครั้งเดียว)
6.ค่าเช่าเต็นท์ของหมู่บ้าน	เล็ก 100 บาท ใหญ่	150บาทต่อวัน
7.ค่าบำรุงสถานที่กรณีนำเต็นท์มาเองหรือเช่า		50 บาทต่อวัน
8.ค่าชมการแสดงและร่วมพิธีบายศรีสู่ขวัญ ชุดละ		1,500 บาทต่อครั้ง
9.ค่าชมการแสดงดนตรีพื้นเมือง		1,000 บาทต่อครั้ง
10.ค่าชมการแสดงศิลปะพื้นบ้าน(ฟ้อนเล็บ,ฟ้อนเทียน)		1,000บาทต่อครั้ง
11.ค่าจ้างผู้นำเที่ยว(มัคคุเทศก์)		200บาทต่อวัน
(กรณีพักค้างคืนในป่าหรือพาเที่ยวกลางคืน)เพิ่มอีก		100บาทต่อครั้ง
12.ค่าเช่าพาหนะ(ตามประเภทที่นักท่องเที่ยวใช้บริการ)		100-1,000 บาทต่อครั้ง

หมายเหตุ ทุกอย่างชำระเงินตามที่ใช้บริการจริง เพราะกิจกรรมการท่องเที่ยวนี้เป็นของ ชุมชน ต้องการให้มีการกระจายรายได้ให้ชุมชนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมทุกฝ่าย

การดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวนี้นับว่าเป็นการกระจายรายได้ให้แก่ชาวบ้าน ที่แม้จะไม่ได้ร่วมเป็นเจ้าของบ้านที่ให้นักท่องเที่ยวพักแต่ก็สามารถมีรายได้จากการขายบริการให้นักท่องเที่ยว ในลักษณะของการจำลองการแสดง วัฒนธรรม ประเพณีของหมู่บ้านให้นักท่องเที่ยวได้บริโภค ชาวบ้านมีความเห็นว่าอาชีพใหม่ที่เกิดขึ้นมาเป็นการเพิ่มรายได้และยังได้แสดงออกในกิจกรรมที่ตนเองชอบและถนัด นอกจากนี้ยังเกิดอาชีพใหม่ได้แก่ มัคคุเทศก์ หมอนวดแผนไทย เพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยวอีกด้วย ซึ่งความรู้ในการประกอบกิจกรรมเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานในการจัดฝึกอบรมให้กลุ่มแม่บ้าน โดยได้รณรงค์ให้ใช้สมุนไพรในชุมชนมาประกอบการนวดเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดด้วย

ถาม : การมี HOME STAY นี้ทำให้ความเจ็บป่วยหายไปหรือเปล่าคะ

ตอบ : เปล่าครับ เพราะแขกที่มาเขาก็ไม่ได้ทำเสียงดังอะไรความเป็นอยู่เราก็เหมือนปกติ แถมยังมีรายได้อีก

ถาม : รายได้จากอะไรคะ

ตอบ : เจ้าของบ้านที่รับแขกเขาก็จะมีรายได้ ช่างฟ้อน(นางรำ)ก็จะมีรายได้ครั้งละพัน ถ้าช่างฟ้อนมี 9 คนก็หารกัน อย่างผมเล่นดนตรีพื้นเมืองก็จะได้เงินคนละหลายร้อย

ถาม :ไปหัดมาจากไหนคะ

ตอบ :เป็นมาตั้งแต่เด็กแล้วครับ อีกอย่างเราก็ชอบเล่น ปกติเล่นเพื่อคลายเครียด ซ้อมมือด้วย พอมีแขกมาได้เล่นแล้วยังได้เงินอีก ก็ดีครับ เป็นการส่งเสริมรายได้ให้ชาวบ้าน

ระบบการผลิตการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะของ Home Stay ของชุมชนบ้านเมียงค่อนข้างจะสอดคล้องกับแนวคิดของ Dr.Erik Holm Petersen ผู้เชี่ยวชาญพิเศษจากองค์การ ท่องเที่ยวโลก (โครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สำนักงานภาค),2545 :35-36)ซึ่งสรุปรูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนในภูมิภาคเอเชีย แปซิฟิก ว่าส่วนใหญ่จะมีลักษณะการดำเนินการกิจกรรมดังนี้

1.การจำหน่ายสินค้าที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน(Product Sales) เช่น สินค้าหัตถกรรม อาหารประจำท้องถิ่น รวมถึง ทรัพยากรการท่องเที่ยวอื่นๆของชุมชนนั้นด้วย

2.กิจกรรมการแสดงทางวัฒนธรรม(Cultural Shows Activities) เช่น การฟ้อนรำ การละเล่นพื้นบ้าน และการแสดงดนตรีเฉพาะชุมชน เป็นต้น

3.กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงหมู่บ้าน(Village-Based Activities) หมายถึง กิจกรรมการท่องเที่ยวซึ่งชุมชนโดยชาวบ้านในหมู่บ้านเป็นผู้ดำเนินการเพื่อเสนอแก่นักท่องเที่ยว เช่น การจัด กิจกรรมเดินป่าชมธรรมชาติในบริเวณหมู่บ้านหรือบริเวณใกล้เคียง พร้อมมัคคุเทศก์นำทางโดยคิดค่าใช้จ่ายจากนักท่องเที่ยว

4.กิจกรรมการพักค้างแรมในหมู่บ้าน สำหรับนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้าไปท่องเที่ยวในชุมชนแห่งนั้น ในหลายรูปแบบ ได้แก่

4.1. การจัดแคมป์ (Camping)

4.2.การจัดกิจกรรมที่พักแบบ Home Stay ซึ่งความหมายของคำว่า Home Stay ในภูมิภาคยุโรป หมายถึง การที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวในหมู่บ้านและพักค้างคืนร่วมกับเจ้าของบ้านโดยต้องจ่ายค่าที่พักและอาหารให้เจ้าของบ้าน ซึ่งความหมายนี้มีลักษณะเป็นที่พักประเภท B&B(Bed and Breakfast) และการพักกับครอบครัวของนักเรียนต่างชาติ(Family Stay)

4.3.การจัดสิ่งอำนวยความสะดวกและที่พักแรมในหมู่บ้าน(Village Accommodation Facilities) หมายถึงการที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวในหมู่บ้านและพักค้างคืนกับเจ้าของบ้านในชุมชนในระยะเวลาสั้นๆ ซึ่งอาจมีการศึกษาแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับเจ้าของบ้าน โดยนักท่องเที่ยวต้องจ่ายค่าที่พักและอาหารให้แก่เจ้าของบ้าน ความหมายนี้จึงค่อนข้างตรงกับคำว่า Home Stay ที่ใช้อยู่ในประเทศไทย ซึ่ง Dr.Erik Holm Petersenเสนอว่า ควรใช้คำว่า Village-Based Overnight Stays หรืออาจเรียกย่อๆว่า village Operation น่าจะตรงความหมายกว่าคำว่า Home Stay

นอกจากนี้ Dr.Erik Holm Petersen ยังได้เสนอให้ องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท) ได้สนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะการสร้างมาตรฐานของการจัดการท่องเที่ยวแบบ Home Stay มากขึ้น

การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงต้องอาศัยการปรับตัวของชาวบ้านในชุมชนบ้านเมียงค่อนข้างมาก และค่อนข้างจะแตกต่างจากชุมชนอื่นๆ ในลักษณะของ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่คุ้นเคยมาก่อน แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จะไม่เป็นผลสำเร็จเลย หากชุมชนขาดต้นทุนที่สะสมมาแต่ในอดีต ซึ่งจะเห็นว่าหากสภาพแวดล้อมซึ่งเป็นต้นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายลง เหมือนชุมชนอื่นๆ การจะคงสภาพของภูมิประเทศที่มีความสวยงาม จนสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวคงทำได้ยาก อีกประการหนึ่งที่ถือว่าการสะสมทุนของคนในชุมชนแห่งนี้โดยการสืบสานความรู้เดิมนับร้อยๆปีให้ยังคงความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ในวิถีการดำรงชีวิตซึ่งหาได้ยากในชุมชนอื่นๆ ดังเช่นอาชีพการทำเมียง เป็นต้น การเข้ามาของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นอกจากจะเป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของคนในชุมชนจากงานด้านเกษตรกรรม มาเป็นอาชีพการให้บริการในบางกิจกรรมนั้น แต่จุดขายที่ทำให้ชุมชนแห่งนี้ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวคือ กระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจที่เป็นวิถีการผลิตแบบเดิมนั้นจะยังคงเป็นอาชีพที่ต้องดำเนินต่อไปอีก ดังนั้นข้อดีของการเข้ามาของอาชีพใหม่คือการทำให้คนในยุคสมัยใหม่ต้องเรียนรู้กระบวนการผลิตแบบเดิมควบคู่ไปด้วย ดังนั้นการสะสมทุนชุมชนแห่งนี้จึงต้องดำเนินต่อไป แม้จะเปลี่ยนบทบาทความสำคัญ จากอาชีพหลักดั้งเดิม มาเป็นอาชีพที่ต้องอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็น “จุดขาย” ประกอบการท่องเที่ยวก็ตาม ชุมชนเมียงแห่งนี้จะยังคงถ่ายทอดกระบวนการผลิต “เมียง” ให้คนรุ่นหลังต่อเนื่องไปอีกตราบเท่าที่ยังมี “สวนเมียง” ของตนอยู่

การปรับวิถีการผลิตแบบใหม่ นอกจากจะเป็นการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดแล้ว ยังเป็นกลไกที่นำไปสู่ รูปแบบของการรวมกลุ่ม เพื่ออำนาจในการต่อรองเพื่อการพัฒนาให้เข้มแข็งของกลุ่มคนในชุมชน ผ่านทุนชุมชนอีกมิติหนึ่งซึ่งชุมชนบ้านเมียงได้สะสมกันมาช้านาน ได้แก่ “ทุนการเมือง” ซึ่งระบบความสัมพันธ์ของผู้นำในชุมชนบ้านเมียงคือการเป็น “ผู้เชื่อมการเปลี่ยนแปลง” (change agent) ที่สำคัญของชุมชนในยุคของ “ทุนเงินตรา” ที่เข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน

ชุมชนหมู่บ้านเมืองแห่งนี้ นอกจากจะมีอัตลักษณ์ของตนเองในเรื่องของภูมิประเทศแล้ว สิ่งที่เป็นจุดเด่นของชุมชนแห่งนี้ก็ประการหนึ่ง คือกระบวนการสะสมทุนทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็งในรูปแบบของสหกรณ์ โดยการสนับสนุนจากภาครัฐ มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 ทำให้การดำเนินงานทางเศรษฐกิจของชุมชนที่เกี่ยวกับการรวมกลุ่มเพื่อบริหารจัดการ “ทุนเงินตรา” ทุกเรื่องจะใช้ความรู้ในการบริหารจัดการในรูปแบบสหกรณ์ไปใช้ในการดำเนินงานได้เลย เมื่อกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเข้ามาสู่ชุมชนแห่งนี้ โดยมีปรัชญาหรือหลักการสำคัญของกองทุนดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ;2544:11)

(๑)เสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น

(๒)ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญา ของตนเอง

(๓)เกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน

(๔)เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชน และประชาสังคม

(๕)กระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านพร้อมหลักการดังกล่าว จึงค่อนข้างจะสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเมือง ซึ่งมีทุนสังคมด้าน “ผู้นำ” ที่ค่อนข้างเข้มแข็งและเป็นผู้กระตุ้นให้ชาวบ้านกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบเดิมให้สอดคล้องกับสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

ในบทนี้จึงเป็นการนำเสนอภาพของ“ทุนชุมชน”ที่มีอยู่เดิมและกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมือง โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ ดังนี้

1. พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน เป็นการนำเสนอภาพของกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนบ้านเมือง ในลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันในมิติที่เกี่ยวข้องกับ “การบริหารจัดการทุนเงินตรา” เพื่อเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็ง

2.การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านชุมชนบ้านเมือง ที่สะท้อนภาพของการบริหารจัดการกองทุนเงินล้านของชุมชน โดยการใช้ความรู้ชุดเดิมในการบริหารเงินกองทุนที่ชุมชนมีประสบการณ์มาก่อนมาใช้ในการบริหารจัดการ ในด้าน การคัดเลือกคณะกรรมการ ระเบียบกฎเกณฑ์ของเงินกองทุน การพิจารณาให้เงินกู้ยืม รวมถึงการให้ความหมายของกองทุนหมู่บ้าน

บ้านกับการสร้างเสริมชุมชนเดิม และข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายจากทัศนะของสมาชิก กองทุน

พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนข้าวเพื่อปากท้อง เนื่องจากชุมชนบ้านเมียง ไม่สามารถปลูกข้าวรับประทานเองได้เพราะลักษณะภูมิประเทศไม่เอื้อต่อการปลูก ดังนั้น ภาระที่สำคัญของชุมชนแห่งนี้ คือ การมีข้าวไว้รับประทานให้พอเพียงตลอดปี เมื่อมีงบประมาณการกระตุ้นเศรษฐกิจของรัฐ ที่กำหนดให้หมู่บ้านละ หนึ่งแสนบาท คณะกรรมการหมู่บ้านได้ตกลงใช้เงินส่วนหนึ่งเป็น “กองทุนหมุนเวียนข้าวสาร” โดยซื้อข้าวสารมาขายให้แก่ชาวบ้านในราคาที่ถูกลงกว่าที่จะซื้อจากพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาขายใน หมู่บ้าน โดยกองทุนจะตั้งกำไรไว้ 40 บาท ต่อ 1 กระสอบ เพื่อใช้เป็นทุนหมุนเวียนในการพัฒนาหมู่บ้าน 10 บาท และสมทบเป็นงบประมาณซื้อข้าวไว้บริการสมาชิกลูกบ้านทั้งหมด โดยชาวบ้านสามารถซื้อเงินเชื่อได้ “...เอามาเป็นทุนหมุนเวียนข้าวสาร เพราะเมื่อก่อนเราไม่มีทุนกลางตรงนี้ มักจะถูกเอาเปรียบจากพ่อค้า กระสอบหนึ่งเขาเอากำไรเป็นร้อย ข้าวสามถังซื้อมาสี่ร้อย เขาขายเราห้าร้อยหกร้อย...ให้กรรมการไปสืบราคาตามโรงสี ที่ไหนข้าวดีราคาถูก เราซื้อมาแล้วขายพวกเขาเอากำไรสี่สิบบาท เขาเข้าหมู่บ้านสิบบาท...” การตัดสินใจของผู้นำชุมชนที่จะให้สมาชิกในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้บนพื้นฐานของความต้องการจำเป็นในการดำรงชีวิตได้รับการตอบสนอง จึงทำให้ชุมชนแห่งนี้ไม่มีภาวะเดือดร้อนจนถึงขั้นไม่มีข้าวรับประทาน “...ข้าวนี้ต้องซื้อมาเก็บไว้ก่อนให้พอกิน ขาดไม่ได้ ถ้าขาดเราก็ตอด...” โครงการนี้จึงเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันของคนในชุมชน มิได้มุ่งหวังกำไรแต่อย่างใด

กองทุนสหกรณ์ไฟฟ้า: ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ จากการที่มีผู้นำที่เข้มแข็งทำให้ ฝ่ายรัฐบาลได้เห็นความสำคัญได้สนับสนุนให้มีไฟฟ้าพลังน้ำ โดยรัฐสนับสนุนด้านวัสดุที่ไม่มีในท้องถิ่น เช่น ปูนซีเมนต์ เหล็ก สายไฟฟ้าส่งกระแส ตัวเครื่องจักรและโรงไฟฟ้า งบประมาณในการลงทุนรวมแล้วมากกว่า 1 ล้านบาท ชาวบ้านสมทบในเรื่องหิน ทราย ไม้และแรงงาน เมื่อพร้อมจ่ายกระแสไฟฟ้า ได้มอบให้ชาวบ้านดูแล เก็บค่าไฟฟ้า จากชาวบ้าน และจ้างพนักงาน(ชาวบ้านใน ชุมชน)ดูแลรักษาเครื่องในรูปสหกรณ์ ดังนั้นหมู่บ้านแห่งนี้จึงมีเงินลงทุนหมุนเวียนในการดำเนิน กิจกรรมของหมู่บ้านโดยอาศัย สหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงชุมชนบ้านเมียงจำกัด โดยจดทะเบียน สหกรณ์เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2529 สหกรณ์ไฟฟ้าจึงเป็นพื้นฐานในการดำเนินงานของกลุ่มต่างๆในรูปแบบสหกรณ์ ตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่สหกรณ์ การรวมกลุ่มที่ต่อเนื่องมาจะเป็นกลุ่มเครือข่ายอยู่ในสหกรณ์ไฟฟ้า โดยอาศัยระเบียบ

เดียวกับสหกรณ์ไฟฟ้ามาใช้กับกลุ่มเชิงเศรษฐกิจที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ เงินทุนส่วนใหญ่ที่ใช้พัฒนาอาชีพหมู่บ้านส่วนหนึ่งจะมาจากดอกเบี้ยที่ได้จาก สหกรณ์ไฟฟ้าด้วย

ถาม : แล้วเราเก็บค่าไฟเองหรือคะ

ตอบ : ครีบบเขาลงทุนให้แล้วเมื่อตั้งเป็นสหกรณ์การบริหารจัดการก็ให้ทางหมู่บ้านรับผิดชอบ

กลุ่มเศรษฐกิจที่ดำเนินกิจการภายใต้สหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงฯ ได้แก่ กลุ่มผู้ปลูกกาแฟ กลุ่มตีเหล็ก กลุ่มเครื่องเรือนไม้ไผ่ กลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ Home Stay โดยมีกลุ่มย่อยๆ ในกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ที่สนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มมัดคุเต็ก กลุ่มสมุนไพรไทย กลุ่มแม่บ้าน ซึ่งในกลุ่มแม่บ้านเองก็มีกลุ่มย่อยๆ ในกลุ่มนี้ ได้แก่ กลุ่มนวดแผนไทยโบราณ กลุ่มการแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหาร เช่น ข้าวเกรียบ มันทอด เผือกทอด ฯลฯ ในการดำเนินงานของกลุ่มจะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือทั้งจากภาครัฐและเอกชน เช่นกลุ่มแม่บ้าน ได้รับการสนับสนุนด้านเงินทุนจากภาคเอกชนได้แก่มูลนิธิศุภนิมิต และได้รับการสนับสนุนด้านความรู้ในการประกอบอาชีพจาก หน่วยส่งเสริมอาชีพ เช่น ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงาน สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น ในการดำเนินงานในรูปแบบของการให้กู้ยืมเงิน สมาชิกกลุ่มแม่บ้านนี้ให้สมาชิกกู้ยืมเงินได้ในวงเงิน 5000 บาทต่อคน กำหนดชำระคืนใน 5 งวด ดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท ต่อเดือน มีงบประมาณดำเนินการในขณะนี้ 150,000 บาท

กลุ่มตีเหล็ก กลุ่มเครื่องเรือนไม้ไผ่ เกิดจากการสนับสนุนขององค์กรภาครัฐที่ต้องการเสริมรายได้ให้แก่ชุมชนในช่วงฤดูแล้งที่ว่างจากการทำเหมือง และต้องอาศัยการสั่งจองจากผู้บริโภค จึงทำให้ได้รายได้ที่ไม่แน่นอน การรวมกลุ่มจึงมีลักษณะหลวมๆ ยังไม่มีการดำเนินการอย่างจริงจัง

กลุ่มเลี้ยงวัว นั้นเป็นการรวมกลุ่มเพื่อจะใช้เป็นข้อต่อรองในการขอความช่วยเหลือจากภาครัฐ ในการสนับสนุนด้านยารักษาโรคของวัว เป็นต้น ไม่มีการเก็บเงินของสมาชิก เพราะส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงวัวแบบธรรมชาติ

กลุ่มออมทรัพย์สัจจะ กลุ่มนี้มีสมาชิกทั้งหมด 130 คน มีเงินกองทุนสำหรับดำเนินการให้กู้เป็นวงเงิน 300,000 บาท เป็นการระดมทุนจากสมาชิก ตามความสมัครใจ มีการให้กู้ในวงเงินไม่เกิน 5,000 บาท โดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท ต่อเดือน กำหนดใช้คืนภายใน 6 เดือน มีเงื่อนไขให้สมาชิกด้วยกันเป็นผู้ค้ำประกัน

แหล่งเงินทุนนอกหมู่บ้าน

แหล่งเงินทุนที่มาจากนอกชุมชนมีทั้งจากความช่วยเหลือจากภาครัฐ และจากสถาบันการเงินแหล่งเงินทุนสำคัญที่ ชุมชนบ้านเมียงได้รับการสนับสนุนโดยตรงจากรัฐเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ ได้แก่ กองทุนแก้ไขความยากจน(กขคจ) ซึ่งชาวบ้านสามารถกู้ได้ในอัตราดอกเบี้ย

ร้อยละ 12 บาทต่อปี แหล่งเงินกู้จากสถาบันการเงินได้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ซึ่งชาวบ้านต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน ในการกู้เงิน

กองทุนหมู่บ้านกับชุมชนบ้านเมียง

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา จึงเป็นทุนเสริมกับทุนเดิมที่มีอยู่แต่เดิมชาวบ้านจะมีแหล่งเงินกู้หลายแหล่ง เช่นจากสหกรณ์ไฟฟ้ากองทุนแก้ไขปัญหาคาความยากจน(กขคจ) สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น มีส่วนน้อยที่จะกู้เงินนอกระบบ ซึ่งก็เป็นกรณี ที่เอาเมียงไปแลกเปลี่ยนสินค้าบริโภค อุปโภคมากกว่า

ความรู้ชุดเดิมกับการบริหารกองทุนเงินล้าน

การบริหารจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมียงนั้น เป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมในการบริหารเงินกองทุนจากสหกรณ์ไฟฟ้าซึ่งชุมชนเองก็ยังมีปัญหาในการจัดการโดยเฉพาะในเรื่องของการชำระเงินคืนของสมาชิก เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นทุนเงินตราก้อนใหม่เข้ามาในชุมชน ความรู้เดิมที่ชุมชนเคยจัดการกับเงินกองทุนลักษณะนี้จึงเข้ามามี บทบาทอย่างมากในฐานะบทเรียนในการบริหารจัดการเงินกองทุน โดยเริ่มจากการคัดเลือกกรรมการชุมชนแห่งนี้ใช้วิธีการ เสนอชื่อกรรมการโดยการยกมือสนับสนุนสำหรับหมู่บ้านนี้มีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานคณะกรรมการ ในช่วงแรกมีกรรมการเฉพาะผู้ชาย ต่อมาเมื่อมีระเบียบให้มีกรรมการผู้หญิง จึงได้มีสตรีมาเพิ่มเป็นคณะกรรมการด้วย สำหรับการเสนอระเบียบการกู้ยืม คณะกรรมการเป็นผู้ร่างระเบียบแล้วนำเสนอต่อสมาชิก กำหนดเป็นกติกาในการกู้ยืมว่าต้องมีทั้งคนค้ำประกันและใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันควบคู่ไปด้วย หลักทรัพย์ดังกล่าวเป็นทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ โดยคณะกรรมการได้บทเรียนจากการให้กู้ยืมของสหกรณ์ไฟฟ้า จึงพยายามแก้จุดด้อยของการบริหารจัดการกองทุนดังกล่าว

ถาม: ทำไมจึงต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน เฉพาะคนค้ำไม่ได้หรือคะ

ตอบ: เราเห็นตัวอย่างจากสหกรณ์ใกล้เคียง เพราะสหกรณ์ตอนนี้มีหนี้ค้างอยู่

ถาม: คนไม่ชำระหรือคะ

ตอบ: ครับ จึงเป็นตัวอย่างถ้าเราไม่รัดกุมหรือเข้มงวดขึ้นมา เงินล้านก็อาจเหมือนสหกรณ์ เดียวนี้สหกรณ์ก็หยุดไม่ให้กู้แล้ว ต้องเคลียร์เงินเก่า คืนมาให้ได้มากที่สุดก่อนจึงจะปล่อยกู้

ในปีแรกเงินกองทุนหมู่บ้านสามารถปล่อยเงินกู้ได้เกือบหมด ซึ่งคณะกรรมการต้องประกาศเชิญชวนให้สมาชิกมายื่นเรื่องกู้ถึง 3 ครั้ง แต่ยังคงเหลือเงินในปีแรก โดยไม่มีผู้กู้อีก 5,000บาท ผู้ที่กู้รายต่ำสุดคือ 3,000 บาท สูงสุด 50,000บาท ในการพิจารณารายที่ได้สูงสุด กรรมการต้องห้ามติดจากสมาชิกในการปล่อยให้กู้สำหรับรายนี้ ดังความเห็นของสมาชิกรายหนึ่ง "... มีรายเดียว ที่ขอกู้สูงสุด 50,000 บาท ต้องเรียกสมาชิกมาตกลงกัน เขาเอาไปทำร้าน

อาหารเป็นคนในหมู่บ้านนี้แหละ แต่ลงไปทำร้านอาหารข้างล่าง ไปเปิดร้านขายอาหารที่น้ำพุร้อน...” การพิจารณาให้ใครสามารถกู้ได้หรือไม่นั้น คณะกรรมการจะพิจารณาจากองค์ประกอบหลายๆอย่าง ที่แตกต่างจากระบบการกู้ของธนาคารคือ ชาวบ้านด้วยกันเองจะมีความใกล้ชิดกัน และสามารถแยกแยะได้ถึงความน่าเชื่อถือของผู้ยื่นกู้

ตอบ:นิสัย(หัวเราะ)คนบ้านเดียวกันก็ดูออกอยู่แล้วว่านิสัยเป็นยังไง ชยันจริงหรือไม่จริง

ถาม:ดูฐานะด้วยไหม

ตอบ:ฐานะไม่เกี่ยวนะ ขอให้ชยันเราจะให้เลย เราจะรู้เลยเพราะบ้านใกล้กันทั้งนั้น

มีบางรายที่คณะกรรมการพิจารณาแล้วเห็นว่า ไม่ได้นำเงินไปลงทุนจริงโดยพิจารณาจากโครงการที่เสนอขอว่าผู้กู้ไม่มีประสบการณ์จริงในเรื่องดังกล่าว ก็จะไม่ให้กู้ อีกอย่างคนเหล่านี้จะมีหนี้สินอย่างอื่นมากแล้ว การให้กู้ใหม่ก็จะกลายเป็นการเพิ่มจำนวนหนี้สินให้แก่ผู้กู้

“...มีอยู่รายหนึ่งเขาไม่ทำอะไรเป็นกิจลักษณะ คนในบ้านเรานี้จะรู้กันอยู่ว่าใครทำจริงทำไม่จริง ใครใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย แล้วหนี้สินเขาที่อื่นก็มีเยอะ ไม่ใช่ที่เงินล้านอย่างเดียว ผมว่าการที่กรรมการไม่ให้ก็เป็นการดีนะไม่ใช่ว่าดีที่แก่จะสงใช้ไม่ไหวแต่ดีที่แก่จะได้ไม่ต้อง มีหนี้สินเพิ่ม เขาไปก็คงไม่ได้เอาไปใช้ตามโครงการที่เขียนมา มีอยู่รายหนึ่งตั้งแต่มายู่หมู่บ้านนี้ไม่เคยเห็นไปทำนาที่ไหนเลย ทำโครงการมาว่าขอใช้เงิน 20,000 บาท เพื่อจะเอาไปทำนาปรัง อย่างนี้ก็ไปไม่ได้

ถาม:เขาไปทำนาที่ไหนคะ เพราะหมู่บ้านเราก็ไม่มีที่นาอะ

ตอบ:ข้างล่าง แถวดอยสะเก็ด ไปเช่าที่เขาทำนา ตอนหลังนี้มาขออีกว่าจะเอาไปประดิษฐ์ขันโตก ซึ่งดูแล้วเขาไม่เคยทำมาเลย จะไปทำได้ยังไง เขาก็บอกทำได้ ทำได้ และได้ดูแวดล้อมอย่างอื่นอีกซึ่งมันเป็นไปได้ แล้วไม่ใช่ไม่ให้ะครับ เขาขอ 20,000 บาท กรรมการก็จะให้ 10,000 บาท แล้วบ้านที่แกอยู่ก็เป็นบ้านของแม่ยาย จะเอาบ้าน เป็นหลักค้ำประกันขอแม่ยายเซ็นยินยอม แม่ยายก็ยังไม่ยอมเซ็นแล้วจะให้ทำยังไง

เหตุผลในการกู้เงินของสมาชิกส่วนใหญ่ เพื่อใช้ในการเป็นเงินทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพหลักคือการทำเหมืองและปลูกกาแฟ มีบางรายที่นำไปใช้ประกอบอาชีพเสริม เช่นการค้าขาย เลี้ยงสัตว์

ถาม:ส่วนใหญ่กู้ไปทำอะไร

ตอบ:อย่างผมเอาไปค้าขาย แต่สมาชิกคนอื่นๆก็ไปเป็นทุนทำเหมืองเก็บไว้ขายเพื่อให้ได้ราคาดี เพราะเหมืองตามฤดูราคาจะต่ำหน่อย เพราะเหมืองมีเยอะต่างคนต่างขายจะได้ ราคาถูก บางคนจึงยังไม่ขายเก็บไว้ขายนอกฤดูจะได้ราคาดี

ถาม:หมายความว่าเก็บไว้เป็นทุน

ตอบ:ใช่ เพราะถ้าไม่มีเงินทุนไว้ จำเป็นต้องขาย อย่างไม่มีข่าวกินก็ต้องขาย

ข้อดีของเงินกองทุนหมู่บ้านที่สมาชิกส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันคือดอกเบี้ยกองทุนเงินล้านจะต่ำกว่าแหล่งเงินกู้อื่นๆคือร้อยละ 6 ต่อปี ในขณะที่สหกรณ์ไฟฟ้า ร้อยละ 15 ต่อปี กองทุนแก้ไขความยากจน (กขคจ) ร้อยละ 12 บาทต่อปี สิ่งที่ชุมชนแห่งนี้กำหนดการชำระหนี้แตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ คือคณะกรรมการจะหักดอกเบี้ยออกจากจำนวนเงินกู้ที่ได้รับทันที เพื่อให้มีเงินบางส่วนไว้เป็นกองกลาง โดยเหตุผลว่าทางคณะกรรมการมีประสบการณ์ในการดำเนินการเกี่ยวกับเงินกู้ในลักษณะนี้มาก่อนจากการบริหารเงินกองทุนของสหกรณ์ไฟฟ้า...” มันมีตัวอย่างคือเงินสหกรณ์ ไฟฟ้า ตอนนี้อย่างค้ำหนัดอกเบี้ยยอยู่ ถ้าเราให้กู้แบบสหกรณ์ไฟฟ้าส่งทั้งต้นทั้งดอกนี่ค่อนข้างมีปัญหาที่เคยบอกว่าหากใครกู้ก็ต้องขอส่งดอกก่อน...”

สมาชิกส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า ดอกเบี้ยในส่วนของเงินกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างเป็นธรรมแล้วแม้จะหักดอกเบี้ยก่อน เพราะเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีขั้นตอนไม่ยุ่งยากไม่ต้องอาศัยเอกสาร หลักฐานมากมายเหมือนระบบธนาคาร...”ผมกู้ได้ 10,000บาท หักดอกเบี้ยออกไว้แล้ว 600 บาท ใน 1 ปี เราได้รับเงินในจำนวน 9,400 บาท กลับบ้าน ถือว่าเสียดอกเบี้ยน้อยมาก ผมถือว่าดีมาก สำหรับกองทุนหมู่บ้านเพื่อชาวบ้านที่ทำให้เขามีแหล่งเงินกู้ มีโอกาสหลากหลาย ถ้าไม่มีกองทุนอย่างนี้ ชาวบ้านซึ่งรวมทั้งตัวผมก็ไม่สามารถไปหาแหล่งเงินกู้ที่อื่นๆอีกได้ เพราะไม่มีเอกสารค้ำประกัน แต่กองทุนหมู่บ้านไม่จำเป็นที่จะต้องใช้เอกสาร เพียงแต่มีผู้ค้ำประกัน หรือใช้สวนเมี่ยงหรือบ้านค้ำประกันก็ได้ อีกประการถ้าผมกู้จากแหล่งอื่นๆก็ไม่ได้อัตราดอกเบี้ยขนาดนี้...”

ในเงื่อนไขเพื่อให้เงินต้นยังคงมีอยู่ไม่เป็นหนี้สูญ ได้ใช้ลักษณะของการร่วมกันรับผิดชอบเป็นกลุ่ม และย้ำเตือนให้แต่ละกลุ่มเป็นผู้กระตุ้นให้สมาชิกชำระเงินตามกำหนดเพื่อจะได้หมุนเวียนให้ผู้กู้รายต่อไปอีก “...ทางคณะกรรมการต้องชี้แจงให้ผู้กู้ทราบว่า ต้องส่งตามกำหนดนะ ไม่งั้นคนที่รออยู่ต่อไปจะไม่ได้กู้ ต้องรอให้ส่งเงินครบหมดก่อน ก็ใช้วิธีให้กลุ่มเดียวกันไปเตือนกัน คนที่ส่งแล้วก็อยากจะทำต่อไป ปรากฏว่ายังค้างคนนั้น คนนี้ ก็ไม่ได้...”

ในการส่งใช้คืนเงินกองทุนในปีแรก สมาชิกส่งเงินครบหมดทุกคน มีบางรายที่ล่าช้าบ้าง โดยรายสุดท้ายครบกำหนดชำระคืนในเดือนตุลาคม 2545 ในรอบที่สองนี้มีการเลือกคณะกรรมการชุดใหม่ แต่คงได้คณะกรรมการชุดเดิมมีกรรมการคนใหม่เข้ามาเพิ่มเติม 3 คน วิธีการคัดเลือกใช้การลงมติเสียงข้างมากของสมาชิกทั้งหมดด้วยการยกมือ สำหรับในการกู้ในปีนี้มีผู้กู้ไปแล้วเป็นจำนวนเงิน 849,000 บาท คงเหลือเงิน 151,000บาท ซึ่งขณะนี้ผู้ยื่นความจำนงจะขอกู้เงินที่คงเหลือนี้แล้วแต่กำลังรอการประชุมคณะกรรมการก่อน

ถาม: งวดใหม่นี้ปล่อยกู้หรือยังคะ

ตอบ: ตอนนี้อยู่ปล่อยไปแล้ว แปรแผนกว่าเหลือเงินอยู่แผนห้ากับหนึ่งพันบาท

ถาม: ยังตัดสินใจไม่ได้หรือคะว่าจะให้ใคร

ตอบ: คือตอนนี้มีคนมายื่นกู้อยู่ 2 ราย ผมก็ว่าต้องรอบประชุมกรรมการก่อน เพราะตอนที่เราระงับการปล่อยกู้ที่เราปล่อยเงินไป เงินยังไม่เข้าบัญชี กำลังจะโอนเงินให้สมาชิก ตอนนั้นสองรายนี้ก็ยังไม่มา กำลังจะโอนเงินให้ก็มา ยื่นที่นี้เราจะเรียกกรรมการมาพิจารณาแค่สองคน นี่มันก็เสียเวลา กรรมการเขาก็เคยบ่น

กองทุนหมู่บ้านกับการพัฒนาอาชีพ

เนื่องจากชุมชนบ้านเมียงค่อนข้างจะมีต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนที่จัดอยู่ในเกณฑ์ดี เพราะคนที่จัดว่ามีฐานะยากจนของชุมชนก็ยังมีสวนเมียงเป็นของตนเองที่สามารถยึดอาชีพทำเมียงหาเลี้ยงตนเองได้ อีกทั้งพื้นฐานทางการเมือง จากการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง มีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนต้นทุนในด้านแหล่งเงินทุน ของชุมชนที่มีมานานนับสิบปี เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านเข้าไปเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชาวบ้าน ที่สามารถมีแหล่งเงินทุนที่มีดอกเบี้ยต่ำ และการเข้าถึงแหล่งเงินค่อนข้างง่าย เพราะบริหารโดยคนในชุมชนด้วยกันเอง ทำให้คนใน ชุมชนสามารถขยายฐานการผลิตเดิมของตนให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้นจากอาชีพเสริม ที่ชาวบ้านเลือกทำหลังจากการทำเมียงแล้ว จุดอ่อนของเงินกองทุนหมู่บ้านจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะยากจนที่สุดของหมู่บ้านถึงแม้ไม่ได้กู้เงินดังกล่าว ก็ไม่ได้หมายความว่าคณะกรรมการไม่ให้กู้ แต่เนื่องจากเงื่อนไขการชำระคืนภายในกำหนดเวลา 1 ปี นั้นเป็นระยะสั้นมากเกรงว่าอาจจะส่งใช้เงินต้นได้ทัน ตามกำหนด

ถาม: เคยคิดจะกู้เงินกองทุนไหมคะ

ตอบ: ก็เคยคิดจะกู้เอามาซื้อหมู ซื้อปลา ซื้อกระบะเลี้ยง แต่มันก็ต้องใช้เวลามากกว่า 1 ปี มันถึงจะได้กำไร

ถาม: อย่างนี้เราพอจะมีเวลาตั้งตัวนะคะ

ตอบ: ใช่อย่างเราจะเอาหมูมาเลี้ยงอย่างน้อยก็ต้องนานกว่า 1 ปีแล้ว

จากเงื่อนไขที่ต้องชำระคืนภายใน 1 ปีนั้นทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่า ผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากเงินกองทุนหมู่บ้านนี้น่าจะเป็นกลุ่มที่ประกอบธุรกิจค้าขายมากกว่า เพราะการหมุนเวียนเงินจะทันรอบที่กำหนดส่งมากกว่าการลงทุนอย่างอื่นโดยเฉพาะการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์

ดังนั้นการที่ชุมชนมีทุนความรู้เดิมในการดำเนินกิจกรรมการบริหารเงินกองทุนสหกรณ์ของหมู่บ้าน ทำให้คณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้านคิดรูปแบบการบริหารเงินกองทุนของตนเองที่ แตกต่างจากหมู่บ้านอื่น เช่นการหักดอกเบี้ยก่อน คงเหลือเฉพาะเงินต้นที่ผู้กู้ต้อง

ชำระภายในกำหนด จึงอาจกล่าวได้ว่าประสบการณ์ของผู้นำชุมชนในการรวมกลุ่มดำเนินงานตามปรัชญาของสหกรณ์เป็น “ต้นทุน” ของชุมชนแห่งนี้ที่จะขยายฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

การสนับสนุนของรัฐกับความเข้มแข็งของชุมชน

นอกจากการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นงบประมาณที่รัฐสนับสนุนให้ทุกหมู่บ้านมีเงินทุนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนของตนแล้ว หมู่บ้านเมี่ยงแห่งนี้ยังได้รับงบประมาณจาก กรมส่งเสริมสหกรณ์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นจำนวนเงินสองล้านบาท ให้นำมาใช้ส่งเสริมอาชีพของประชาชนในหมู่บ้านแห่งนี้เพื่อส่งเสริม “ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบ HOME STAY” ของชุมชน ซึ่งชุมชนมีความภาคภูมิใจกับโครงการนี้มากกว่าเป็นโครงการเด่น และได้รับการยกย่องว่าเป็นโครงการนำร่องในระดับประเทศ เงื่อนไขของเงินสนับสนุนเพื่อให้ชาวบ้านมีอาชีพโดยต้องมีการรวมกลุ่มในลักษณะของสหกรณ์ เพื่อประกอบอาชีพเสริมที่เอื้อต่อการเพิ่มรายได้ของชาวบ้านและสนับสนุนกิจกรรมท่องเที่ยว อาชีพใหม่ที่ชาวบ้านเห็นว่าเป็นจุดขายให้นักท่องเที่ยว อาทิ อาชีพนวดแผนโบราณ การทำกาแฟสด อาชีพมัคคุเทศก์ การแปรรูปผลิตภัณฑ์ในลักษณะอาหารของขบเคี้ยว ฯลฯ ทั้งนี้งบประมาณดังกล่าวจะเป็นกองทุนหมุนเวียนประจำหมู่บ้านนอกเหนือจากเงินกองทุนหมู่บ้านและมีวัตถุประสงค์ในการใช้เงิน 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นงบประมาณสำหรับการอบรมเพิ่มความรู้ในการประกอบอาชีพใหม่ของชุมชน อีกส่วนเป็นเงินกองทุนหมุนเวียนของแต่ละกลุ่มอาชีพ ใช้ในการกู้ยืมเพื่อลงทุนในกิจการที่แต่ละกลุ่มเลือกไว้แล้ว โดยเจ้าหน้าที่ สหกรณ์จังหวัดจะเป็นผู้กลั่นกรองและอนุมัติงบประมาณในการดำเนินงานอีกครั้งหนึ่ง

ถาม: เขาให้เป็นเงินกองทุนประจำหมู่บ้านเหมือนกองทุนเงินล้านเลยหรือ

ตอบ: ครบให้มาเป็นทุนเลย งวด 2 นี้ งวดปีนี้จะครบให้มาเป็นทุนหมุนเวียนเลย

ถาม: หมายถึงเป็นเงินตายตัวของหมู่บ้านเลยไม่ต้องใช้คืน

ตอบ: ครบ เงินส่วนพัฒนาอบรมนั้นก็มีอีก 1,148,600 บาท 9 แสนนี้เป็นเงินทุนหมุนเวียนเลย ใครจะใช้เงินนี้ต้องรวมกลุ่มกันเสนอเป็นโครงการ

ถาม: ใครจะใช้นี้ต้องรวมกลุ่มกันเสนอเป็นโครงการ

ถาม: การอนุมัติโครงการมีเงื่อนไขพิเศษไหมคะ

ตอบ: ต้องเป็นกลุ่มที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว อย่างการทำนันทอด(มันแผ่น)นี้ก็ถือว่าเป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถนำออกมาจำหน่ายให้นักท่องเที่ยว หรืออย่างกลุ่มกาแฟสดนี้ผมก็ตั้งงบให้กลุ่มแม่บ้านถึงสองแสนบาท แต่สมาชิกต้องถือหุ้นนะครับ ทำเป็นระบบสหกรณ์ขึ้นมาถึงกู้ได้อย่างกลุ่มนวด เขาก็รวมตัวกันมาเอาเงินแสนกว่าบาทไป ทำที่อบนวด

ถาม: แล้วใครอนุมัติโครงการคะ

ตอบ: สหกรณ์จังหวัดครับ

ถาม: แล้วเงินไม่ได้อยู่ในหมู่บ้านเหมือนเงินกองทุนหรือคะ

ตอบ: อยู่ครับ อยู่ในบัญชีพร้อมเลยครับ แต่จะใช้นี้ไม่ใช่ใช้สุมสี่สุมห้าต้องมีแผน

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชุมชนต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ข้อที่ควรปรับปรุงของระเบียบการใช้เงินกองทุนคือการขยายระยะเวลาชำระหนี้ให้มากกว่า 1 ปี หรือการผ่อนชำระเป็นงวดๆ เพื่อเอื้อต่อการลงทุนในการประกอบอาชีพที่ต้องใช้เวลาในการรอผลผลิต

“...ผมว่าน่าจะขยายเวลานะ ให้ผ่อนชำระหนี้เป็นงวดๆ น่าจะดี นี่ให้ใช้ทีเดียวเลย บางคนหาไม่ทัน ที่ไม่กล้ากู้ก็เพราะกลัวหาใช้คืนไม่ทัน ถ้าปล่อยระยะยาวน่าจะดี รอให้มีผลผลิตออกมาก่อน อย่างกลุ่มเลี้ยงวัว เลี้ยงแคปีเดียว ยังไม่มีกำไรมากนักหรือเพิ่งเริ่มต้น ปลูกกาแฟก็เหมือนกัน ปลูกปีเดียว ทุนเพิ่งจะเอาไปลง ก็จะต้องไปหาเงินมาใช้คืนกันแล้ว ถ้าปล่อยระยะสัก 2 – 3 ปีจะดี ค่อยๆ ทนอยู่ใช้...”

บทสรุป

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมียงครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของชุมชนบ้านเมียงนั้นเป็นการนำยุทธศาสตร์วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ “การทำเมียง” มาเป็นจุดขายสำหรับการเริ่มผลิตแบบใหม่ ซึ่งชุมชนไม่มีความรู้มาก่อนได้แก่การทำธุรกิจการท่องเที่ยวแบบ Home Stay ซึ่งมีขึ้นเพียงการต้อนรับเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัยกลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ “เซิงอุปถัมภ์” (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการแสวงหาความรู้ใหม่และการช่วยเหลือลาด เพราะในการเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบใหม่ ชุมชนต้องอาศัยความรู้ใหม่จากภายนอกชุมชนเกือบทั้งหมดทั้งในด้านการผลิตและการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกัน ทำให้ชุมชนบ้านเมียงมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ (empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น และเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญใน

การผลิต ซึ่งเป็นการเสริมประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต
และเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1 : บทเรียนจากภาคเหนือ
หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้านในกระแสการเปลี่ยนแปลง
ดร. พรใจ ลีทองอิน

บทที่ 1

บทนำ

การกำหนดให้ชุมชนหมู่บ้านเป็นภาคการผลิตสินค้าเกษตรกรรม อาหาร และแหล่งแรงงานราคาถูกในยุคของการพัฒนาประเทศไปสู่สังคมอุตสาหกรรมและความทันสมัยที่ดำเนินมาเกือบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา นั้น ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างใหญ่ไพศาลขึ้นต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในชนบท แม้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้จะมีได้ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเกือบทั้งหมดตกอยู่ในภาวะอ่อนแอหรือล้มละลาย เพราะชุมชนหลายแห่งสามารถปรับวิถีการดำรงชีวิตจนดำรงอยู่ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างเข้มแข็ง ดังที่ปรากฏในวาทกรรมทางเลือกการพัฒนา แต่ท่ามกลางความสำเร็จในการกำหนดทางเลือกของชุมชนเหล่านี้ สิ่งที่ยังดำรงอยู่ควบคู่กันไปก็คือความยากลำบากในการดำรงชีวิตของผู้คนอีกเป็นจำนวนมากในชุมชนอีกหลายแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่ประสบปัญหาหนี้สินสะสมเพิ่มพูนอย่างต่อเนื่อง มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภค และการดำเนินกิจกรรมทางการผลิตที่ต้องใช้ทุนในรูปของเงินตราที่เพิ่มสูงขึ้น ด้วยนัยนี้ ระดับของความเข้มแข็งหรืออ่อนแอที่ยังดำรงอยู่ในชุมชนหมู่บ้านอันเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ยังดำรงอยู่ก่อนการปรากฏตัวของกองทุนหมู่บ้าน จึงมีผลต่อการบรรลุเป้าหมายของโครงการกองทุนหมู่บ้าน

การศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนซึ่งอยู่ในภาวะที่ยากลำบากในการดำรงชีวิตหรือยังพึ่งตนเองไม่ได้จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการประเมินผลในภาพรวมของโครงการกองทุนหมู่บ้าน เพราะโจทย์ที่ทำนายชุมชนเหล่านี้ไม่ได้หมายถึงเพียงแค่การนำเงินที่ได้รับจัดสรรในวงเงิน 1 ล้านบาทมาสร้างระบบสินเชื่อหรือระบบธนาคารเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้เท่านั้น หากแต่ชุมชนเหล่านี้ก็ต้องสร้างระบบดังกล่าวขึ้นในบริบทของปัญหาและความยากลำบากในการดำรงชีวิต การศึกษากระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในชุมชนเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการสร้างความรู้จากประสบการณ์ในการดำเนินกองทุนหมู่บ้านซึ่งมีความหลากหลายได้ตรงตามความเป็นจริงแล้ว ยังทำให้มองเห็นถึงเงื่อนไขและความพร้อมที่แตกต่างกันซึ่งดำรงอยู่ในชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งความเข้าใจดังกล่าวจะเป็นฐานที่สำคัญต่อการขยายขอบข่ายในการนิยามความสำเร็จ

ของโครงการกองทุนหมู่บ้าน และการปรับเปลี่ยนนโยบายให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อให้นโยบายที่กำหนดขึ้นสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

เนื่องจากความอ่อนแอของชุมชนเกิดจากการที่ทุนชุมชนลดน้อยถอยลง หรือบางส่วนถูกทำลายลง การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านนี้จึงตั้งประเด็นคำถามว่า การชะลอตัว หรือการหยุดชะงักของกระบวนการสะสมทุนชุมชนหรือกระบวนการลดน้อยถอยลงของทุนชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างไร และชุมชนได้ใช้ยุทธศาสตร์แบบใดบ้างในกระบวนการแก้ปัญหาดังกล่าว รวมทั้งยังตั้งคำถามว่ากระบวนการลดน้อยถอยลงของทุนชุมชนมีผลอย่างไรต่อการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน และกองทุนหมู่บ้านมีส่วนมากน้อยอย่างไรในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการวิจัยแบบกรณีศึกษานี้ พยายามคลี่คลายให้เห็นถึงกระบวนการที่หนี้สินของคนในชุมชนสะสมเพิ่มพูนขึ้น กระบวนการที่ชุมชนพยายามจัดการกับหนี้สินและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น รวมทั้งศึกษากระบวนการและยุทธศาสตร์ที่ชุมชนใช้ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เพื่อคลี่คลายให้เห็นว่าชุมชนที่อยู่ในภาวะที่อ่อนแอหรือมีหนี้สินเพิ่มพูน สามารถนำทุนเงินตราที่ได้รับจัดสรรมากระตุ้นให้เกิดกระบวนการสะสมทุนชุมชนหรือทำให้หนี้สินที่สะสมเพิ่มพูนลดน้อยถอยลงได้หรือไม่ ในลักษณะและเงื่อนไขอย่างไร

ชุมชนที่ศึกษา

บ้านทรายงามถูกเลือกเป็น 1 ใน 50 กรณีศึกษา เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชนและกระบวนการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในกรณีตัวอย่างของชุมชนที่ทุนชุมชนถูกทำลายลงจนชุมชนอยู่ในภาวะที่อ่อนแอ บ้านทรายงามถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีระบบนิเวศน์อยู่ในเขตที่สูงในภาคเหนือ ที่นาและที่สวนส่วนใหญ่อยู่นอกเขตชลประทานของรัฐ ชาวบ้านปลูกข้าวไว้บริโภค นอกจากเกณฑ์ดังกล่าวแล้วบ้านทรายงามยังถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่ พืชที่ปลูกคือข้าวโพดฝักอ่อน โดยปลูกทั้งในที่นาหลังเกี่ยวข้าวและในที่สวนซึ่งเดิมเป็นไร่ข้าวของชาวบ้าน การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นไปอย่างเข้มข้นมากโดยเฉลี่ยมักปลูก 4 ครั้ง/ปี เมื่อประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมา มีชาวบ้านบางรายปลูกข้าวโพดฝักอ่อนถึง 6 ครั้ง/ปี เงินที่ได้จากการขายข้าวโพด ส่วนหนึ่งนำมาซื้อข้าวบริโภค เพราะชุมชนผลิตข้าวได้ไม่เพียงพอบริโภค ความเข้มข้นของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนถูกกำหนดโดยพืชพาณิชย์ชนิดนี้อย่างสิ้นเชิง ดังเสียงเล่าอันขมขื่นแกมขบขันที่ว่ายามเก็บข้าวโพดต้องหยุดป่วยชั่วคราว ต้นทุนของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนที่เพิ่มสูงขึ้น กอปรกับความต้องการทุนเงินตราที่เพิ่ม

มากขึ้นในการดำรงชีวิต ทั้งเพื่อซื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับการดำรงชีวิต ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตรหลาน และการเข้าถึงบริการทางสังคมด้านอื่น ๆ ทำให้ชาวบ้านทรายงามมีหนี้สินรวมกันถึงกว่า 22 ล้านบาท แม้จำนวนหนี้สินดังกล่าวอาจจะดูน่าตื่นตระหนก แต่สิ่งที่ดูน่าตื่นตระหนกยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ชาวทรายงามส่วนใหญ่มีความสามารถในการชำระหนี้เพียงดอกเบี้ยเท่านั้น

บ้านทรายงามอยู่ในกิ่งอำเภอมะเอน ซึ่งเป็นอำเภอที่อยู่เขตรอบนอกของจังหวัดเชียงใหม่ หมู่บ้านตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอ ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 75 กิโลเมตร บ้านทรายงามตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบลุ่มน้ำแม่ทาซึ่งเป็นแอ่งที่ราบขนาดเล็ก มีภูเขาน้อยใหญ่สลับซับซ้อนทางทิศตะวันตกและทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นแนวกันหมู่บ้านออกจากแอ่งที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน และแนวภูเขาทางทิศตะวันออกกันหมู่บ้านและหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลกลางนาออกจากแอ่งที่ราบลุ่มลำปาง พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนจึงเป็นหุบเขาที่ถูกโอบล้อมด้วยภูเขาน้อยใหญ่ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500 เมตร การคมนาคมติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับตัวเมืองในปัจจุบันสะดวกมากขึ้น เนื่องจากมีถนนแยกจากถนนสุขุมวิทไฮเวย์ (สายเชียงใหม่-ลำปาง) เชื่อมกับถนนสายทาตอฮัย-บ้านใหม่ที่ตัดผ่านตัวหมู่บ้าน และเชื่อมกับถนนสายแม่ต๋ำ-บ้านนิ ทำให้ใช้เวลาเดินทางไปตัวอำเภอประมาณ 30 นาที และใช้เวลาเดินทางไปยังจังหวัดเชียงใหม่ประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที มีไฟฟ้าใช้ในปี 2529 บ้านทรายงามเป็นที่ตั้งของอบต. สถานีอนามัย และโรงเรียน อาณาเขตของหมู่บ้านทางทิศตะวันตกติดกับพื้นที่ป่า ส่วนทิศตะวันออก ทิศเหนือและทิศใต้ติดกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลกลางนา ปัจจุบันบ้านทรายงามมีประชากร 991 คน เป็นชาย 520 คน และหญิง 471 คน มีครัวเรือนทั้งหมด 297 ครัวเรือน

เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลกลางนา บ้านห้วยทรายมีอายุกว่า 200 ปี ชุมชนเกิดจากการอพยพของคนหลายกลุ่ม คนกลุ่มแรกอพยพหนีภัยสงครามจากการต่อสู้เพื่อขับไล่พม่าออกจากอาณาจักรล้านนา¹ คนกลุ่มต่อมาส่วนหนึ่งได้แก่ชนเผ่าลัวะ ชนคอง อพยพหนีการถูกเรียกเก็บภาษี 4 บาทแทนการเกณฑ์แรงงานของรัฐบาลกรุงเทพฯ คนกลุ่มนี้เดิมอาศัยอยู่บริเวณ

¹ เมืองเหนือเคยเป็นรัฐอิสระที่เรียกว่า อาณาจักรล้านนา มีกษัตริย์ปกครองตนเองอยู่ที่เมืองเชียงใหม่มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 จนตกเป็นประเทศราชของพม่าในปี พ.ศ. 2099 ราวปี พ.ศ. 2317 ผู้นำท้องถิ่นมีพระเจ้ากาวิละและพญาเจ้าบ้านชาวลำปางได้ลุกขึ้นต่อสู้ปลดปล่อยตนเองออกจากพม่า โดยได้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้าตากสิน จนสามารถเข้ายึดเมืองเชียงใหม่ได้ในราวปี พ.ศ. 2339 (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2537 : 129)

แจ้งหัวริน จังหวัดเชียงใหม่ คนเผ่าเชียงแสนเป็นกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาเพราะหนีความแห้งแล้ง คนกลุ่มสุดท้ายคือคนเผ่าละคอน (ลำปาง) และขมุ (เขมร) เข้ามาตั้งถิ่นฐานเนื่องจากมารับจ้างทำไม้สมัยที่มีการทำสัมปทานทำไม้เมื่อประมาณ 70-80 ปีที่ผ่านมา

พื้นที่โดยรอบหมู่บ้านถูกประกาศเป็นป่าถาวรในปี พ.ศ.2504 และประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่ทาในปี พ.ศ.2512 จึงทำให้ที่สวนและที่ไร่ของชาวบ้านซึ่งไม่ได้ถูกรังวัดกันพื้นที่ออกก่อนกลายเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งในเขตป่าสงวนแห่งชาติไปโดยปริยาย ต่อมาในปีพ.ศ.2527 กรมป่าไม้ได้ออก ส.ท.ก.1 ให้แก่ชาวบ้าน พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติส่วนใหญ่มีสภาพเสื่อมโทรม เพราะผ่านการสัมปทานถึง 3 ครั้ง คือ ครั้งแรกสัมปทานให้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์มาในปี 2444 – 2451 และขอต่อสัมปทานอีก 6 ปี (ขมัยโถม สุนทรสวัสดิ์, 2521 : 307-308) ครั้งที่สอง กรมป่าไม้ได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนที่ลำปางเหมาทำไม้ลำปาง (ขมัยโถม สุนทรสวัสดิ์, 2521 : 30) และครั้งที่สาม ในราวปี 2500 บริษัทเอกชนที่ลำปางซึ่งรับช่วงสัมปทานตัดไม้หมอนและไม้พื้นรถไฟต่อจากการรถไฟแห่งประเทศไทยได้เข้ามาตัดไม้ ยกเว้นป่าบริเวณห้วยแม่แทนที่ยังคงมีสภาพอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากชาวบ้านไม่ยอมให้ผู้รับสัมปทานตัดไม้

การที่ชุมชนตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็ก ทำให้ที่ดินทำกินมีจำกัด ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่นาเฉลี่ยน้อยกว่า 5 ไร่ คราวเรือนเกือบทั้งหมดปลูกข้าวไว้บริโภค ส่วนใหญ่มักเป็นข้าวดอก เพราะจะเก็บเกี่ยวได้เร็ว และสามารถปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ทัน 2 ครั้ง ที่นาส่วนใหญ่มีน้ำเพียงพอสำหรับการทำนาและปลูกข้าวโพดฝักอ่อน 2 ครั้ง เพราะมีระบบเหมืองฝายทดน้ำจากแม่น้ำแม่ทาเข้าที่นา แต่หากชาวบ้านปลูกข้าวโพดรุ่นที่สามจะต้องสูบน้ำเข้าที่นาเอง เพราะในเดือนมีนาคม-เมษายนน้ำในแม่น้ำแม่ทาจะแห้ง การปลูกข้าวโพดในรุ่นที่สามจึงมีต้นทุนสูง ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมปลูก นอกจากจะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในที่นาแล้ว ชาวบ้านยังปลูกข้าวโพดในที่สวนอีกด้วย โดยทั่วไปมักจะปลูกประมาณ 2 ครั้ง เพราะอาศัยน้ำฝน นอกจากที่นาที่อยู่ริมแม่น้ำแม่ทาชาวบ้านจำนวนหนึ่งยังมีที่นาที่ใช้น้ำจากห้วยทราย และห้วยน้ำซุ่นซึ่งอยู่บริเวณตอนบนของหมู่บ้าน นอกจากปลูกข้าวไว้บริโภคและปลูกข้าวโพดฝักอ่อนไว้ขายแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังนิยมเลี้ยงวัวด้วย ทั้งนี้เพราะต้นข้าวโพดและฝักข้าวโพดที่แก่แล้วเป็นอาหารที่วัวชอบ การเดินทางไปทำงานต่างประเทศเป็นทางเลือกของชายหนุ่มหลายคน ประเทศที่มักนิยมเดินทางไปทำงานคือประเทศญี่ปุ่นและไต้หวัน ปัจจุบันมีชายหนุ่มไม่น้อยกว่า 10 คนทำงานอยู่ในประเทศไต้หวัน 2 คนทำงานในประเทศญี่ปุ่น และชายหนุ่มประมาณ 6 คนที่กำลังติดต่อไปทำงานในประเทศการ์ต้า

บ้านทรายงามมีกลุ่มต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งกลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐ เช่นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มที่จัดตั้งโดยองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มที่จัดตั้งโดยชาวบ้านที่รวมตัวกับชาวบ้านที่อยู่นอกพื้นที่ในรูปของเครือข่ายต่าง ๆ เช่น เครือข่ายเหล่าพื้นบ้าน สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ กลุ่มที่จัดตั้งโดยชาวบ้านด้วยตนเอง เช่นกลุ่มวัว สหกรณ์ที่ชาวบ้านตั้งขึ้น กลุ่มส่วนใหญ่เป็นกลุ่มขนาดเล็ก มีสมาชิกไม่มากนัก หรือหากเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ (กลุ่มที่ตั้งขึ้นตามความสนใจของชาวบ้านทั้งตำบล) ก็มีชาวบ้านทรายงามเป็นสมาชิกไม่กี่ราย

วิธีการศึกษา

เนื่องจากกระบวนการสะสมทุนชุมชนและการจัดการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เป็นความรู้ที่ชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้นมา การวิจัยและประเมินกองทุนบ้านทรายงามนี้ จึงพยายามที่จะศึกษาปรากฏการณ์ดังกล่าวจากจุดยืนและมุมมองของชุมชน โดยมีแหล่งข้อมูล 2 แหล่งคือ 1) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก และ 2) ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก เป็นการสัมภาษณ์โดยมีแนวคำถาม (guideline) เลือกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยใช้หลักการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) กล่าวคือใช้ทฤษฎีที่เกิดขึ้นจากข้อมูลเป็นตัวช่วยในการกำหนดและควบคุมกระบวนการเก็บข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลหลักแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มแรกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและสภาพของชุมชนในอดีต โดยเลือกอดีตกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน หมอสมุนไพร แก่เหเมือง และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มที่สองเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับบริบทของความเปลี่ยนแปลงในชุมชน กระบวนการปรับตัวและศักยภาพของชาวบ้านต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แบ่งผู้ให้ข้อมูลหลักออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1) ชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าวโพดในลักษณะที่แตกต่างกัน คือ ชาวบ้านที่ทำหน้าที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกข้าวโพดและรับซื้อส่งโรงงานหรือที่เรียกว่าโบรกเกอร์และชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดที่เรียกว่าลูกไร่ โดยเลือกสัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นโบรกเกอร์รายแรก โบรกเกอร์ราย

ใหญ่ โบรกเกอร์รายเล็ก โบรกเกอร์ที่ไม่รวมกลุ่มกับโบรกเกอร์รายอื่น ส่วนลูกไร่เลือกสัมภาษณ์ ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดในช่วงแรก ๆ ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดจำนวนมาก ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดจำนวนน้อย ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดให้โบรกเกอร์มากกว่าหนึ่งราย ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพด 6 ครั้งเป็นรายแรก ลูกไร่ที่มีหนี้สินจากการปลูกข้าวโพดจำนวนมาก

2) กลุ่มชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ โดยเลือกสัมภาษณ์ผู้ที่เดินทางไปทำงานในช่วงแรก ๆ ชาวบ้านที่เพิ่งเดินทางกลับมา ชาวบ้านที่กำลังเตรียมเดินทางไปทำงานต่างประเทศ

3) ชาวบ้านที่เป็นผู้นำและสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งกลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งขึ้นมาได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ที่ชาวบ้านตั้งขึ้น กลุ่มวัว กลุ่มหมอนวด

กลุ่มที่สามเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านโดยพิจารณาจากบทบาทในการดำเนินกิจกรรมของกองทุน ทั้งกรรมการที่มีบทบาทมาก คือ ประธาน เภรัญญิก และเลขาธิการ รวมทั้งกรรมการที่มีบทบาทน้อย และกรรมการที่ลาออก เลือกสมาชิกกองทุนโดยพิจารณาจากจำนวนเงินที่ยื่นขอกู้ โดยเลือกสัมภาษณ์ทั้งสมาชิกที่ยื่นขอ กู้น้อยกว่า 10,000 บาท สมาชิกที่ยื่นขอ 10,000 บาท สมาชิกที่ยื่นขอ 20,000 บาท นอก จากนั้นยังเลือกสัมภาษณ์สมาชิกกองทุนโดยพิจารณาจากความหลากหลายของวัตถุประสงค์ในการ กู้ คือสมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนปลูกข้าวโพด สมาชิกที่กู้เงินไปซื้อเครื่องตัดหญ้า สมาชิกที่กู้เงิน ไปลงทุนทำโรงขนมจีน สมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนทำบ่อปลา สมาชิกที่กู้เงินไปเลี้ยงวัว สมาชิกที่ไม่ ได้กู้เงิน

ในการสัมภาษณ์ ใช้การอัดเทปและนำมาถอดแบบคำต่อคำ ใช้โปรแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อเก็บข้อมูลชุดแรกได้แล้ว ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลที่ได้มา สร้างมโนทัศน์ จากข้อมูล และเชื่อมโยงมโนทัศน์ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในข้อมูลเพื่อสร้างสมมุติฐานชั่วคราว เพื่อ ตัดสินใจว่าจะเก็บข้อมูลใดจากใครเพิ่มเติม โดยเลือกชาวบ้านที่คาดว่าจะให้ข้อมูลที่แตกต่างไป จากข้อมูลที่ได้รับมาแล้วเป็นผู้ให้ข้อมูลรายต่อไป ข้อมูลที่ได้จะนำมาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบ สมมุติฐานชั่วคราวที่ได้มาว่ามีความสมบูรณ์เพียงพอหรือไม่ และผู้วิจัยได้ยุติการเก็บข้อมูลเมื่อข้อมู ลที่ได้มาใหม่ ไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ โดยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมด 37 คน

ส่วนข้อมูลจากเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ร่วมด้วยนั้น แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเปลี่ยนแปลงในชุมชน ได้แก่ เอกสารที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เอกสารเกี่ยวกับหนี้สินของสมาชิกในชุมชน เอกสารอีกกลุ่มหนึ่งเป็นเอกสารเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน มีรายงานการประชุมคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เอกสารเกี่ยวกับการขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน

การรายงานผลการวิจัย

การรายงานผลการวิจัยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 บท บทที่ 1 บทนำ เป็นการนำเสนอความสำคัญในการวิจัยและประเมินกองทุนของชุมชนบ้านทรายงาม โดยชี้ให้เห็นว่า เป็นชุมชนที่กระบวนการสะสมทุนชุมชนหยุดชะงัก สมาชิกของชุมชนมีหนี้สินสะสมเพิ่มพูน ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวย่อมมีผลต่อการบรรลุเป้าหมายของกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังกล่าวถึงนัยสำคัญของชุมชนบ้านดอนแก้ว และวิธีดำเนินการวิจัย บทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ทุนที่สะสมและดำรงอยู่ในชุมชนก่อนที่จะอิทธิพลจากภายนอกจะผลักดันให้หมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย บทที่ 3 เป็นการวิเคราะห์การสะสมทุนของชุมชนอันเนื่องมาจากกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน และวิเคราะห์กระบวนการปรับตัวและศักยภาพของชุมชน และบทที่ 4 เป็นการวิเคราะห์การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและผลที่เกิดขึ้นต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชน

ตารางที่ 1 ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ลำดับที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ	สมาชิกกองทุน
1.	สมาชิกกลุ่มซื้อปุ๋ยข้าวโพด กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม	หญิง	34	เป็น / กู้เงิน

	หมอนวด ลำไยอบแห้ง ที่อิงกับกลุ่มออมทรัพย์			
2.	หมอสมนไพร บ้านทรายงาม	ชาย	70	ไม่เป็น / ไม่กู้เงิน
3.	สมาชิกกู้เงินมาเพาะเห็ด	ชาย	42	เป็น / กู้เงิน
4.	กู้เงินมาเลี้ยงปลาในบ่อดินและไก่พันธุ์พื้นเมือง	ชาย	46	เป็น / กู้เงิน
5.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมู	ชาย	55	เป็น / กู้เงิน
6.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมู	หญิง	54	เป็น / กู้เงิน
7.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมูป่าและกบในบ่อซีเมนต์	ชาย	50	เป็น / กู้เงิน
8.	สมาชิกกู้เงินมาทำโรงขนมจีน	ชาย	47	เป็น / กู้เงิน
9.	ประธานกลุ่มเยาวชน	ชาย		เป็น / กู้เงิน
10.	ประชาสัมพันธ์กลุ่มแม่บ้าน	หญิง	40	เป็น / ไม่กู้
11.	อดีตกำนันและผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	86	เป็น / ไม่กู้
12.	กำนัน	ชาย		ที่ปรึกษา
13.	เหรียญกฐิน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านทรายงาม	หญิง	50	-----
14.	ประธานกลุ่มนวดแผนไทย	หญิง	36	เป็น / ไม่กู้
15.	สมาชิกไม่กู้เงินกองทุน	หญิง	53	เป็น / ไม่กู้
16.	สมาชิกกู้เงินกองทุน 5,000 บาท	ชาย	50	เป็น / กู้
17.	สมาชิกกู้เงินกองทุน 3,000 บาท	ชาย	56	เป็น / กู้
18.	ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ	ชาย	39	
19.	ประธานกรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	47	เป็น / ไม่กู้
20.	กรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ลาออก	หญิง	31	เป็น / กู้
ลำดับที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ	สมาชิกกองทุน
21.	กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน	หญิง	45	เป็น / ไม่กู้
22.	ประธานกองทุนฟื้นฟูเกษตรกร	ชาย	35	เป็น / กู้เงิน
23.	เหรียญกฐินสหกรณ์เกษตร จำกัด	ชาย	50	เป็น / ไม่กู้
24.	คณะกรรมการกองทุนที่ลาออก	ชาย	29	เป็น / ไม่กู้

25.	เหรียญก๊าก กลุ่มพ่อบ้านทรายงาม	ชาย	47	เป็น / ไม่ก๊าก
26.	ประธานสหกรณ์เกษตร จำกัด	ชาย	39	-----
27.	เลขาธิการกรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	34	เป็น / ก๊ากเงิน
28.	ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพด 6 ไร่	ชาย	48	
29.	โบรเกอร์	ชาย	35	เป็น / ก๊ากเงิน
30.	ประธานเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ	ชาย	46	เป็น / ไม่ก๊าก
31.	ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ	ชาย	39	
32.	รองประธานสหกรณ์การเกษตร	ชาย	50	-----
33.	สมาชิกก๊ากเงินมาเลี้ยงปลาในบ่อดิน	ชาย	69	เป็น / ก๊ากเงิน
34.	สมาชิกก๊ากเงินมาซื้อต้นข้าวโพด	ชาย	52	เป็น / ก๊ากเงิน
35.	ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดมาก	ชาย	51	
36.	โบรเกอร์	ชาย	47	เป็น / ก๊ากเงิน
37.	สมาชิกก๊ากเงินซื้อรถไถเดินตาม	ชาย	46	เป็น / ก๊ากเงิน

บทที่ 2

ทุนชุมชนก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ก่อนหน้าที่กระแสความเปลี่ยนแปลงจะไหลบ่าเข้าสู่บ้านทรายงาม ภาพของหมู่บ้านในความนึกคิดของคนเลยวัยกลางคนขึ้นไป ไม่ได้เป็นภาพของชีวิตที่สุขสบายดังที่มักนิยมเข้าใจกัน เพราะหลายครอบครัวไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอับความต้องการของสมาชิก การเก็บหาสิ่งของไปแลกข้าวจึงเป็นช่องทางที่สำคัญในการอยู่รอดของครอบครัวเหล่านี้ “ได้ปลาตัวใหญ่ ใส่ข้องลงเหือน” เป็นวลีที่สะท้อนถึงการดำรงชีวิตบนฐานของการแลกเปลี่ยนได้เป็นอย่างดี เมื่อการแลกเปลี่ยนเป็นช่องทางของการสร้างความมั่นคงในการยังชีพ การจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชนและระหว่างชุมชนแห่งอื่นในการแลกเปลี่ยนเพื่อสร้างหลักประกันในการลดความเสี่ยงจากการขาดแคลนข้าวในการบริโภคหรือความอยู่ดีมีสุขของชุมชนจึงเป็นทุนทางสังคมที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ระบบความสัมพันธ์อันเป็นทุนทางสังคมของชุมชนนี้ ก่อรูปขึ้นบนฐานของทุนความรู้ที่ชุมชนสร้างสมจากการดำรงชีวิตอยู่บนเงื่อนไขของระบบนิเวศอันเป็นจุดตั้งของชุมชนบทนี้ จึงเป็นการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงทุนที่ชุมชนสะสมมาในอดีต ก่อนหน้าที่ชุมชนจะตกอยู่ในภาวะวิกฤต ในการนำเสนอจะแบ่งทุนชุมชนออกเป็นมิติต่าง ๆ ตามความหมายที่ชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้น

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ : ทุนพื้นฐานแห่งการดำรงชีวิตของชุมชนเกษตรกรรม

จุดตั้งของชุมชนซึ่งอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็กในหุบเขาที่แวดล้อมไปด้วยป่า ทำให้ที่ราบที่สามารถบุกเบิกเป็นพื้นที่นาได้มีจำกัดเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำแม่ทาและริมลำห้วยเท่านั้น พื้นที่แต่ละครอบครัวถือครองโดยส่วนใหญ่จึงมักมีขนาดเล็ก ไม่สามารถปลูกข้าวได้ผลผลิตเพียงพอบริโภคตลอดปีแม้ว่าหลายครอบครัวจะปลูกข้าวไร่เสริมในที่ดอนตามเชิงเขาก็ตาม แต่ชุมชนก็สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงเพราะครอบครัวเหล่านี้สามารถดำรงชีพอยู่รอดได้ด้วยการพึ่งพาป่าและแหล่งน้ำที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์เต็มที่ พื้นที่ป่าหนาทึบที่รายล้อมอยู่รอบหมู่บ้านนอกจากจะเป็นแหล่งกำเนิดลำห้วยน้อยใหญ่ที่สมาชิกของชุมชนได้ใช้บริโภคและอุปโภคแล้ว ป่าและแหล่งน้ำยังเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชนอีกด้วย รวมทั้งยังเป็นสถานที่สำหรับเก็บหาสิ่งของเพื่อนำไปขายหรือนำไปแลกข้าว เมียงและเกลือ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตจากชุมชนหมู่บ้านอื่นอีกด้วย นอกจากนั้นป่ายังเป็นแหล่งปัจจัยพื้นฐานอื่นๆ เช่น แหล่งสมุนไพร แหล่งไม้ที่ใช้สร้างบ้านและทำของใช้ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งทำเครื่องมือในการทำการเกษตร จับสัตว์น้ำ และล่าสัตว์ป่า

แม้ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นป่าจะเป็นทุนธรรมชาติที่ทำให้สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมั่นคง แต่ในทัศนะของชาวบ้านแล้ว การพึ่งพาป่าอย่างเข้มข้นของพวกเขาก็ไม่ได้เป็นสาเหตุที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลง หากป่ารอบหมู่บ้านไม่ได้ถูกให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชน เนื่องจากพวกเขาใช้ป่าบนฐานของความพอเพียง การให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชนซึ่งเป็นต้นตอสำคัญที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลงเริ่มขึ้นครั้งแรกในระหว่างปี พ.ศ. 2444-2451 บริษัทที่ได้รับสัมปทานได้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์มา ซึ่งขอสัมปทานตัดไม้สักบริเวณป่าขุนแม่ทาพร้อมกับป่าแม่อาว ป่าแม่ติบ ป่าแม่สาน แขวงลำพูน ป่าแม่หวก ป่าแม่เมาะ ป่าแม่ลอดแม่ทราย ป่าแม่สุก แขวงเมืองลำปาง และป่าแม่ลาย แขวงเชียงใหม่ และเมื่อหมดอายุสัมปทานบริษัทได้ขอต่อสัญญาสัมปทานออกไปอีก 6 ปี การทำไม้ทำให้มีคนจากทั่วทุกสารทิศมาสมัครเป็นคนงาน รวมทั้งชาวทวายงามเองด้วย แม้ว่าในช่วงแรกของการสัมปทานทำไม้นั้น ไม้ที่ถูกตัดโค่นจะเป็นไม้ขนาดใหญ่ แต่ในทัศนะของชาวบ้านแล้ว การตัดไม้ขนาดใหญ่ก็ทำให้ไม้เล็กไม้น้อยถูกทำลายลงไปด้วย “...ไม้เล็กนี่ ถ้าไม้ใหญ่ตาย ต้นไม้หน้อย ๆ ก่ตายเป็นร้อยขึ้นนะกว่า เพราะมันเต่ง (ล้มทับ) กัน ...” เมื่อหมดอายุสัมปทาน บริษัทแข่งไทซึ่งตั้งอยู่ที่ลำปางได้รับอนุญาตให้เข้าไปทำไม้ที่ตัดโค่นไว้แล้ว หรือได้รับสัมปทานที่เรียกว่าไม้ล้างป่า ส่วนการสัมปทานทำไม้ครั้งที่สามเริ่มขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2500 เมื่อบริษัทเอกชนที่ตั้งอยู่ที่ลำปาง ซึ่งรับช่วงสัมปทานตัดไม้หอมรถไฟและไม้พืนรถไฟต่อจากการรถไฟแห่งประเทศไทย เข้ามาติดต่อผู้นำ

ชาวบ้าน 4 คน ให้เป็นนายหน้ารับซื้อไม้หอมและไม้พินรถไฟ จากชาวบ้านและรวบรวมไปส่งที่สถานีรถไฟทามภู

ผลของการสัมปทานทำไม้ ทำให้ป่าที่เคยหนาที่บเสื่อมโทรมลง พร้อมกับต้นไม้หลากชนิดพันธุ์และสัตว์ป่านานาชนิดที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว แต่ในอีกด้านหนึ่ง การที่ต้นไม้ใหญ่ถูกตัดโค่นลงก็ทำให้ชาวบ้านสามารถขยายพื้นที่ทำกินเพิ่มขึ้น ซึ่งเห็นได้ชัดเจนหลังจากสัมปทานไม้ล้างป่า เพราะหลังจากนั้นอีก 2-3 ปีต่อมาเมื่อครูในหมู่บ้านใกล้เคียงได้ลงทุนสร้างโรงบ่มใบยาสูบ ชาวบ้านได้ขยายพื้นที่ปลูกยาสูบเพิ่มขึ้นจากเดิมที่เคยปลูกไว้เพียงเล็กน้อยเพื่อบริโภคในครอบครัว และเมื่อสัมปทานทำไม้หอมและไม้พินรถไฟยุติลง พื้นที่ปลูกยาสูบก็ขยายเพิ่มขึ้น แต่ชาวบ้านก็ปลูกยาสูบได้เพียง 2-3 ปี โรงบ่มใบยาสูบก็เลิกกิจการ เพราะขาดทุนจนกระทั่งไม่มีเงินมาจ่ายค่าใบยาสูบให้ชาวบ้าน จึงหันมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์พื้นเมือง เพื่อขายให้พ่อค้าที่เริ่มเข้ามาตระเวนรับซื้อในหมู่บ้าน ชาวบ้านที่เคยทำงานให้โรงบ่มแล้วว่า โรงบ่มขาดทุนเพราะใบยาสูบที่ชาวบ้านปลูกมีคุณภาพต่ำ และยังมีปริมาณไม่แน่นอน

ความรู้ที่สร้างจากการดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ

ฐานของการดำรงชีวิตที่กว้าง ทั้งปลูกข้าวในที่นา ทำข้าวไร่ เก็บของป่า เช่น ครั่ง ลำสัตว์น้อยใหญ่ในป่า จับปลาจากแม่น้ำและลำห้วย ปลูกผักไว้ที่หัวไร่ปลายนา เช่น ผักกูด ผักหนาม มะเขือบ้า พริกหนุ่ม ฯลฯ ปลูกไม้ผล เช่น กัลย มะม่วง มะละกอ ขนุน ฯลฯ ไว้บริโภค ปลูกอ้อยไว้ทำน้ำตาลแว่น ปลูกฝ้ายไว้ทอผ้า ปลูกชาไว้ทำเมี่ยง ตัดต้นไม้มาสร้างบ้าน ทำเครื่องจักรสานไว้ใช้เอง ทำให้ชาวบ้านสร้างความรู้ในด้านต่าง ๆ ขึ้นมากมาย เช่น ความรู้ในการทำเหมืองฝาย ความรู้ในการบกนา ความรู้ในการปลูกข้าว ความรู้ในการทำไร่ข้าว ความรู้ในการล่าสัตว์ ความรู้ในการหาน้ำผึ้ง ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร เป็นต้น

เช่นเดียวกับชาวบ้านในชุมชนอื่น ๆ ในเขตภาคเหนือตอน การตั้งถิ่นฐานอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มในหุบเขาที่มีความลาดเท ทำให้ชาวบ้านมีความรู้และความเชี่ยวชาญในการจัดระบบเหมืองฝาย ชาวบ้านจะสร้างฝายด้วยการนำไม้ ดิน หินมาทากันเป็นตัวฝาย เพื่อยกกระแสน้ำให้สูงขึ้นและส่งน้ำเข้าสู่ชุดลำเหมืองที่ขุดขึ้นเพื่อส่งน้ำเข้าสู่ที่นา และสร้างระบบของการแบ่งปันน้ำให้สมาชิกอย่างเป็นธรรม เพื่อให้คนได้อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยมีแกเหมืองและลำน้ำเป็นผู้ดูแล

แล็กการต่าง ๆ ของเมืองฝาย การสร้างเมืองเป็นงานที่ยากลำบาก โดยเฉพาะในภูมิประเทศที่ประกอบด้วยที่สูงและที่ดอน ดังนั้นแม้ชาวบ้านจะมีความรู้และความเชี่ยวชาญ แต่พวกเขาก็ไม่สามารถสร้างเมืองได้สำเร็จ เนื่องจากลำเหมืองอยู่สูงกว่าระดับน้ำ เหมืองเหล่านี้จึงกลายเป็นเหมืองร้าง

การให้ความสำคัญกับการปลูกข้าว ทำให้ชาวบ้านพยายามพลิกพื้นดินที่สามารถปลูกข้าวได้ให้เป็นที่นา โดยใช้คันนาเป็นเทคโนโลยีในการควบคุมระดับน้ำ ในการบุกเบิกที่นา ชาวบ้านจะขุดดินออก จากนั้นจะปั้นคันนารอบทั้ง 4 ด้าน โดยวัดระดับน้ำให้เสมอกัน คันนาจึงมีทั้งที่ตรงและดัดเลี้ยวไปมา ขนาดของพื้นที่ในคันนาหนึ่ง ๆ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ไส่นา จึงมีขนาดไม่เท่ากัน ถ้าเป็นที่ดอน ไส่นาจะมีขนาดเล็ก ถ้าเป็นที่ลุ่ม ไส่นาจะมีขนาดใหญ่ นอกจากความรู้ในการจัดระบบเมืองฝายและการบุกเบิกที่นาแล้ว ชาวบ้านยังมีความรู้เกี่ยวกับการเลือกชนิดพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับการปลูกในพื้นที่ นอกจากนั้นยังมีความรู้เกี่ยวกับการควบคุมระดับน้ำในทุ่งนาเพื่อไม่ให้ต้นหญ้าขึ้นและต้นข้าวตาย

ความพยายามที่จะปลูกข้าวให้เพียงพอกับความต้องการของสมาชิกในครอบครัว เป็นแรงผลักดันที่ทำให้ชาวบ้านพลิกพื้นที่ป่าเป็นไร่หมุนเวียนสำหรับปลูกข้าว จนเกิดเป็นความรู้เกี่ยวกับการทำไร่ข้าว เนื่องจากพื้นที่ที่ชาวบ้านปลูกข้าวไร่มักอยู่ตามไหล่เขา และลำห้วยเล็ก ๆ หรืออยู่ในป่าถัดจากที่สวนออกไป มีทั้งที่ดอนสูงและไม่สูงมากนัก ที่ไร่จึงไม่สามารถรับน้ำจากเมืองฝายที่ชาวบ้านสร้างขึ้นได้ เมื่อต้องอาศัยน้ำฝนในการเจริญเติบโตของต้นข้าว ความรอบรู้ในการสังเกตและคาดการณ์เวลาที่ฝนจะตกจึงเป็นความรู้ที่จำเป็น เพราะหากคาดการณ์เวลาที่ฝนตกคาดเคลื่อนออกไป อาจทำให้หยอดข้าวช้าหรือเร็วเกินไป ซึ่งจะมีผลต่อการเติบโตของต้นข้าว เช่น ถ้าหยอดข้าวเร็วเกินไปแล้วฝนขาดช่วง เมล็ดข้าวอาจงอกมด ปลวก นก หนู หรือสัตว์อื่น ๆ กินเป็นอาหารก่อนที่ต้นข้าวจะงอก หรือข้าวที่งอกจะไม่งาม เพราะดินแข็งเกินไป ถ้าหยอดข้าวช้าหญ้าและวัชพืชซึ่งโตเร็วกว่าต้นข้าวจะรบกวนต้นข้าว ในการปลูกข้าวไร่มักเริ่มจากการเตรียมพื้นที่ให้พร้อมก่อนฝนตก ด้วยการฟันต้นไม้ลง เมื่อต้นไม้แห้ง จึงจุดไฟเผาทั่วทั้งบริเวณ ขี้เถ้าจากไม้เหล่านี้จะกลายเป็นปุ๋ยสำหรับการเจริญเติบโตของต้นข้าว เมื่อฝนเริ่มตกก็จะหยอดข้าวลงในหลุม โดยใช้ไม้ปลายแหลมพื้นดินขึ้นมาแล้วกลบ ความชื้นจากน้ำฝนจะทำให้ต้นข้าวงอกเอง ถ้าต้นข้าวไม่งอก หรือถูกสัตว์อื่น ๆ กินเสียก่อน ก็ต้องหยอดข้าวใหม่

นอกจากความรู้ในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการปลูกข้าวแล้ว ชาวบ้านยังสร้างความรู้อีกมากมายเพื่อการดำรงชีวิตในป่าด้วย คนเลยยกกลางคนขึ้นไปหลายคนยังระลึกถึงสมัยที่คนรุ่นพ่อของพวกเขาพากันออกไปล่าสัตว์ด้วยกันหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวผ่านไปแล้ว เพื่อนำเนื้อสัตว์มาทำบุญ “...มันจะไปกับนักเหมือนกันแต่ละบ้านเป็นช่วงจังหวะน้ำ เวลาเกี่ยวข้าวแล้วว่างๆ บ่จ้างเญี่ยะหยังป่ากันไป ไปไล่เหล่า (การไปล่าสัตว์ที่มีคนไปพร้อมกันหลายๆ คน) กันสิบคนชาวคน ช่วงก่อนเวลาจะเข้าพรรษามันบ่มีสตาจ๊กเอจันๆ มันบ่เหมือนสมัยบ่เดี๋ยว ต้องไปหาสัตว์ป่าไปห่อหนึ่งไปทำบุญทำทานก่ปากันไปๆ เวลาจะออกพรรษากไปหาสัตว์ปามาแลกกันกัน มาห่อหนึ่งห่อแคเพื่อเอาไปทำบุญ...”

แต่ชาวบ้านหลายคนก็ยังชีพอยู่ด้วยการเป็นพรานป่า ซึ่งคนเหล่านี้มักเป็นพรานป่าที่มีความสามารถ เพราะมีความรอบรู้เกี่ยวกับสัตว์ป่าและป่าเป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังมีความสามารถในการสังเกตความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้น “...ล่าสัตว์เก่งแบบว่าผู้พฤติกรรมฮู้ะหยังจะเกิดขึ้นในป่าช่วงใด เวลาใดสัตว์จะมาเวลาใดสัตว์จะหาย ไปเข้าป่าจะไปทำพิธีก่าอะหยัง เจออาพรตินฟ้าอากาศเป็นจะบอกได้เลย เวลาไปผ่อเป็นว่ามันจะอย่างใดต้องมีลมมีหยังพยายามหลบลงห้วยตีมันต่ำๆ หรือขึ้นบนดอยไปเลย ถ้างลงห้วยน้ำจะนองจะหยังเอี้ยะ...”

ความรู้เกี่ยวกับป่าแสดงออกอย่างชัดเจนผ่านปฏิบัติการในการคัดค้านไม่ให้มีการตัดไม้ในเขตป่าต้นน้ำ นโยบายของการคัดค้านแสดงให้เห็นถึงการผูกโยงความสัมพันธ์ระหว่างการดำรงชีวิตและการดำรงอยู่ของชุมชนกับลำห้วยและป่าต้นน้ำ เพราะหากไม่มีป่าต้นน้ำ ก็จะไม่มีความจำเป็นสำหรับการปลูกข้าวและพืชผักอื่น ๆ พวกเขาจึงต้องรักษาป่าต้นน้ำเอาไว้ การคัดค้านการตัดไม้บริเวณห้วยแม่บอนทำให้ป่าต้นน้ำของชาวบ้านยังคงอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ และทำให้ชาวบ้านมีน้ำเพียงพอสำหรับการปลูกข้าว

การดำรงชีวิตบนฐานของการพึ่งพาอาศัย

ความรู้ในด้านต่าง ๆ ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมากับกระบวนการดำรงชีวิต มีส่วนอย่างสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนและกับชุมชนแห่งอื่นให้ดำเนินไปบนฐานของการพึ่งพาอาศัย และได้ถูกสืบสานจนกลายเป็นหลักประกันที่สร้างความมั่นคงให้กับการดำรงชีวิต

การพึ่งพาอาศัยระหว่างผู้คนปรากฏอยู่ในกิจกรรมต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิต ทั้งการผลิตอาหาร นับตั้งแต่การร่วมมือกันในการจัดการน้ำ ด้วยการระดมแรงงานร่วมกันสร้างฝาย และขุดลำ

เหมือง รวมทั้งการดูแลซ่อมแซมฝายและลำเหมือง การแลกเปลี่ยนแรงงานในการปลูกข้าว ทั้งการดำนา เก็บเกี่ยวและช่วยกันนวดข้าว การร่วมมือกันในการล่าสัตว์ การผลักดันช่วยสร้างบ้าน การป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้าย เช่น การจับจองที่ดินใกล้กัน การไปดูแลไร่ข้าวพร้อมกัน การร่วมมือกันในการตามหาสัตว์ที่ถูกขโมย การช่วยเหลือในการจัดงานศพ เป็นต้น การร่วมมือกันในการทำกิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้ซ้อนทับกับหน่วยของพื้นที่หรืออาณาเขตของหมู่บ้าน ดังเช่น การระดมแรงงานเพื่อร่วมกันสร้างเหมืองฝาย เพราะมักเป็นการร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้านที่จับจองหรือมีที่ดินอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน ส่วนการร่วมมือกันในการซ่อมแซมเหมืองฝายก็เป็นความร่วมมือของชาวบ้านที่ใช้น้ำจากลำเหมืองเดียวกัน การแลกเปลี่ยนแรงงานในการปลูกข้าว ก็มักเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในหมู่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านมากกว่าที่จะเป็นกิจกรรมของคนทั้งชุมชน

กลไกสำคัญที่ทำให้การร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและต่อเนื่องก็คือ การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม ดังในกรณีของระบบเหมืองฝาย สมาชิกเหมืองฝายจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อวางกฎเกณฑ์ในการจัดสรรน้ำ และสมาชิกทั้งหมดจะได้รับการจัดสรรน้ำอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมตามกฎหมายที่ร่วมกันกำหนดขึ้น เช่นเดียวกับการร่วมกันล่าสัตว์ ที่สมาชิกทั้งหมดจะร่วมกันแบ่งปันเนื้อสัตว์ที่ล่ามาได้ ส่วนการแลกเปลี่ยนแรงงานทั้งในการปลูกข้าว การสร้างบ้าน และการออกค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพนั้น การตอบแทนซึ่งกันและกันเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้การแลกเปลี่ยนในการทำกิจกรรมเหล่านี้ดำเนินอย่างต่อเนื่องในชุมชน

หลากหลายความเชื่อ : แหล่งอำนาจทางศีลธรรมในการกำหนดความสัมพันธ์ของชุมชน

นอกจากความรู้ที่สร้างขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตจะมีส่วนสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนแล้ว ความเชื่อและพิธีกรรมที่สะสมและผลิตซ้ำอยู่ในชุมชนเองก็มีส่วนในการกำหนดระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว รวมทั้งมีส่วนสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอีกด้วย เนื่องจากความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้เป็นพื้นฐานของอำนาจทางศีลธรรมในชุมชน ซึ่งแสดงออกผ่านกฎเกณฑ์และข้อห้ามต่าง ๆ และผลิตซ้ำผ่านตำนาน การประกอบพิธีกรรมจะเมื่อความรู้ถูกสร้างขึ้นในบริบทของของธรรมชาติแวดล้อม ความรู้ขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตนี้ เป็นความรู้จากก ความโดบอ้อมอารีต่อเพื่อนบ้าน

บทที่ 3

ชุมชนในกระแสของความเปลี่ยนแปลง

แม้การสัมปทานทำไม่ถึงสามครั้ง จะทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่า ซึ่งเป็นทุนธรรมชาติของชุมชนลดน้อยถอยลง จนนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนก็ตาม แต่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในชุมชนเกิดขึ้นหลังจากมีการใช้นโยบายการนำประเทศไปสู่ความทันสมัยได้ไม่นาน การพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนทำให้ชาวทวายงามซึ่งเปิดรับการเปลี่ยนแปลงต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต โดยทุนเงินตรามีบทบาทเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในการกำหนดวิถีชีวิต บทบาทที่เพิ่มขึ้นของทุนเงินตรา นอกจากจะมีผลต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชนแล้ว ยังทำให้หนี้สินของชุมชนสะสมเพิ่มพูนขึ้น แต่ชาวทวายงามก็เผชิญกับสถานการณ์ดังกล่าวแตกต่างกันออกไป ความหลากหลายของการจัดการหนี้สินจึงมีส่วนกำหนดยุทธศาสตร์ในการจัดการกับทุนเงินตราจากกองทุนหมู่บ้าน บทนี้จึงเป็นการสืบค้นเพื่อคลี่คลายให้เห็นว่าเพราะเหตุใดการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชน จึงมีผลด้านลบต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชน และวิถีการปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

การเข้ามาของระบบการปลูกยาสูบแบบมีสัญญาผูกพัน

ประมาณปลายทศวรรษ 2500 บริษัทอินทนนท์ เจ้าของโรงบ่มใบยาสูบหลายโรงในเขตจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ได้เข้ามาขอซื้อกิจการโรงบ่มใบยาสูบจากครูที่อยู่ในหมู่บ้านข้างเคียง และได้สร้างเตาบ่มใบยาเพิ่มขึ้นจนโรงบ่มมีเตาบ่มถึง 21 เตา เจ้าหน้าที่ของบริษัทได้ชักชวนให้ชาวบ้านปลูกยาสูบ โดยจะต้องทำสัญญากับบริษัทว่าจะนำยาสูบมาขายให้กับโรงบ่มตามปริมาณโควตาที่กำหนด ส่วนบริษัทจะให้ต้นกล้ายาสูบพันธุ์เวอร์จิเนียและยาฆ่าแมลง เมื่อเก็บใบยาสูบหมดแล้ว บริษัทจะจ่ายเงินให้กับชาวบ้านหลังจากหักค่าต้นกล้าและยาฆ่าแมลงแล้ว แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทกับชาวบ้านก็ไม่ได้ดำเนินไปอย่างราบรื่น เพราะบริษัทมักจ่ายเงินไม่ตรงตามเวลานัดหมายอยู่เสมอ รวมทั้งยังคัดเกรดใบยาสูบเข้มงวดมากขึ้นเรื่อย ๆ ชาวบ้านจึงหันไปปลูกพืชชนิดอื่นที่บริษัทธุรกิจการเกษตรต่าง ๆ ทอยย่นำเข้ามาส่งเสริม เช่น บล๊อคคอรี พริกชี้ฟ้า ถั่วฝักยาว ขิงอ่อน กระเทียม กล้วยหวาน มะเขือเทศ กระเจี๊ยบ และหอมหัวใหญ่ เป็นต้น แต่ชาวบ้านก็ปลูกพืชเหล่านี้เพียง 1-2 ครั้ง เพราะบางบริษัทไม่มารับซื้อผลผลิต บางบริษัทมารับซื้อผลผลิตเพียง 2-3 ครั้งก็ไม่มาอีกเลย “...เออะเอะไปหมดโครงการที่เขามาส่งเสริม แต่ก็อยู่ได้ไม่นานหรอก ส่วนใหญ่ก็จะสู้ชาวบ้านไม่ได้ ชาวบ้านพอมีงานทำ ที่ไหนก็ปลูกเออะจนบริษัทยุบ...ปีแรกก็ปลูกนิดเดียวราคาดีใช้ไหม พอปีที่สองชาวบ้านก็ปลูกเออะ เห็นคนได้กำไรเออะก็ปลูกเออะ พอปลูกเออะโควตาก็จำกัดในการส่ง พอเอาไปขาย บริษัทได้ของดี ๆ ก็ไปเลยไม่กลับมาซื้ออีกละ ซื้อครั้งสองครั้งก็หายไปเลยพอคุ้มทุนก็หายไปเลย...ชาวบ้านปลูกเออะจนหนี

ละชาวบ้านนะ...” บางบริษัทก็คัดเกรดเข้มงวดมาก ผลผลิตของพืชบางชนิดก็แคะแกร็น เช่น ชิงอ่อน หอมหัวใหญ่ จนบริษัทไม่ยอมรับซื้อ ในสถานการณ์เช่นนี้ ชาวบ้านบางส่วนจึงหันกลับมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์พื้นเมืองขายอีกครั้ง ประมาณปี 2513 เกษตรตำบลได้นำถั่วลิสงพันธุ์ไทยนานเข้ามาให้ชาวบ้านทดลองปลูก ในช่วงแรกมีราคาดี ชาวบ้านจึงหันมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์ใหม่มากขึ้น หลังจากนั้นไม่นาน บริษัทก็ยุติการรับซื้อใบยาสูบจากชาวบ้านอย่างกะทันหัน โดยอ้างว่าขาดทุน แต่บริษัทไม่ได้แจ้งให้ชาวบ้านทราบล่วงหน้า ชาวบ้านจึงยังปลูกยาสูบในช่วงฤดูกลานั้น ทำให้มีต้นยาสูบเต็มทุ่งนา ปีต่อมาชาวบ้านส่วนใหญ่จึงหันมาปลูกถั่วลิสง แต่ก็ยังมีบางคนที่ยังปลูกยาสูบอยู่ โดยคนเหล่านี้ปลูกยาสูบให้โรงบ่มใบยาที่บ้านห้วยขมิ้นเหนือ ซึ่งอยู่ไกลจากหมู่บ้านและการเดินทางเต็มไปด้วยความยากลำบาก

ปี พ.ศ. 2518 บริษัทไทยแอมยาสูบ ซึ่งเป็นบริษัทธุรกิจการเกษตรข้ามชาติ ได้ซื้อโรงบ่มใบยาสูบจำนวนทั้งหมด 13 โรงจากบริษัทอินทนนท์ โดยบริษัทอินทนนท์ยังคงเป็นเจ้าของที่ดินและถือหุ้นในส่วนของที่ดิน การใช้กลยุทธ์ทางด้านราคาสามารถจูงใจให้ชาวบ้านปลูกยาสูบกับบริษัทได้จำนวนมาก เนื่องจากตั้งราคาซื้อใบยาเกรดต่ำสุดจากเดิมราคา 30 สตางค์ เป็น 80 สตางค์ และเกรดดีที่สุดจากเดิมราคา 1.40 บาท เป็น 2.40 บาท จนบริษัทต้องสร้างเตาบ่มใบยาเพิ่มขึ้นอีกจำนวน 19 เตา เพื่อให้สามารถอบใบยาสูบตามปริมาณที่รับซื้อในแต่ละครั้งได้หมด

แม้การรับซื้อใบยาในราคาที่สูงขึ้น จะทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการปลูกยาสูบเพิ่มขึ้นกว่าเท่าตัวก็ตาม แต่กระนั้นรายได้สุทธิก็มีได้เพิ่มสูงขึ้นควบคู่กันไปด้วย เพราะเป็นการปลูกโดยใช้ปัจจัยการผลิตอย่างเข้มข้น กล่าวคือ นอกจากใช้ยาฆ่าแมลงแล้ว ยังใช้ปุ๋ยเร่งและปุ๋ยฝังที่บริษัทจ่ายให้ล่วงหน้า รวมทั้งเริ่มมีการใช้รถไถเดินตามในการปรับปรุงพื้นที่ ด้วยการขอสินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ที่เข้ามาพร้อม ๆ กับบริษัทไทยแอมในปี 2518 “...ก็ถ้าคิดถึงต้นทุนยาหมดไปครั้งต้นกว่าถึงจะคุ้มค่าปุ๋ยค่ายาเขาแหละ เหลือตัวเองบนยอดนิดหนึ่ง ถ้าไรนิด ๆ หน่อย ๆ ก็ได้ คงจะทั้งต้นทุนบวกค่าปุ๋ยค่ายาไปนั่นแหละก็ได้เยอะ แต่ถ้ากำไรจริง ๆ ไม่ได้มากหรอก ถ้าไรสุทธิได้นิดเดียว...” และกำไรสุทธิอันน้อยนิดนี้ก็ลดลงเมื่อมีการคัดเกรดใบยาเข้มงวดมากยิ่งขึ้น ซึ่งชาวบ้านก็แก้ปัญหาด้วยการเพิ่มปุ๋ยเพื่อให้ใบยามีขนาดใหญ่จะได้ราคาโดยรวมสูงขึ้น หรือที่เรียกว่า เอน้ำหนักเข้าสู่อู่

“...เขาเอายาของเรามาเรียง ที่เราคัดไว้แล้ว แบ่งแยกใหม่ ตีราคาให้เราต่ำลงไปเรื่อย ๆ เฉลี่ยแล้วไม่ได้ตามที่เราคิดว่าจะได้ แต่ได้นิดเดียว ที่นี้ก็หันระบบการผลิตใหม่ เล่นน้ำหนักเข้าสู่อย่างเดียว แต่มันก็ไม่ต่ำกว่า 80 สตางค์อยู่แล้ว ฉะนั้นอย่างคละแล้วได้ราคาไม่ต่ำกว่า 1.50 สตางค์ ก็จะตกอยู่ที่ 1.50 สตางค์ ถ้าเราใช้น้ำหนักเข้าคุม เราจะเน้นที่ราคา 1.50 สตางค์ อาศัยน้ำหนักเข้าสู่...”

การเอาน้ำหนักเข้าสู่ ทำให้ค่าปุ๋ยเพิ่มสูงขึ้น ชาวบ้านจึงพยายามลดปริมาณของยาฆ่าแมลงลง ด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพของการใส่ยา “...แฟนผมนี้ แกใส่ปุ๋รดานเมื่อก่อนใช้หางซ้อน แต่ที่นี้มันไม่สม่ำเสมอ เดียวก็ซ้อนได้มาก เดียวก็ซ้อนได้น้อย ไม่สม่ำเสมอ มันก็เปลืองยา ที่นี้จะทำอย่างไรให้ต้นทุนมันต่ำ จะประหยัดยา แกก็ใช้มือหยิบ เวลาใช้มือหยิบมันจะได้สม่ำเสมอทุกหลุมเลย หยิบใส่เป็นหลุมเป็นหลุม หยิบปุ๋รดานนะ...”

การเข้ามาของข้าวโพดฝักอ่อนและการแทนที่ยาสูบ

ในปี พ.ศ.2526 ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านและบริษัทไทยแอมต่างขับเคลื่อนในเชิงกลยุทธ์เพื่อชิงความได้เปรียบในเชิงรายได้ระหว่างกันอยู่นั้น กำนันตำบลใกล้เคียงซึ่งเป็นโบรกเกอร์รับโควต้าข้าวโพดฝักอ่อนจากบริษัทธุรกิจการเกษตรที่ผลิตผลไม้กระป๋องส่งออก เข้ามาชวนให้กำนันเป็นหัวหน้าสายในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ทำหน้าที่แจกปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ และรวบรวมข้าวโพดจากชาวบ้านกำนันได้เรียกประชุมชาวบ้านเพื่อชักชวนให้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน มีชาวบ้านสนใจปลูกหลายราย สองปีต่อมากำนันได้เข้าไปติดต่อกับบริษัทเอง เพราะเห็นว่าการเป็นโบรกเกอร์ได้ผลตอบแทนสูงกว่าเป็นหัวหน้าสาย คือ นอกจากจะได้ค่าส่วนต่างของราคาข้าวโพดที่รับซื้อจากชาวบ้านกับราคาที่ขายให้บริษัทประมาณกิโลกรัมละ 3-5 บาทแล้ว ยังได้ส่วนต่างจากค่าปุ๋ยที่ขายล่วงหน้าให้ลูกไร่อีกกระสอบละ 45 - 50 บาท จากค่าเมล็ดพันธุ์ถุงละ 5 บาท กำนันทั้งสองจึงตกลงแบ่งเขตส่งเสริมและรับซื้อข้าวโพดกัน โดยกำนันตำบลทรายงามดำเนินการในเขต 3 หมู่บ้านทางตอนบนของตำบล ส่วนกำนันตำบลใกล้เคียงดำเนินการในเขต 2 หมู่บ้านทางตอนใต้ของตำบล กำนันตำบลทรายงามได้ชวนให้ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านบางคนเป็นหัวหน้าสายให้ โดยแบ่งเปอร์เซ็นต์ให้กิโลกรัมละ .50 บาท

เช่นเดียวกับพืชชนิดอื่น ๆ ที่เข้ามาส่งเสริม ในช่วงระยะแรก ๆ ชาวบ้านจะทดลองปลูกในพื้นที่ขนาดเล็กก่อน เมื่อได้ราคาดีจึงค่อยขยายพื้นที่ปลูก แต่เนื่องจากข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชที่เก็บฝักขาย และบริษัทกำหนดขนาดฝักที่รับซื้อ คือ ยาว 4-9 เซนติเมตร และกว้าง 1-1.5 เซนติเมตร ในช่วงเก็บฝัก ซึ่งกินเวลาประมาณ 10-15 วันนั้น ชาวบ้านต้องสำรวจดูฝักข้าวโพดและเก็บฝักทุกวัน เพราะหากเก็บช้าหรือเร็วเกินไป ฝักข้าวโพดจะมีขนาดใหญ่หรือเล็กเกินไป บริษัทจะไม่รับซื้อ ต้องขายให้แม่ค้าในหมู่บ้านในราคาเพียงกิโลกรัมละ 2 บาท พื้นที่ปลูกข้าวโพดจึงขยายอย่างช้า ๆ ในช่วง 2-3 ปีแรก แต่เมื่อชาวบ้านมีความชำนาญขึ้น จึงเริ่มขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพดในที่ดอนแปลงอื่น ๆ บางคนก็ถางที่ป่ารอบ ๆ ที่สวนเพิ่มขึ้น หรือปลูกในที่ไร่เหล้า ต่อมาจึงเริ่มปลูกในที่นาหลังเกี่ยวข้าวแล้ว พื้นที่ปลูกข้าวโพดที่ขยายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ ทำให้พื้นที่ปลูกยาสูบลดลงอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าบริษัทไทยแอมจะเพิ่มราคารับซื้อใบยาสูบคุณภาพดีเป็น 3.50 บาท และใบยาสูบคุณภาพต่ำสุดเป็น 1.40 บาท ซึ่งทำให้ผลตอบแทนจากการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนต่ำกว่ายาสูบประมาณมากกว่า 2 เท่าก็ตาม ชาวบ้านที่หันมาปลูกข้าวโพดฝักอ่อนแทนยาสูบให้เหตุผลว่า การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนไม่ต้องใช้ยาฆ่าแมลง ปล่อยให้โตได้โดยไม่ต้องดูแลใกล้ชิด ใช้น้ำน้อยกว่ายาสูบ มีอายุสั้นกว่ายาสูบเพียง 55 วัน จึงปลูกในที่ดอนได้ถึง 2 ครั้ง ใบ เปลือก และลำต้นยังเป็นอาหารของวัวได้อีกด้วย “...มันจะง่าย ปลูกแล้วทิ้งไว้ มันงอก 15 วัน 25 วันก็ไปดู ถ้ามันขึ้นแล้วก็ไปยกร่อง ใส่ปุ๋ยก็ยกร่องแค่นั้นก็เสร็จแล้ว จากนั้นอีก 45 วันก็ไปดูอีก มันออกดอกแล้ว เกสรตัวผู้เริ่มฟุ้งก็ถอดเกสรตัวผู้ทิ้ง หลังจากนั้นอีก 7 วันไปดูซิว่าขึ้นไหมหรือยัง แต่ช่วงเก็บลำบาก ป่วยไม่ได้...”

ในบรรดาเหตุผลทั้งหมดนั้น การไม่ใช้ยาฆ่าแมลงดูจะเป็นเหตุผลสำคัญที่สุด ทั้งนี้เพราะในปี พ.ศ. 2533 ได้มีชาวบ้านคนหนึ่งเสียชีวิต โดยแพทย์วินิจฉัยว่ามีสารพิษตกค้างในร่างกาย

“...คนรุ่นน้องผมเนี่ยเขาพ่นยามากเกินไป แล้วทีนี้เขาเข้าโรงพยาบาลหมอบอกว่าเป็นสารพิษตกค้างในร่างกาย เขาก็ไปรักษาหลายแห่งแต่ในที่สุดเขาก็ตาย แค่อายุยี่สิบกว่า...ยาสูบจะมากกว่าแล้วก็สัมผัสมากกว่า สมมุติว่าพอเราเก็บยาวันอาทิตย์ ประมาณวันจันทร์เราไปพ่นยา แล้วอีกสองสามวันเขาก็บอกให้เราเก็บอีกนะ ยานี้มันไม่แน่ ถ้าสมมุติว่าทางโรงบ่มเขาบ่มเสร็จเร็วเขาก็เก็บเร็ว ถ้าเขาบ่มเสร็จช้าเขาก็เก็บช้า บางทีเนี่ยของเราเหลือเต็มต้นเลยเขายังไม่ให้เก็บ เพราะเขาบ่มไม่เสร็จ พอเรามีน้อยของเราไม่ถึงห้าวันเขาก็บอกให้เราเก็บ ทีนี้เราจะไปกะเกณฑ์ตรงที่ว่าเราพ่นยาวันนี้ อีกห้าวันเราจะเก็บอีกสิบวันเราจะเก็บ เรากะเกณฑ์ไม่ได้เลย...ขึ้นอยู่กับโรงบ่มขึ้นอยู่กับบริษัทนี้แหละ เพราะว่าเราถูกกำหนด

ทุกเรื่องเลย ตั้งแต่การปลูก การใส่ปุ๋ย ใส่ยาอะไรต่างๆ ถูกกำหนดโดยบริษัท เพราะฉะนั้นเราจะไม่เป็นตัวของตัวเอง สมมุติว่าเราขายยาวันอาทิตย์วันจันทร์เราไปพunya เราคิดว่าอีกเจ็ดวันข้างหน้าเผื่อยามันจะเจือจางลงไป แล้วเราไปเก็บ เราหวังอย่างนั้นแต่มันไม่ได้ พอเราพunyaวันจันทร์วันพุธวันพฤหัสบดีเขาก็บอกให้เราเก็บอีก เราก็ไปเก็บอีกพอเราไปเก็บเนี่ยะ เราไปเก็บกลางวันน้ำค้างมันก็แห้งแล้วแต่ยามันเหี่ยว แต่เราต้องไปเก็บตอนเช้าสี่โมงห้าโมงไปเลย...ยายังติดบยาอยู่ ที่นี้เราเข้าไปร่อนยานี้เราจะเปียกหมด เหมือนกับเราไปอาบยาพิษ..."

เมื่อยาสลบหายไปจากบ้านทรายงามโดยมีข้าวโพดฝักอ่อนเข้ามาแทนที่นั้น สถานการณ์ของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนก็แทบไม่ได้แตกต่างไปจากการปลูกยาสูบเท่าใดนัก เนื่องจากต้นทุนในการปลูกเพิ่มสูงขึ้น ทั้งจากราคาค่าเมล็ดพันธุ์และค่าปุ๋ยยูเรียที่เพิ่มสูงขึ้น โดยราคาปุ๋ยเพิ่มขึ้นเกือบ 4 เท่าตัว คือจากราคากระสอบละ 85 บาทในปี พ.ศ. 2526 เป็น 300 บาทเศษในปัจจุบัน การใช้ปุ๋ยก็เพิ่มขึ้นจากเดิมที่ในช่วงระยะแรก ๆ ใส่ปุ๋ยเพียง 1 ครั้ง ปัจจุบันใส่ปุ๋ยถึง 3 ครั้ง คือ ใส่ปุ๋ยยูเรียรองพื้นก่อนปลูก 1 กระสอบต่อ 1 ไร่ หลังจากนั้นประมาณ 20 วันใส่ปุ๋ยครั้งที่ 2 อีก 1 กระสอบ และใส่ปุ๋ยครั้งที่สามตอนยกทรงอีก 4 กระสอบ นอกจากนั้นค่ารถไถก็เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ขณะที่ปริมาณผลผลิตกลับลดน้อยลงเนื่องจากดินเสื่อม ส่วนราคารับซื้อข้าวโพดกลับเท่าเดิมคือ 20 บาท และมีแนวโน้มที่จะลดลงเนื่องจากโบรเกอร์มีการรวมตัวกันเพื่อพยายามกดราคารับซื้อให้ต่ำลง ดังเช่นนายศักดิ์ ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในฤดูฝนในที่ดินเนื้อที่ 2 ไร่ 1 งาน ในปี 2540 มีค่าใช้จ่ายทั้งหมด 2432 บาท เป็นค่าไถพรวน 700 บาท ค่าเมล็ดพันธุ์ 17 กิโลกรัม ๆ ละ 36 บาท รวมเป็น 612 บาท ค่าปุ๋ยยูเรีย 4 กระสอบ ๆ ละ 280 บาท รวมเป็น 1120 บาท ขายผลผลิตได้ 662 กิโลกรัม ๆ ละ 20 บาท เป็นเงิน 13,250 บาท หักค่าใช้จ่ายเหลือ 10818 บาท ปี 2543 ปลูกในที่ดินเดิม ต้นทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น 1290 บาท คือค่าไถพรวนเพิ่มขึ้นเป็น 800 บาท ค่าเมล็ดพันธุ์เพิ่มขึ้นเป็นกิโลกรัมละ 56 บาท ค่าปุ๋ยรองพื้น 1 กระสอบ ราคา 330 บาท ปุ๋ยยูเรีย 5 กระสอบ ๆ ละ 320 บาท ผลผลิตลดลงกว่าครึ่งได้เพียง 360 กิโลกรัม เป็นเงิน 7300 บาท ต้นทุนในการผลิตนี้ยังไม่รวมค่าแรงในการหยอดข้าวโพดและค่ายกทรง เพราะชาวบ้านมักจะเอามือกัน ส่วนการเก็บและแกะฝักข้าวโพดก็มักทำกันเองในครอบครัว รวมถึงค่าขนส่งซึ่งหากจ้างจะประมาณกระสอบละ 5 บาท

นอกจากนั้นผลผลิตข้าวโพดฝนรุ่นแรกจะมากกว่ารุ่นที่สอง และรุ่นที่สองจะมากกว่ารุ่นที่สาม เช่นเดียวกับผลผลิตข้าวโพดในที่นา ซึ่งรุ่นแรกจะได้มากกว่ารุ่นที่สองและรุ่นที่สองจะได้มาก

กว่ารุ่นที่สาม ขณะที่ต้นทุนในการผลิตกลับตรงกันข้าม เพราะข้าวโพดพันธุ์ที่สามจะสูงกว่าข้าวโพดพันธุ์ที่สองและข้าวโพดพันธุ์ที่สองจะสูงกว่าข้าวโพดพันธุ์แรก เช่นเดียวกับข้าวโพดที่ปลูกในที่นา

หนี้สินและการจัดการหนี้สิน

ก่อนที่กองทุนเงินล้านจะเข้าในหมู่บ้าน กลุ่มเยาวชนได้มีการสำรวจสถานการณ์หนี้สินของแต่ละครัวเรือนในชุมชนพบว่า ชาวทรายงามมีหนี้สินรวมกันถึงกว่า 22 ล้านบาท โดยเป็นหนี้ธกส. 17,174,463 บาท เป็นหนี้สหกรณ์ 2,797,407 บาท และที่เหลือเป็นหนี้นอกระบบ ในทัศนะของชาวทรายงาม สาเหตุของหนี้สินมาจากหลายทาง แต่สาเหตุสำคัญมาจากการส่งลูกเรียนหนังสือ ชาวบ้านนิยมส่งลูกเรียนชั้นมัธยมในตัวเมืองจังหวัดลำพูน เนื่องจากเห็นว่าโรงเรียนในชุมชนมีคุณภาพต่ำกว่า เพราะ “...เด็กนักเรียนที่เรียนจบจากโรงเรียนทรายงาม เกردเฉลี่ยทุกเทอมได้ 3.00 - 3.6 เมื่อเรียนจบแล้วไปสอบต่อโรงเรียนรัฐบาลนอกชุมชนอื่น ๆ ปรากฏว่าเด็กสอบไม่ติดสักคน ทำให้พ่อแม่ส่วนใหญ่เป็นวิตกกังวลในเรื่องระบบการศึกษาของโรงเรียน บางคนก็ต้องให้ลูกไปเรียนโรงเรียนที่อื่นที่เห็นว่ามีระบบการเรียนการสอนที่ดีกว่าโรงเรียนในชุมชน...” (กลุ่มเยาวชน. มปป 26) นอกจากค่าใช้จ่ายในการส่งบุตรหลานเรียนจะเป็นสาเหตุสำคัญในการก่อหนี้สินแล้ว ราคาสินค้าบริโภค อุปโภคที่สูงขณะที่ชาวบ้านมีรายรับน้อย เนื่องจากข้าวโพดมีราคาต่ำขณะที่ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้น นอกจากนั้นยังมีภาระต้องจ่ายดอกเบี้ย รวมถึงมีความอยากหรือตกอยู่ในกระแสบริโภคนิยม

ห้วงเวลาของการมีหนี้สินยาวนานมาก อดีตที่หลายคนนึกย้อนสิ้นสุดลงที่การกู้เงินจาก ธกส.เพื่อนำมาซื้อรถไถเดินตาม ตลอดเวลากว่าสองทศวรรษของชาวทรายงามจึงเป็นความพยายามที่จะดิ้นรนเพื่อหาเงินมาเลี้ยงชีวิตและปลดเปลื้องหนี้สิน การจัดการปัญหาหนี้สินมี 2 ระดับ ระดับแรกเป็นการจัดการในระดับครอบครัว และระดับที่สองเป็นการจัดการในระดับกลุ่ม

ยุทธศาสตร์ที่หลายครอบครัวนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาหนี้สินก็คือ การส่งสมาชิกของครอบครัวไปทำงานต่างประเทศ แม้จะเป็นช่องทางที่มีความเสี่ยงเพราะครอบครัวเหล่านี้ต่างต้องนำ น.ส. 3 ก.ไปค้ำประกันเงินกู้จากนายทุนสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายที่เรียกว่าค่าหัว โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน ในช่วงระยะแรก ๆ คือประมาณปี พ.ศ. 2526 นั้น ชาวบ้านนิยมเดินทางไปประเทศตะวันออกกลาง ส่วนใหญ่เป็นประเทศซาอุดีอาระเบียโดยมีนายหน้าซึ่งอยู่ที่อำเภอฝาง จังหวัด

เชียงใหม่เป็นผู้ติดต่ออำนวยความสะดวกให้ผ่านหัวหน้สลายในหมู่บ้าน ค่าหัวในช่วงนี้ประมาณ คนละ 20,000- 40,000 บาท หลัง ปี พ.ศ. 2530-2531 เป็นต้นมาความนิยมเดินทางไปทำงาน ในประเทศแถบเอเชียเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะประเทศไต้หวันและประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากได้ค่าแรงสูง กว่าถึง 3-10 เท่า แต่การเดินทางไปทำงานที่ประเทศไต้หวันต้องเสียค่าหัวสูงถึง 70,000- 100,000 บาท ส่วนประเทศญี่ปุ่นสูงถึง 180,000 –200,000 บาท ชาวบ้านบางคนที่ไม่สามารถ หาค่าหัวมาจ่ายได้ จึงเดินทางไปทำงานที่คูเวต

นายนิเศษ ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานที่ประเทศไต้หวันในปี พ.ศ. 2538 เล่าว่า ขอกู้ เงินจากนายทุนที่เชียงใหม่ 70,000 บาท เสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน จ่ายเป็นค่าหัวให้ บริษัท 65,000 บาท เงินส่วนที่เหลือเป็นค่าใช้จ่ายในการทำพาสปอร์ตและตรวจโรค ไปทำงาน 2 ปี ได้เงินเดือน ๆ ละ 13,000 บาท สามารถใช้นี้รทส.ที่กู้มาปลูกข้าวโพดและทำโรงสีข้าว จำนวน 15,000 บาท และหนี้เงินกู้จากนายทุนที่เชียงใหม่ได้หมด มีเงินเหลือกลับมาประมาณ 30,000-40,000 บาท เมื่อกลับมาบ้านได้ 4-5 เดือนจึงสมัครไปทำงานที่ไต้หวัน เสียค่าหัว 140,000 บาท ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ อีกประมาณ 10,000 บาท ไปทำงานเป็นช่างไฟฟ้า ได้เงินเดือน 15840 หากทำโอที จะได้เพิ่มประมาณ 23,000-25,000 บาท เมื่อใช้นี้เงินที่กู้ไปเป็นค่าหัวแล้ว เหลือเงินกลับมาบ้านประมาณ 300,000 บาท

ส่วนนายเครพ มีหนี้สินครั้งแรกในปี พ.ศ. 2527 โดยกู้เงินจากธกส.มา 10,000 บาท เพื่อมาเลี้ยงหมู เมื่อขายหมูแล้วสามารถใช้นี้คืนได้ภายในกำหนดเวลา ปีต่อมาจึงกู้เงินจากธกส. อีก 50,000 บาท มาส่งลูกเรียน เมื่อครบกำหนดสามารถชำระหนี้คืนได้ เมื่อชำระหนี้หมดแล้วก็ ขอกู้เงินใหม่ แต่ ปี พ.ศ. 2542-2543 ข้าวโพดได้ผลไม่ดี ขณะเดียวกันลูกก็ขอรถมอเตอร์ไซด์ ขณะนี้อยู่ในระยะปรับโครงสร้างหนี้ ไม่สามารถกู้เงินได้

นายสมภพแก้ปัญหานี้สินด้วยการทำเกษตรผสมผสาน ปลูกผักนานาชนิด ทั้งผักพื้น เมืองและผักที่เอาไว้อขาย เช่น แครอท และเลืกปลูกข้าวโพดฝักอ่อน

การรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหานี้สินเป็นยุทธศาสตร์ที่ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยเลือกที่จะ กระทำ ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนขาย ได้จัดตั้งกลุ่มข้าวโพดเพื่อซื้อปุ๋ยราคาถูกลงมาขายให้ สมาชิก โดยเงินเริ่มต้นของกลุ่มมาจากการระดมเงินของสมาชิกร่วมกัน

“...เมื่อก่อนนี้เราเบิกรุกจากโบรกเกอร์ ที่มาส่งเสริมปลูกข้าวโพด ที่นี้เขาเอากำไร แพงถ้าไม่เอาแพงเขาก็ไม่คุ้ม ค่าขนส่งอะไรทำนองนี้ ที่นี้ทางเราคิดว่าถ้าเราเอาปุ๋ย

เขาข้าวโพดเขามันแพง ทีนี้เราก็มาคิดร่วมกันว่าเราวมกลุ่มกันใหม่ ไปแก้ปัญหาในปุ๋ยข้าวโพด เราก็รวมกลุ่มกันออมเงินกันตอนแรกนี่เอาเปอร์เซ็นต์ก่อน ลงทุนกันคนละสองร้อยบาทลงออมกันนะครั้งแรก ทีนี้ก็เอากำไรข้าวโพดเป็นกิโลหำสิบ สตางค์ที่โบรคเกอร์เขาให้ เอาเปอร์เซ็นต์ตรงนั้นมารวมกันอีก แล้วก็ได้เงินไปซื้อปุ๋ย ทีนี้ไปซื้อปุ๋ยสมมุติเราซื้อปุ๋ยมานี้กระสอบหนึ่ง เราจะเอากำไรแค่สิบบาทเข้ากลุ่ม สมมุติเราซื้อมาสามร้อยเราก็เอาสามร้อยสิบ แต่ถ้าไปเอาของพ่อค้า เขาจะขายสามร้อยหำสิบประมาณนี้ เราก็เสียให้เขาตั้งสี่สิบกว่าบาท... พอทำได้ไปซักปีหนึ่ง ปีหนึ่งเราซื้อไปสี่รุ่น สี่รุ่นกำไรมันก็เข้ามาแล้วเราก็ออกมาไปด้วย สมมุติว่าปลูกข้าวโพดสี่รุ่นๆ หำสิบบาทปีหนึ่งมันก็ได้สองร้อยบาทเงินออมตรงนั้น เราก็ไปซื้อปุ๋ยใช้เอง ทีนี้ตอนแรกนี่เรายังไปซื้อปุ๋ยอยู่ แต่พอมาระยะหลังถ้าเอาเป็นร้อยถุง เราโทรไปเลยจ่ายเงินปลายทางนี้

นอกจากกลุ่มข้าวโพดแล้ว ชาวบ้านที่เลี้ยงวัวก็รวมตัวเพื่อช่วยเหลือกันในการลดความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากการเสียชีวิตของวัว โดยใช้ชื่อกลุ่มว่า กลุ่มวัวเฒ่า ชาวบ้านที่ทำเกษตรผสมผสานก็รวมตัวกันเป็นกลุ่มผักเพื่อช่วยเหลือกัน

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้านในกระแสความเปลี่ยนแปลง และผลที่มีต่อชุมชน

เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านอื่น ๆ บ้านทรายงามได้รับจัดสรรเงินในวงเงินหนึ่งล้านบาท เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนของชุมชน สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเป็นการสร้างระบบสินเชื่อให้กับชุมชน เพื่อนำไปสู่การสร้าง ความเข้มแข็งให้กับชุมชนในระยะยาวนั่นเอง แต่เงินหนึ่งล้านบาทเข้ามาในบ้านทรายงามในขณะที่กลุ่มเยาวชนกำลังวิจัยเกี่ยวกับหนี้สินของชุมชน หรือเข้ามาในช่วงที่จำนวนหนี้สินและสาเหตุของหนี้สินกำลังเป็นประเด็นปัญหาที่ชุมชนกำลังพูดถึง ด้วยนัยนี้ชาวบ้านทรายงามจึงมีปฏิสัมพันธ์กับกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่แตกต่างหลากหลาย

กรรมการและความขัดแย้ง

การเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านทรายงามมีความโดดเด่นมาก เนื่องจากกำนัน ซึ่งเป็นผู้นำคนสำคัญของชุมชนและผู้นำของกลุ่มเล็ก ๆ หลายกลุ่ม พยายามให้การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านเป็นการบริหารโดยระบบตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งให้สมาชิกในทุกเขตการปกครองของหมู่บ้านมีตัวแทนอยู่ในคณะกรรมการกองทุนด้วย รายชื่อที่ได้รับการเสนอเพื่อให้สมาชิกกองทุนเลือกจึงมาทั้งจากการเสนอของสมาชิกในแต่ละเขตและการเสนอของกลุ่ม มีมากกว่า 30 คน โดยให้ชาวบ้านเลือก 15 คน ชาวบ้านที่ได้รับคะแนนสูงสุดจำนวน 15 คนนี้ บางคนถูกปรับเปลี่ยนแล้วเลือกเข้าไปใหม่ เพื่อให้คณะกรรมการมีคุณสมบัติที่ไม่ขัดแย้งกับระเบียบกองทุนหมู่บ้าน คือไม่เป็นตัวแทนของข้าราชการ (ระเบียบขณะนั้น) สมาชิกทุกเขตมีตัวแทนของตนเองเป็นคณะกรรมการ และให้มีสัดส่วนของผู้หญิงเพิ่มขึ้น “...มันจะมีหลายๆ องค์ประกอบในกำนเลือกนะปี้ มีตั้งตัวแทนขององค์ก่อนดีมาจួយคู่ อ้าว แล้วเยาวชนบ่มาจួយดูกำ กัด้องคัดออกคนหนึ่ง เอาเยาวชนเข้ามาแหมคนหนึ่ง แม่บ้านบ้านยังมาบ่ครบบ่จ่ายแม่หญิงยังมาบ่ครบบ่ได้กัน อ้าว ถ้ายังอั้นก่เอาบ่จ่ายออกคนบ่จ่ายนักหื้อมันครบได้กันสมดุลย์กัน อ้าว มาแหมมาะบ้านเฮาตั้งป้อกได้บ่มีกำแล้วแหมมาะ มีกำหมู่ตั้งเหนือ เอาหมู่ตั้งเหนือออกไปเอาตั้งได้เข้ามา...”

หลังจากมีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบของคณะกรรมการเพื่อให้สมาชิกแต่ละเขตต่างมีตัวแทนเป็นคณะกรรมการกองทุนแล้ว ปรากฏว่า สมาชิกเขต 11 มีตัวแทน 2 คน กลุ่มเยาวชนและกลุ่มแม่บ้านมีตัวแทนเป็นกรรมการกองทุนกลุ่มละ 1 คน แต่คณะกรรมการส่วนใหญ่ก็ยังเป็นผู้ชาย มีผู้หญิงเพียง 3 คนเท่านั้น

ส่วนตำแหน่งประธาน รองประธาน เลขา และเหรัญญิกกองทุนเป็นการเลือกกันเองในหมู่คณะกรรมการ โดยมีกำนันเป็นที่ปรึกษากองทุน การบริหารกองทุนดำเนินโดยคณะกรรมการบริหารที่ประกอบด้วย ประธาน เลขา และเหรัญญิก ส่วนคณะกรรมการที่เหลือเป็นคณะกรรมการร่วม

การทำงานของคณะกรรมการกองทุนไม่ได้เป็นไปด้วยความราบรื่น ทั้งนี้เพราะมีความขัดแย้งกันสูง จนกระทั่งกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มเยาวชนลาออก 1 คน กรรมการที่ลาออกให้เหตุผลว่ามีความขัดแย้งเกี่ยวกับแนวทางในการบริหารกองทุนหลายเรื่อง ทั้งในเรื่องของการพิจารณาให้กู้ การกำหนดอัตราดอกเบี้ย และการหักดอกเบี้ยล่วงหน้า

“...คือกระดาษแผ่นเดียว อาจจะเป็นกระดาษเศษ เอามาเขียนโครงการ ข้าพเจ้าชื่อนายนั้น นางนี้ มีความต้องการจะขอกู้เงินหมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้านเอาไปซื้อหมู ไปซื้อวัว ซื้ออะไรต่าง ๆ ในกิจกรรม ซื้อเลี้ยงสัตว์นะครับ อย่างทำการเกษตรก็เอาไปซื้อปุ๋ย ซื้อเมล็ดพันธุ์ จริง ๆ แล้วการซื้อเมล็ดพันธุ์ ไบรเกอร์ เขาจัดให้อยู่แล้ว ...มันมีอีกกรณีหนึ่ง ซึ่งเป็นอบต.กู่ไปเลี้ยงวัว ผมก็ถาม ถ้าเอาไปจะเลี้ยงได้ มีความรับผิดชอบดูแล ไม่มี แล้วจะอย่างไร ให้คนอื่นเลี้ยงต่อ ปรากฏว่าไม่ให้เสียสิทธิ์ กู่ไปคณะกรรมการก็อนุมัติ แล้วมันยังงั้นแม่เลี้ยงได้หัววัน (สามีทำงานอยู่ได้หัววัน) แม่เลี้ยงญี่ปุ่น(สามีทำงานอยู่ญี่ปุ่น) ก็มาขอกู้ กู่ไปทำไม เลี้ยงหมู...ดอกเบี้ยยร้อยละ 3 ต่อปี ผมว่ามันเหมาะสมแหละ แต่ในคณะกรรมการเขาคิดเป็นธนาคารพาณิชย์...แล้วก็ไปหักดอกเบี้ยเขาซะก่อนนะ ผมดูแล้วมันไม่ตรงกับแนวคิดของผม ผมก็เลยขอลาออก เขาก็ไม่ว่าอะไร ลาออกไม่เกินครึ่งก็คงบริหารกันได้อยู่...”

ขณะที่ประธานกลับไปเหตุผลของการลาออกว่าเป็นเพราะเรื่องส่วนตัว เนื่องจากกรรมการไม่มีเวลา แต่คณะกรรมการก็ไม่ได้มีการเลือกตั้งเพิ่มเพื่อให้ครบ 15 คนแต่อย่างใด แม้ว่าจะอีกไม่กี่เดือนถัดมา มีกรรมการลาออกอีก 1 คน เนื่องจากจะเดินทางไปทำงานต่างประเทศ

กฎระเบียบและการบริหารจัดการกองทุน

กฎระเบียบเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไม่เพียงนำไปสู่ความขัดแย้งในหมู่คณะกรรมการเท่านั้น หากแต่ยังนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กฎระเบียบที่นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างคณะกรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก็คือ การที่คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกต้องออมทรัพย์ทุกเดือน ๆ ละ 10 บาท และเพื่อความสะดวกในการจัดเก็บ คณะกรรมการให้สมาชิกจ่ายเงินออมทรัพย์เพียงครั้งเดียว ระเบียบในการออมทรัพย์นี้กำหนดขึ้นมาภายหลังโดยคณะกรรมการอ้างว่าเป็นนโยบายของรัฐบาล “...อันนี้มันเป็นนโยบายของมาจากรัฐบาลก่อนที่ว่าเงิน 1 ล้านบาทเอามาให้สมาชิก กู่แล้วก็ต้องออมไว้ด้วย เพราะว่าเงินออมจะเป็นเงินหมุนเวียนภายในกลุ่มของเราไม่ให้ไปไหน...” แต่สมาชิกบางคนก็ไม่ยอมออมทรัพย์

ตอบ : สมาชิกบางคนก็ไม่เข้าใจ บอกว่า เขาให้สมาชิกเอาเงินเดือนละแค่ 10 บาทเอง ปีหนึ่งก็แค่ 120 บาท เขาบอก จะออมทำไม เงินนี้เอาไปไหน เอาไปทำอะไร สิ้นปีมันจะได้อะไร คือว่าคนที่ เขาหัวหมอนะ เขาคิดไปไกลๆกว่าเรา เขาไม่อยากจะทำ ไม่อยากจะออมกับเรา คอยแย้งตลอด

ถาม : ถ้าเขาไม่อยากจะออมกับเรา เขาจะมาเป็นสมาชิกกองทุนได้ไหมคะ

ตอบ : ตอนนั้นก็ยังไม่ได้อยู่ เพราะว่าเขาจะมีเงินค่าหุ้น ตอนครั้งแรกที่เข้า 10 บาท แล้วก็ค่าสมัคร 5 บาท พอถึงสิ้นปีเราจะประชุมใหญ่อีกครั้งหนึ่ง จะถามสมาชิกที่ไม่ได้ออม ต้องการยังไง จะลาออกหรือว่าจะขอเป็นสมาชิก ถ้าขอเป็นสมาชิกอยู่ ก็ต้องมีการออม

ถาม : ถ้าเขาไม่ยอมออมล่ะคะ จะไล่เขาออกหรือเปล่าคะ

ตอบ : ก็ต้องพูดให้เขาเข้าใจ

ถาม : ถ้าเกิดไม่เข้าใจล่ะคะ

ตอบ : ก็คงจะถามคณะกรรมการว่าจะให้ออกหรือไม่ให้ออก เพราะว่าต้องเอาคณะกรรมการ เพราะว่าตั้งคณะกรรมการเรามีอำนาจในการตัดสินใจอยู่แล้ว ก็ต้องปรึกษากัน

ส่วนกฎระเบียบเกี่ยวกับการให้เงินกู้ อัตราดอกเบี้ย และการจัดสรรกำไรสุทธิประจำปี ไม่ได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกรรมการและสมาชิก ในการยื่นกู้ คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกเขียนโครงการระบุเหตุผลในการยื่นกู้ และจำนวนเงินที่ขอกู้ แม้โครงการที่สมาชิกยื่นต่อคณะกรรมการเกือบทั้งหมดจะไม่มีรายละเอียดใด ๆ นอกจากระบุชื่อและที่อยู่ของผู้ขอกู้ จำนวนเงินที่ขอกู้ และเหตุผลของการขอกู้อย่างสั้น ๆ เช่น “...ข้าพเจ้าจะขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน 20,000 บาท เพื่อจุดประสงค์ซื้อวัว เลี้ยงขาย...” “...ขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน จำนวนเงิน 10,000 บาท เพื่อนำไปซื้อเครื่องตัดหญ้า เครื่องสพาย...” “...ขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้านจำนวน 20,000 บาท เพื่อนำไปลงทุนซื้อวัว...” “...ขอกู้ยืมเงินกองทุนของหมู่บ้านจำนวน 20,000 บาท เพื่อนำไปลงทุนส่งเสริมอาชีพในการเลี้ยงโค (ซื้อแม่โคพันธุ์ดี)...” เป็นต้น แต่ในการพิจารณาเงินกู้ คณะกรรมการไม่ได้พิจารณาเหตุผลหรือความจำเป็น หรือความเหมาะสมของการกู้ เพราะคณะกรรมการอนุมัติ

เงินกู้แก่สมาชิกทุกรายที่ยื่นขอกู้ โดยสมาชิกที่ยื่นขอกู้ต่ำกว่า 20,000 บาทจะได้รับเงินกู้ตามจำนวนที่ยื่นขอ ส่วนสมาชิกที่ยื่นขอกู้ 20,000 บาท คณะกรรมการนำจำนวนสมาชิกมาหารกับจำนวนเงินที่เหลือ สมาชิกในส่วนนี้จึงได้รับเงินกู้เท่ากัน คือ 13,500 บาท กรรมการคนหนึ่งให้เหตุผลในการไม่พิจารณาโครงการว่า “...ถ้าเราเลือกพิจารณา เหมือนกับว่าไม่ให้เกียรติกับ

สมาชิกที่มาขอู้ กลัวว่าเขาจะไม่มีเงินส่ง...” ทั้ง ๆ ที่คณะกรรมการเองก็ตระหนักดีว่า การเฉลี่ยเงินกู้ด้วยวิธีนี้ จะทำให้จำนวนเงินที่สมาชิกได้รับน้อยเกินกว่าที่จะนำไปทำประโยชน์ คณะกรรมการปล่อยเงินกู้ชุดแรก ให้สมาชิกทั้งหมด 74 ราย รวมเป็นเงินทั้งหมด 968,000 บาท และได้นำเงินดอกเบี้ยที่หักล่วงหน้าจำนวน 58,080 บาทมาหักเป็นทุนในการใช้จ่ายกิจกรรมกองทุน 2904 บาท เงินส่วนที่เหลือจากการให้สมาชิกกู้ในรอบแรกมาสบทบกับเงินดอกเบี้ยที่หักเข้ากองกลางแล้วให้สมาชิกกู้่อีก 7 รายด้วย

ส่วนการกำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ที่ร้อยละ 6 ต่อเดือนนั้น คณะกรรมการมองว่าถึงแม้จะสูงแต่ก็ต่ำกว่าอัตราดอกเบี้ยของกลุ่มออมทรัพย์ นอกจากนั้นในช่วงระยะแรกยังต้องการนำเงินส่วนนี้มาเป็นต้นทุนให้กับกองทุนหมู่บ้าน หากการบริหารกองทุนเป็นไปด้วยดี สมาชิกส่งเงินตามกำหนดก็อาจจะลดดอกเบี้ยลงได้

การจ่ายเงินกู้โดยหักดอกเบี้ยก่อนนั้น มีเหตุผลมาจากความจำเป็นที่จะต้องใช้เงินสำหรับเป็นค่าเอกสารและธุรการอื่น ๆ “...เราต้องป้องกัน ถ้าไม่หักไว้ก่อนแล้วจะไปทำอะไร อย่างพวกเอกสารนี้มันหมดไปเท่าไร ถ่ายเอกสารบ้านเราก็ 2 บาทแล้ว เราจะเอาเงินที่ไหนไปทำ ...ถ้าเราไม่หักไว้ก่อน เราต้องเอาพวกนี้ออกมาเสียก่อน ...เหลือจากนั้นเราจะทำอะไร แล้วก็ปล่อยให้สมาชิกที่ยังไม่ได้กู้ต่อ...”

เกณฑ์ในการจัดสรรกำไรสุทธินั้น แบ่งออกเป็น 5 ส่วนดังนี้ 1) จัดสรรกำไรสุทธิเป็นเงินค่าหุ้น 40% 2) เงินตอบแทนคณะกรรมการ 20% 3) เป็นทุนเพื่อสบทบกองทุน 20% 4) เป็นทุนสาธารณประโยชน์ 15% และ 5) เป็นทุนใช้จ่ายในกิจกรรมกองทุน 5%

ในการชำระคืนเงินกู้ คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกชำระคืนไม่เกินวันที่ 15 ตุลาคม สมาชิก 3 รายนำเงินมาชำระที่ประธานกองทุน ในวันที่ 25 กันยายน 2545 สมาชิกคนสุดท้ายนำเงินมาชำระในวันที่ 28 ตุลาคม 2545 แรก ประธานจะเก็บเงินที่สมาชิกชำระคืนไว้กับตนเองเมื่อได้จำนวนมากพอ จึงนำไปฝากธนาคาร

เหตุผลในการขอู้กับความจริงของการใช้เงิน

หากนำโครงการที่ชาวทรายงามยื่นกู้มาพิจารณาแล้วจะพบว่า นำไปซื้อวัว 26 ราย โดยมีทั้งซื้อวัวแม่พันธุ์ และวัวที่เลี้ยงไว้ขุน 8 ราย นำไปเป็นทุนเพื่อเลี้ยงสัตว์ต่าง มีทั้งเลี้ยงปลาในบ่อดิน เลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมือง หมู และกบในกระชัง 7 ราย นำไปค้าขาย โดยในจำนวนนี้ 3 รายเป็นโบรเกอร์และได้ระบุเหตุผลว่าต้องการนำเงินไปเป็นทุนค้าขายข้าวโพดฝักอ่อน 2 รายระบุว่าต้องการนำเงินไปซื้อเครื่องตัดหญ้า ส่วนอีก 2 ราย ระบุเหตุผลในการขอกู้ว่าต้องการนำเงินไปทำไร่ข้าวโพด และซื้อปุ๋ย

สมาชิกหลายรายไม่ได้นำเงินกู้มาใช้ตามวัตถุประสงค์ที่ระบุไว้ในโครงการ เงื่อนไขที่สมาชิกไม่สามารถนำเงินมาใช้ตามวัตถุประสงค์จึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณา ดังเช่นในกรณีของนาย ทานนท์ ซึ่งขอกู้ 50000 บาท เพื่อนำเงินมาเป็นทุนซื้ออะไหล่ซ่อมรถไถนา ไม่ได้นำเงินมาซื้ออะไหล่ตามที่ระบุไว้ เนื่องจากจำนวนเงินที่ได้รับน้อยเกินไป จึงนำเงินมาต่อเติมบ้าน กรณีนาย สมจิต ไม่ได้นำเงินที่ขอกู้มาเลี้ยงหมู แต่นำมาใช้หนี้ที่ยืมมาจากญาติพี่น้อง ส่วนกรณีของชาวบ้านที่นำเงินมาใช้ตามวัตถุประสงค์ก็มีไม่ใช่น้อย เช่นในกรณีของนายแก้ว นำเงินที่ได้มาสมทบกับเงินที่ตนเองมีอยู่เพื่อสร้างโรงเรียนชนมจีน กรณีของนายพล ยื่นขอกู้ 20000 บาท มาเลี้ยงวัวทั้งที่ ๆ ต้องการเงินกู้ 30000 บาทเพื่อนำมาซื้อวัว 2 ตัว แต่เมื่อได้รับจัดสรรเงินกู้ 13500 บาท จึงไปขอกู้จากพ่อค้าคนกลางมาเสริม โดยให้เหตุผลที่ไม่เลี้ยงตัวเดียวว่า “...ซื้อมาทีละตัวมันอย่างไร เลี้ยงวัวตัวเดียวเนอะคร้านเสียเวลา...”

หลากหลายทัศนะต่อกองทุนหมู่บ้าน

การที่กองทุนหมู่บ้านเข้ามาในช่วงที่หนี้สิน และจำนวนหนี้สินกำลังเป็นประเด็นปัญหาที่ได้รับการพูดถึงอยู่ในชุมชนนั้น ทำให้ชาวบ้านมีปฏิกิริยาต่อกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป การสมัครเป็นสมาชิกกองทุน รวมถึงการขอยื่นขอกู้ จึงสะท้อนถึงทัศนะที่ชาวบ้านมีต่อกองทุนได้เป็นอย่างดี เมื่อชาวบ้านประมาณ 57 ครอบครัวตัดสินใจไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านที่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน 240 ครอบครัว ยื่นขอกู้รอบแรกประมาณ 1 ใน 3 โดยสมาชิกส่วนใหญ่ที่ไม่ขอกู้ให้เหตุผลว่าไม่ต้องการเพิ่มหนี้ให้ตนเองอีก

เมื่อนำปริมาณหนี้สินของชุมชนมาพิจารณาจะเห็นได้ว่า เงินกองทุนหมู่บ้านมีสัดส่วนที่เล็กมากเมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณหนี้สินที่ชาวบ้านแบกรับอยู่ ด้วยนัยนี้ ในสายตาของชาว

บ้าน เงินกองทุนหมู่บ้านไม่มีทางที่จะกลายเป็นแหล่งเงินกู้ดอกเบียดำของคนที่งูซุมชนได้ เพราะในสถานการณ์ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความสามารถในการชำระเพียงดอกเบี้ยเงินกู้เท่านั้น ปริมาณหนี้สินของชาวบ้านจึงไม่น่าที่จะลดน้อยถอยลง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

วิจัยเชิงปฏิบัติการ

เศรษฐกิจครัวเรือนกับสถาบันสินเชื่อ

อภิชาติ ทองอยู่

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การสะสมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลีทองอิน

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลื่อง

ศรีชัย พรประชาธรรม

พลิกฟื้นหัตถกรรมพื้นบ้านเพื่อสืบสานชุมชน

ดร. เกตุมณี มากมี

เกาะสินธุคเมียง:สู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ดร. เกตุมณี มากมี

บ้านน้อทราย: ความเข้มแข็งจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ดร. ศศิธร ศิริประเสริฐกุล

หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้านในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลีทองอิน

ชุดที่ 2: บทเรียนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัว และกองทุนหมู่บ้าน

ดร. มณีนัย ทองอยู่

ชุดที่ 3: บทเรียนจากภาคกลาง

ชุดที่ 3.1: บทเรียนจากภาคกลางตอนบน

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของนายทุนท้องถิ่นในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิสมัย รัตนโรจน์กุล

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของประชาคมในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิสมัย รัตนโรจน์กุล

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน:ภาพสะท้อนแห่งความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้

ดร. พนารัช ปรีดากรณ์

บ้านกุลแก้ว: จากชาวนาสู่ผู้ค้าและการแปรรูปผลผลิตรายย่อย

ดร. อุษณีย์ ธโนสวรย์

การต่อ ยอดทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านการจักสาน

ดร. พนารัช ปรีดากรณ์

น้ำตาลมะพร้าว: รสหวานที่จางหาย

ผศ.ดร.ทศพร มณีศรีจำ

จากนา...สู่สวนส้มแลร์สอร์ทิมภู

พ.อ.ดร. จิรศักดิ์ สุขวัฒนา

อาชีพทำนา:วิถีแรงงานที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมโลกาภิวัตน์

ดร.อภิชัย ศรีโสภิต

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 4 : บทเรียนจากภาคตะวันออก

การดำรงอยู่ของชุมชนชาวสวน

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง

ชาตรี ทองสารี

คนสู่ทะเล: วิธีการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวประมง

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง

วัลยา ภูมิภักดีพรรณ

กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลกับการปรับพื้นที่ทุนชุมชน

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

กองทุนหมู่บ้านเขามัน: ภาพสะท้อนจากผู้แปรรูปผลผลิตกลุ่มย่อย

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

ชุดที่ 5: บทเรียนจากภาคตะวันตก

พลวัตการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

ผศ.ดร. เพ็ญศิริ จีระเชชากุล

มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ

ทุนชุมชนในกระแสการพัฒนา

ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน

ปฏิบัติการทุนนิยม: การปะทะ ประสานของสังคมเกษตรกรรม

นรินทร์ สังข์รักษา

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

การจัดการกองทุนภายใต้ศรัทธาแห่งอิสลาม

ดร.พิทักษ์ ศิริวงศ์

ดวงรัตน์ ดีแม

การจัดการกองทุนหมู่บ้านกับการเปลี่ยนแปลงแห่งจินตนา

ดร.พิทักษ์ ศิริวงศ์

กองทุนเงินล้านกับการสร้างโอกาส

การเติมเต็มความมั่นคงทางสังคมของชุมชน

ดร. อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล

บ้านโคกสัก: วิถีชีวิตจากชานาสู่สวนยาง

ผศ.ดร. วันชัย ธรรมสังการ

บ้านหาดไข่เต่า: วิถีชาวเลกับการแสวงหาเปลี่ยนแปลง

ผศ.ดร. วันชัย ธรรมสังการ

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดท่องเที่ยว

ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดเขียวขจี

ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส